

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1946

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1946

NORDISKE LANDES BOGFORLAG
FREDERICIA

Redaktionsudvalg:

Lærer *Rasmus Mortensen*, Lindeballe, Gadbjerg (Formand).

Overbibliotekar *Aage Bredsted*, Vejle.

Overbibliotekar *E. Ebstrup*, Kolding.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding.

INDHOLD

	Side
<i>Kjeld Galster</i> : En Adjunktkones Erindringer fra Kolding 1847—49	5
<i>Jørgen Swane</i> : Vejle i 1787	35
<i>F. Elle Jensen</i> : Provst Henrik Pontoppidan i Fredericia....	55
<i>Parmo C. Tang Petersen</i> : En Koldingrektor fra Holbergtiden	74
<i>Johan Hvidtfeldt</i> : Breve fra Hans de Hoffmann om hans Virksomhed i Fredericia By og Koldinghus Amt.....	95
<i>Arnold Hansen</i> : Om nogle Messehageler, som tilhører Sct. Nicolai Kirke i Kolding	115
<i>Steen B. Bocher</i> : Vandmøller og andre Vandkraftudnyttelser i Vejle Amt	137
<i>Søren Knudsen</i> : En Baadstævn fra Old- eller Middel-Tiden funden ved Bjørnsknude	166
<i>Søren Knudsen</i> : Et Middelalderbillede af Verdensbygningen	170
Nekrologer:	
Jens Pedersen, Bredsten	174
Lærer, Sognefoged Jens Jensen Ravn.....	176
Lærer Jørgen Hansen, Børkop	180
Prokurist Alfred Ebling, Fredericia	185
<i>Aage Bredsted</i> : Litteratur om Vejle Amt	187
<i>Marius Hansen</i> : Aarsberetning	191
Regnskaber	194

EN ADJUNKTKONES ERINDRINGER FRA KOLDING 1847—49

VED REKTOR, DR. PHIL. KJELD GALSTER

Chrestence Gudme var født 1818 i Tved Præstegaard og havde her og senere i Alesø og i Reerslev en lykkelig Barndom og Ungdom.

1847 blev hun gift med Kolding-Adjunkten *H. J. J. Schmith* (født 1818)¹), Lærer i Latin og Græsk. I denne By levede hun de første lykkelige Aar af sit Ægteskab.

Da Kolding Skole blev nedlagt som Latinskole i 1856, forflyttedes han til Aalborg Katedralskole (fra 1859 Overlærer). 1873 entledigedes han med Vartpenge og siden Pension.

Derefter flyttede de til København, hvor *Chrestence Schmith* døde 28. Februar 1889, 5 Dage før sin Mand.

Chrestence Schmith havde fra Barndommen haft en levende Interesse for sin Slægt (*Gudme* og de *Hemmer*) og samlet alt den vedrørende. Da hun kom til København, begyndte hun 1874 at skrive det ned, hun vidste om den. Men, tilføjer hun: »Hertil ønsker jeg, hvis der gives mig Kraft og Evne dertil, at kunne føje, hvad der i mit Liv har tildraget sig i vor Familie og Omgivelser. Det er ganske vist ikke store og mærkelige Ting, jeg kan have at berette. Gid jeg havde begyndt dette for mange Aar siden, da jeg endnu var i Besiddelse af den Aandslivlighed, der lod mine Tanker og Minder flyde

Chrestence Gudme.

Tegnet af I. T. Lundby paa Vedbygaard d. 9. Aug. 1839
(hvilket bevidnes af to Veninder).

let og hurtigt fra Pennen. Nu er det anderledes. — Tidligere sagde jeg: Man kan, hvad man vil! Men er det ogsaa sandt? Kan man virkelig, hvad man ret for Alvor vil? I min Ungdom, da jeg besad en Energi og et frejdigt Mod, der ikke var bøjet af Livets Erfaringer og Tilskikkelser, vilde det ikke faldet mig ind at tvivle paa min Evne til at kunne, hvad jeg af min ganske Hu

tragtede efter at udføre. Men nu, da jeg vil forsøge disse Optegnelser, er jeg langt fra den Alder, da man saa dristigt stoler paa sin Kraft og Evne.«

Hun fik nedskrevet sine Erindringer indtil 1849 (Bogen, hun skrev dem i, ønskede hun efter sin Død overdraget Aalborg Katedralskoles Bibliotek, hvor den stadig findes).

Af disse skal her meddeles, hvad hun fortæller om de bevægede Aar 1847—49 i Kolding. Man vil vistnok sande, at den gamle Chrestence Schmith forstod at erindre og gengive, hvad der fyldte og optog den unge Adjunktkone, hvad hun saa og oplevede blandt Koldingensere og Vejlsensere, blandt Preussere og Slesvigholstenere for saa mange Aar siden.

1847.

Den 14. August 1847 havde Schmith og jeg Bryllup. Aaret i Forvejen var han bleven constitueret som Adjunkt ved Kolding Latinskole. Der var kun ringe Indtægter for Lærere ved de lærde Skoler; Begyndelsesgagen for Adjunkter kun 400 Rd. aarlig med Haab om at kunne opnaa et Gratiale paa 100 Rd. Ingen synderlig Udsigt til privat Fortjeneste kunde for en Filolog gøres i en saa lille By som Kolding. Oprykningen paa 100 Rd.s Forhøjelse i Gage skete kun, naar en Lærer gik af eller blev Overlærer. Saa det var jo ikke stort at begynde med, men vi havde dog godt Haab, vare nøjsomme og sparsommelige og stillede ikke meget store Fordringer til Livet. Mine kærlige Forældre havde udstyret mig saa fuldstændig med *Alt* til vort nye Hjem og min Person.

Da Ferien var endt, rejste vi til vort nye Hjem. I Kalundborg blev fragtet et lille Skib til at føre mit Udstyr til Kolding. Mine Forældres Vogn kørte os til Korsør.

Over Storebælt maatte vi den Dag rejse med Sejlskib, da der var noget i Vejen med Dampskibet; men det var netop behageligt, thi Vejret var godt, og Medvind havde vi. Med Pakkeposten kørte man i store 4sædede aabne Vogne igennem Fyen til Middelfart, hvorfra vi om Natten i Færgen førtes over Lillebælt til Snoghøj.

Fra Snoghøj kørte vi da videre med Pakkeposten. Jeg var træt af Rejsen og faldt i Søvn. Men da vi naaede Gudsø, vækkede min Mand mig og sagde: »Nu maa du ikke sove længere, nu skal du se!« Og da jeg ret fik Øjnene op, følte jeg heller ikke Trang til at sove. Hvor var det en vidunderlig dejlig Morgen. Solen var lige ved at staa op; hele Vejen herfra og til Kolding frembød de yndigste Afvekslinger af Bakke, Dal, Mark, Skov, og hvert Øjeblik kom en Aabning mellem Træerne, hvor Havet kom spejlblankt og klart til Syne. Hvor var jeg henrykt og glad over alt dette; jeg havde ingenlunde forestillet mig, at der var saa smukt.

Og da vi i den lyse, solbeskinnede Morgen lige ved Indkørselen i Byen saa for os den store, mægtige Slotsruin omgivet af høje Lindetræer ligge paa en Bakke og ved Foden af denne den smukke Slotssø, da maatte jeg bekende, at noget lignende havde jeg ikke set, og jeg glædede mig over, at vort nye Hjem havde saa smukke Omgivelser.

Vi kom til at bo i Losbygade, og i den Gade, dog paa 4 forskellige Steder, boede vi i de Aar, vi vare i Kolding.

Kolding var den Tid en meget stillfærdig By, og da særlig i den Del af Byen, hvor vi boede. Belysning paa Gaderne var der ikke, alle Mennesker havde svage Haandlygter, som de gik med om Aftenen. Vi brugte ikke Lygte, men ravede hjem i Mørke, saa godt vi kunde. Da København fik Gasbelysning, købte Kolding

nogle Hundrede af de kasserede Tranlygter til at oplyse Gaderne med.

Byen havde, i de første Aar vi vare der, ingen Avis. Skulde noget bekendtgøres, f. Eks. Auktioner, eller om nogen havde tabt noget, eller om der kom Kød, Flæsk, Ørred o. s. v. paa Torvet, saa gik Udraaberen Byen igennem, slog paa Tromme og oplæste Bekendtgørelserne. Der kom højst sjældent noget paa Torvet, og bestemte Torvedage gaves der ikke.

Vandet var mange Steder meget daarligt, og Pigerne maatte ofte med Aag paa Nakken og 2 Spande deri hente Vand til Mad, Drikke og Vask i Poste paa Gaden eller i andre Gaarde, hvor der var brugbart Vand.

Dette fandt Pigerne sig godt i, fordi de ikke var bedre vante. Ligeledes fandt de det i sin Orden, naar man boede i Stuen, at de hver Onsdag og Lørdag maatte feje Gaden udenfor Huset. Men hvad de gjorde et farligt Vrøvl ved, det var, at det sled paa deres Skørter at gaa op og ned ad Trappen, naar man boede i anden Etage.

Vi bleve efterhaanden budne til alle de Familier, vi havde gjort Visit hos. Det kom mig saa overmaade vel tilpas, at jeg hjemme havde lært at spille l'hombre og Whist, thi ved Selskaberne i Kolding gjaldt det frem for alt at faa hvert Menneske, undtagen de unge Piger, etablerede ved Kortbordene, det var ganske vist ogsaa det nemmeste for Vært og Værtinde. Min Mand, der ikke spillede Kort, sang heldigvis meget smukt og spillede Guitar, saa han kunde underholde sig med de unge Piger.

Vi vare temmelig ofte i Selskab, skønt vi ikke havde Raad til at gøre nogen Gengæld. Til rigtige Aftenselskaber mødte man præcis Kl. 7 og kom først hjem Kl. 1. Saasnart man havde drukket en Kop Te, der stod fær-

dig lavet, naar man kom, og dertil nydt et Stykke Julekage eller bart Smørrebrød, sattes man til Spillebordene. En Timestid derefter blev en Bakke med *mange* Sorter søde Sylltetøjer buden om til Damerne. Til Herrerne kom derimod Snapse og en Tallerken bart Smørrebrød, en do. med Skiver Ost og Oksetunge eller Anchovis, af hvilke de toge en Skive efter Behag. Derefter spilledes videre indtil Aftensbordet, hvor man enten fik varm Mad med Rødvin eller kold Anretning med varm eller kold Punch. Jeg havde hjemme fra Præstegaarden medbragt en Maade at lave en afbrændt Punch paa, en Sildesalat og en Æblekage med Mandeldejg, hvilke 3 Ting gjorde overordentlig Lykke, naar vi havde Selskab hos os. Ved Bordet blev holdt mange Taler, baade alvorlige og gemytlige. Man spiste med god Appetit, thi Middagen holdtes meget tidligt i alle Huse i Byen. Heri havde Rektor Ingerslev²⁾ Del, thi han vilde paa ingen Maade have samlet Skoletid, hvilken han ansaa skadede Drengene. Skoletiden var fra 8 til 12 og fra 2 til 6. Efter Latinskolen rettede de andre Skoler sig, og da saa mange Familier havde skolesøgende Børn, indrettede man Maaltiderne derefter.

Af Spadsereture havde man dengang kun af anlagte Stier en lille Vej ned til Havnen, og Konsul Wissings³⁾ lille private Anlæg bagved Losbygade, hvor der paa Terrassen og i Pavillonen var en stor Samling sjældne Potteplanter. Forresten havde man, naar man vilde gøre længere Spadsereture, kun de bare Køreveje. Men alle vegne hvor man gik, var der smukke Udsigter. En yndet Spadseretur var rundt om Slotssøen, ud af den ene Kant af Byen og ind af den anden.

Den første Søndag vi vare i Kolding, indbød Kammerraad Kjærs paa Straarup os og sendte Vogn efter os. Da vi vare komne igennem Sønderport og kørte om

ad Dalby Mølle, sagde min Mand: »Nu ere vi i Slesvig.« Men Kudsken drejede sig om og sagde: »Nej vi ere i Holsten.« Da vi vare komne til Straarup, omtalte jeg denne mærkelige Ytring af Kudsken. Men Kammer-raaden paastod, at Karlen havde Ret; og derom udspandt sig nu en lang Disput imellem Kammerraaden og hans Svigerinder, der vare meget dansksindede;*) jeg blandede mig dog ikke deri; men lod dem udkæmpe den ene.

Det var Skik ved Latinskolen, at der hver Maaned holdtes et Lærermøde. Imedens Lærerne vare beskæftigede nede i Skolen, samledes deres Koner oppe hos Rektorens Familie (hvortil de engang for alle vare indbudne). Naar Lærerne saa vare færdige med deres Forretninger, kom de op til os andre; spiste til Aften. Jeg syntes godt nok om dette og fandt disse Aftener ret hyggelige, men de andre, baade Lærere og Koner, fandt det kedeligt og syntes næsten, at det var en Tvang. De gave derfor tit Undskyldninger. Ved Krigen hørte disse Damemøder op af sig selv.

De andre ved Skolen yndede ikke hverken Rektoren eller hans Familie, mente, at han var despotisk og spionerede over, hvad Lærerne foretog sig i Timerne, passede nøje paa, om de mødte nøjagtigt i rette Tid paa Skolen.

Den første Aften, vi vare til Lærermøde der, tog Rektoren mig til Bords og udbragte en Skaal for de to nye Adjunktesser, der vare tilstede den Aften.

Jeg tror, at Professor Ingerslev var en meget dygtig Rektor, der med stor Interesse og Iver for sit Kald varetog sin Gerning. Men det kan nok være, at han gik for vidt i sin Agtpaagivenhed og Opmærksomhed for Alt,

*) Kammerraaden var aabenbart Hjemmetysker.

hvad der foretoges paa Skolen. Lærerne sagde, at han vidste altid nøje, hvor lange Lektier Disciplene fik for; og kom saa til Lærerne med Bemærkninger om, at de gave for lange eller korte Lektier i det eller det Fag, og i den eller den Klasse. De mente, at han kun kunde hente sin Kundskab ved Spioneri blandt Disciplene eller gennem sine Sønner. Han var imidlertid en meget retsindig og god Mand; særdeles flittig og arbejdsom, hvilket de mange Bøger, han har skrevet, noksom bevidne. Han var meget livlig, kunde godt lide Spøg; men følte sig heller ikke for god til at tale med En om alle andre Materier, som mange andre synes, at de ikke gide afhandle med et Fruentimmer. Dette var meget behageligt og lærerigt for mig, der ogsaa fra Hjemmet var vant til at interessere mig for, hvad der skreves og hvad der bevægede sig i Omverdenen.

Foruden ham var der 2 andre begavede Mænd, som vi omgikkes endnu mere, og hvis belærende, interessante Samtaler jeg mindes med Glæde. Den ene var Overlærer Trojel⁴⁾ og den anden Adjunkt Johnstrup,⁵⁾ der senere blev Professor ved Universitetet. Forresten stode vi i venskabeligt Forhold til og omgikkes alle Skolens Lærerfamilier, Byens Præster og nogle andre Familier. Overlærer Trojel var anset for langt mere begavet og kundskabsrig end Rektoren. Han var dertil vittig og satirisk, skrev meget smukke Digte og havde udgivet nogle Bind. Han havde 3 flinke Sønner og en Datter. Naar Faderen kom hjem fra Skole, satte han sig ned paa Forhøjningen med Børnene omkring sig og fortalte og forklarede dem med den største Taalmodighed alt muligt af Mytologi, Historie, Geografi, Stjernerne o.s.v., saa de smaa Drengene vidste i Grunden mange Ting, som Voksne ofte ikke vide Besked om.

Hvad der voldte mig en Del Bryderi i Førstningen,

var de forskellige tyske Møntsorter, man den Tid brugte i Kolding. Vi fik vore Indtægter i dansk Mønt, men naar disse skulde ombyttes eller udgives, saa kom man svært i Vilderede. Og jeg kan godt være bleven narret mange Gange, hvis Folk ikke have været ærlige. Forlangtes der 5 l. Skilling for en Ting, var dette lig med en dansk Mark (16 Skilling), da hver lybsk Skilling gjaldt $3\frac{1}{5}$ Skilling dansk. De store Kobbersøslinger var lig med $\frac{1}{2}$ lybsk Skilling; 1 Mark Courant var 3 Mark 3 Skilling dansk; 1 Daler Courant var 9 Mark 9 Skilling i dansk Mønt; 1 preussisk Daler 8 Mark dansk. Efterhaanden lærte man jo at finde sig tilrette i dette, som i mange andre Ting.

Saaledes at man heller skulde købe det Smør, der kom ind ad Sønderport end det ad Nørreport. Den første Markedsdag, jeg var i Kolding, gik min Pige ud for at købe noget Smør til os. Hun bragte en vestjysk Bondekone hjem med. Denne havde en høj, sort Mandfolkehat paa Hovedet og talte et for mig aldeles uforstaaeligt Jydsk. Min Pige forstod hende imidlertid og havde købt Smørret af hende. Dette var meget daarligt, og da vi brugte deraf, fandt vi Stykker Kartoffler æltede ind deri.

Min Mand havde meldt sig ind i Klubben, i den fineste, hvor Byens Honoratiores kom, thi den lille By havde ikke mindre end 3 Klubber; den 3die var for de simple Haandværkere. Saavidt jeg husker, gaves der om Vinteren 3 Assembleer, hvor der først musiceredes og derefter dansedes. Ved den første, som jeg var med til, sang min Mand, Doktor Marcussen og Adjunkt Wittrup^o) (nu Præst i Vejle) Bellman, derefter var Instrumentalmusik. Det syntes Ikkedansere særdeles godt om, men Ungdommen længtes efter Dansens Begynde. Man spiste til Aften ved ganske smaa Borde i

samme Sal, hvor der dansedes. Man fik *kun* skaaren Smørrebrød i Portioner; ønskede man dertil en Portion Kage eller Vin eller Punsch, betaltes det naturligvis aparte. Lokale og Belysning forekom mig tarvelige; men Damerne vare nydeligt paaklædte, og man kendte alle og traf altid nogen, det kunde interessere En at tale med, saa jeg morede mig altid meget godt. I det hele taget har jeg aldrig vidst, hvad det var at kede mig.

Latinerballerne forekom mig morsomme. Hver Dreng kunde tage en Dame med; ellers vare kun Disciplenes Forældre eller Værger og Skolens Lærere med deres Familier tilstede. Byens Præster og Borgmester bleve vel indbudne. Dansen med alle de smaa Kavalerer gik meget livligt. Naar der skulde spises, bød Rektoren sin Kone Armen, og de gik i Spidsen for Toget til Bords. Man sad her ved sluttet Bord; men Beværtningen var kun Smørrebrød og Kage, dertil en halv Flaske Rødvin til hver Herre. Ved Bordet holdtes mange Taler; Rektorens vare særdeles livlige, Disciplenes lidt generte.

1848.

I Vinteren 1848 døde Christian VIII. De politiske Følger af Tronskiftet tilhøre Historien og ere bekendte nok; jeg vil kun berøre Virkningerne og Forholdene i vor lille By.

Vi havde endnu ikke, gennem Aviserne, faaet Efterretning om Kongens Død (Telegrafer var der jo ikke den Gang); min Mand og jeg kom hen til Rektorens, for at gøre en lille Formiddagsvisit. Rektoren saa bedrøvet ud, og Fruen havde sat sorte Baand paa sin hvide Kappe. Jeg spurgte, om der var en Slægning død. Nej, men Ingerslev havde denne Morgen faaet Brev om, Chr. VIII var død, »og saa skal man naturligvis gaa sørgeklædt,« sagde hun. »Ja,« sagde jeg,

»men man kommer nok til at gaa med hel sort Kappe« (jeg brugte Kappe, den Tid var det Skik, at *alle Koner*, unge og gamle, gik med Kappe). Rektoren mente, det var *nok*, saaledes som hans Kone havde det; thi man kunde da ogsaa gøre for meget ud af en Ting. »Det vil dog vistnok blive saaledes,« sagde jeg, »thi jeg husker godt, hvor trist alt saa ud den Vinter, da Frederik VI var død. Dengang blev der sendt Cirkulære om, med Paabud, at alle Embedsmænd og de, der vare i Rang, og deres Familier skulde gaa fuldstændigt sørgeklædte, tilligemed nærmere Bestemmelser om Dragten for den højere Rang. Alle andre fulgte Eksemplet, og hvor man kom hen, saa man Damerne kun klædte i Sort fra øverst til nederst.« Der er noget trykkende ved saadan en almindelig Sorg. Og lige saa lidt oplivende var det at høre alle Kirkeklokker rundt om ringe hver Dag fra 10—12 og fra 4—6. — Imidlertid skete det, som jeg havde sagt; vi maatte alle trække i sorte Kapper og Strimler — Fru Ingerslev naturligvis ogsaa. Paabudet om Sorgen kom; men da Krigen udbrød, kom en ny kongelig Anordning, at man straks skulde ophøre med Kongesorgen.

Da det slesvig-holstenske Oprør udbrød, blev der selvfølgelig stor Uro i Kolding. Vi laa jo der lige ved Grænsen, først for Haanden, og kunde ikke undgaa stærk Berøring med Krigen. Den første Forberedelse, man tog i Kolding, tror jeg nok var, at de Forældre, der kunde gøre det, sendte deres voksne Døtre bort, over til Fyen og Sjælland. Man forestillede sig, at de fjendtlige Krigsfolk vilde optræde langt mere raat, end de i Virkeligheden gjorde. Man havde i saa mange Aar levet i en saa dyb Fred her i Danmark; nu gjorde man sig de værste Forestillinger om, hvad der vilde komme. Det var just ingen rolig Tid, hvori jeg gik min første

Barselsseng i Møde; vi vare jo bundne til Hjemmet, hvordan Sagerne saa stillede sig.

For ikke uforberedt at blive overrumplet af Fjenden, stillede adskillige Frivillige, deriblandt Latinskolens ugifte Adjunker, sig til at holde Vagt paa Bakkerne om Kolding, for at varsko, naar noget fjendtligt nærmede sig.

Man var meget utaalmodig efter, at der skulde blive sendt danske Krigsfolk til vor Beskyttelse. Formodentlig for at berolige Gemytterne noget, blev der sendt en Lieutenant Løvenhjem med nogle Hundrede Mand. Vi hilste dette med Glæde, som et Tegn paa, at man gjorde Alvor af at holde os Fjenden fra Livet. Senere kom der da flere Krigsfolk. Frederik VII drog igennem Kolding; en Æresgarde af 200 slesvigske Bønder fulgte ham til Hest.

Jeg vil imidlertid ikke skrive nogen Krigshistorie, men kun holde mig til, hvad vi Koldingensere bleve berørte af.

Jeg mindes en Dag, hvor et falsk Rygte udbredte stor Forfærdelse over vor By. Det hed sig, at *Vore* havde tabt et Slag i Slesvig og vare paa vild Flugt med Fjenden i Hælene, og at man hvert Øjeblik kunde vente dem *her*. At Rygtet vandt almindelig Tiltro, saa vi snart Beviser paa. Vor nuværende Konge Chr. IX, dengang ung Prins, var Chef for den særdeles smukke Hestgarde — af hvilken Grund disse var kommet til Kolding ved jeg ikke; men de vare indkvarteret paa Staldgaarden. — Da nu dette Rygte opstod, mente de at burde bringe sig i Sikkerhed skyndsomst muligt; og det saa ikke synderlig oplivende ud for os andre, at se dem styrte afsted gennem Gaderne, ud af Byen, med Vaaben og Kyrads i Hænderne, uden at give sig Tid til at trække det paa.

Vor Hær trak sig tilbage. Tyskerne nærmede sig Kolding, stode paa Bakkerne sønden for Byen i en 8 Dages Tid. Man haabede, at de ikke vilde gaa over Kongeaen og overskride den jydsk Grænse. Dog den 3die Maj om Formiddagen, da min Søster og Schmith vare gaaede en Tur at spadsere, kom de løbende tilbage, bankede paa Vinduet ind til mig og sagde: »Bliv blot ikke bange, for Tyskerne rykke nu ind i Byen.« Og ligesom de havde sagt det, fyldtes Gaden med Preussere, Alexander- og Franz-Garden, nette Folk, vel munderede i mørkeblaa Vaabenfrakker, der saa en Del bedre ud, end vore stakkels Soldaters højrøde Trøjer og lyseblaa Bukser. Gaden fyldtes aldeles med Soldater. Men der gik nok et Par Timer, og ingen kom ind i Husene.

Det var min Søsters Fødselsdag, og hun havde ønsket til Middag Risengrød og Bøefsteg. Vi satte os til Bords, fik Maden ind; men havde ikke begyndt at spise, da 6 Soldater kom med Kvarterseddel, at vi skulde give dem varm Middagsmad. Nu! vi havde ikke andet end vor egen at sætte ind til dem; det gjorde vi, og fik selv intet. Senere vidste vi Besked; naar en Flok kom rykkende ind i Byen, lod jeg Pigen sætte Suppegryden paa, da det var for silde at gøre Anstalter, naar de kom med Kvartersedlen. Vi vare bange for, at vi skulde beholde dem alle om Natten; men om Aftenen kom ny Kvarterseddel, at en Feldwebel og hans Tjener skulde være hos os.

I 14 Dage havde vi disse Preussere, og fuldkommen skikkelige og ordentlige opførte de sig. Men jeg ønskede altid: »Gid jeg kunde se dem blive jagne ud af Byen!« Jeg var en Taabe ved mine Ønsker; næste Aar saa vi mere end nok til saadanne Affærer.

Da de 14 Dage vare gaaede og jeg nu hver Dag kunde

vente at komme i Barselsseng, bad min Mand os fritaget for Indkvartering, der under saadanne Forhold generede os betydeligt i vor lille Lejlighed. Feldwebelen kom ind til mig for at sige Farvel.

Endnu var alt gaaet roligt til, og for saa vidt mærkede man ikke, at man havde Fjender i Byen, da der var stor Orden og Mandstugt mellem Preusserne, og man tænkte, at det egentlig var urimeligt og naragtigt, at saa mange ængsteligt havde forladt Byen. Undertiden droge Hobe af »Freischärler« gennem Byen. Vilde og forvovne at se til, med opkrampede graa Hatte med en Fjer i, løse Halstørklæder og Skjorten staaende aaben paa Brystet. Saaledes drog de gennem Gaderne, syngende deres Schleswig-Holstein meerumschlungen, wanke nicht, mein Vaterland, idet de saa fripostigt til alle Vinduer. Til vor Glæde bleve de aldrig indkvarterede i Byen, men sendte ud paa Landet.

Preusserne bleve endnu nogen Tid i Byen, efter at vi vare blevne fri for vor Indkvartering. Saa begyndte de at stille Fordringer til Byen. Der blev sendt Bud om i Husene, at da de vilde oprette et Lazaret, havde man at levere Linned dertil. Vi gavede et Lagen, der var nyt; senere, da de droge bort, skulde disse Ting tilbageleveres. Vi fik dog ikke vort. Endelig kom det Budskab, at General Wrangel havde opkrævet en meget stor Krigsskat af Jylland, og at Kolding for sin Del skulde betale 200 Rd. (eller mere?) og en Mængde Skjorter til den preussiske Hær. Det hed sig, at dette skulde opkræves blandt Beboerne. Om *dette* var rigtigt, ved jeg ikke; men det vakte stor Forfærdelse og Nedtrykthed blandt Folk. Det kom heller ikke saa vidt, thi pludselig fik de Marchordre og maatte forlade Jylland.

Der arbejdedes nu paa at faa en Vaabenstilstand, og vi levede foreløbig i Ro og Haab om, at det nu vilde ende med Fred.

Den 24de Juni blev min elskede lille Marie født.⁸⁾

Vor Husholdning blev en Del større; i Efteraaret fik vi 2 Disciple i Huset. Vi vedbleve dog kun at holde en Pige.

1849.

Henad Foraaret blev Vaabenstilstanden opsagt, og vi maatte belave os paa, at Krigen igen vilde bryde ud.

Det begyndte ikke meget lovende for os; thi Skærtorsdag blev 2 af vore Krigsskibe, Linieskibet Christian VIII skudt i Sænk og Fregatten Gefion erobret af de tyske Landbatterier i Eckernførde Bugt. Det var nedslaaende for os. Jeg havde fra lille af altid hørt, at var der noget, som vi Danske kunde være stolte af, saa var det vore Orlogsmænd og Søhelte. Til Lands lod det imidlertid til nu at ville gaa os bedre. I Sundeved kæmpedes i Begyndelsen af April.

I Kolding barrikaderedes ved Sønderport, og der opstilledes et Par Espingolbatterier. Man antog det for umuligt, at Fjenden vilde skyde med Kanoner paa en aaben By. Det gjorde de heller ikke den 20de April; thi den Dag om Formiddagen angrebe de Byen.

Vore Forsvarere bestode af 2 Kompagnier Jægere (200 Mand). Men disse kæmpede saa mandeligt og brugte Espingolbatterierne saa godt, saa de opholdt Fjenden i to Timer og tilføjede ham saa stor Skade, saa at Tyskerne, da de kom ind i Byen, paa ingen Maade vilde tro vore Forsikringer om, at de kun havde havt 200 Modstandere, men med stor Ærgrelse paastode, at det maatte have været langt flere. Hvad Meningen kunde være med at lade saadan en lille Haandfuld Folk modstaa et Angrøb, forstaar jeg ikke.

Det var en overmaade uhyggelig Dag for os. Vel vare vi ikke selv udsatte for Fare; men det var første Dag, vi havde Kampen med alle sine Rædsler i vor Nærhed;

og vi vidste vel nok, at Angrebet ikke kunde tilbage-slaas.

Under Kampen kom Toldkasserer Ehnhus ind til os med alle Pengene fra Toldkassen og bad os om at gemme dem. Vi tænkte ikke paa at vægre os derved; men jeg ved, at jeg ikke havde en rolig Time hverken Dag eller Nat, saa længe alle de Penge vare i Huset. Jeg bragte en *stor* gammeldags Serviet, og han fyldte den aldeles ved at tømme alle sine Lommer og hvad andet, han havde Pengene i. Det var lutter Sølvpenge, og utalte modtog vi den store Sum Penge. Jeg tager dem straks i en stor Kuffert, der stod i Sovekammeret.

Dette skete nu under Begyndelsen af Kampen, da vi endnu ikke i Losbygade mærkede synderlig andet dertil, end at vi kunde høre Skydningen. Dog vi havde det ikke længe saa roligt. Lazarettet laa i Nærheden af vor Bolig, og de saarede blev transporterede forbi vore Vinduer; vi boede i Stueetagen. Jeg sad ikke ved Vinduet, men kunde ikke undgaa at se vore saarede Jægere blive baaren forbi i Baarer af hvidt Lærred, der var syet fast paa 2 Stænger. Den lille Johannes Boesen, som vi havde i Kost, stod ved Vinduet og saa derpaa. Hvert Øjeblik kom han med et eller andet uhyggeligt Udraab, som Synet af de stakkels Saarede frembragte: »Se, hvor Blodet løber af Saaret« eller »O, Tungen hænger ud af Halsen paa ham«.

Endelig, da Kampen havde varet et Par Timer, lød Raabet: »Nu flygte Vore!« Jeg løb til Vinduet. En Vogn holdt udenfor; den blev læsset fuld af lettere saarede, deriblandt en Officer, der saa aldeles dødbleg ud, som om han skulde besvime. Jeg ønskede, at der havde været Tid til at bringe ham lidt Vin; men Vognen jog afsted.

Paa samme Tid kom vore stakkels Jægere løbende,

støvede og udmattede. Og faa Minutter efter kom Tyskerne farende, langt fra saa støvede og udmattede, men rasende og forbitrede saa de ud. Med fældede Bajonetter styrtede de afsted, og vi gruede for Flygtningene, der havde saa ubetydeligt et Forspring og vare saa trætte. Dog de undkom; en Mand havde dristet sig til at angive en anden Gade, end den de vare dragne af (maaske vidste han ikke bedre); og udenfor Byen havde der holdt Vogne, der optog dem og jog afsted med dem. De saarede Soldater, der laa paa Hospitalet, bleve selvfølgelig Krigsfanger. En Soldat, der havde været syg, klædte sig i Hast i en Sygepassers Dragt for at undgaa Fangenskabet.

Man kan vel tænke sig, hvor pinligt det var at have disse Folk i sine Huse og beværte dem snart efter, at man havde set paa alle disse Rædsler. Men det maatte man jo finde sig i. Til os kom en Feldwebel med 4 Mand.

Da de vare komne til Bords og spiste deres Suppe, hørte vi en Støjen og Larmen oppe hos Rektor Grønlunds.⁹⁾ Vi bleve bange for, at der kunde være noget paa Færde, thi iltre og forbitrede vare Tyskerne den Dag. Et Øjeblik efter kom Fru Grønlund med Datter løbende ned til os. Hun var en modig, dansksindet Kone, hvis 2 Sønner vare gaaede frivilligt med i Krigen; men nu var hun dødbleg og ængstelig. »For Guds Skyld,« sagde hun, »laan os noget Kød, hvis De har noget, thi Tyskerne oppe hos os have svoret paa, at de ville slaa Spejle og alt i Stykker, hvis vi ikke skaffede Kød; vi havde givet dem Øllebrød og stegt Flæsk; dermed vilde de ikke lade sig nøje, men undersøgte hele Huset; heldigvis fandt de ikke en Skinke, der var skjult i et Skab. I Køkkenet stod en Rødspætte, dybbet i Æg og revet Brød, der var bestemt til Rektoren. Denne be-

falede de Pigen at stege, men det var jo kun en Mundfuld, og de forlangte Kød.« Heldigvis kunde jeg skaffe dette.

Det var urolige og uhyggelige Dage, der nu begyndte for Byen. Tyskerne satte sig fast der og beredte alt til Forsvar. Vi maatte kunne indse, at en alvorligere Kamp var nær forestaaende. Udkanterne af Byen forkansedes; Barrikader rejstes paa korte Afstande fra hinanden i Gaderne; disse bestod af svære Bjælker, imellem hvilke der fyldtes med Jord og Gødning; i passende Højde var der anbragt Skydehuller. For stadig at holde Soldaterne kampberedte, røstes Alarmtrommerne flere Gange ved Nat og Dag. Alle Soldater maatte saa i størst mulige Hast styrte afsted til deres Samlingsplads. For os var dette til ikke ringe Uro, især om Natten, da vi jo aldrig kunde vide, om det gjaldt en alvorlig Kamp. Soldater bleve sendt om i Husene for at undersøge, om der noget Sted fandtes skjulte Vaaben; Værelser og Skabe bleve lukkede op.

Jeg følte den største Gru og Ængstelse for, at de skulde fatte Mistanke til den store Kuffert, som Toldkassens Penge vare i. Jeg fik min Mand til at gaa hen til Ehnhus og bede ham endelig skaffe os af med de Penge, da man kunde frygte, at de maaske kunde blive opdagede. Han kom da med sin Fuldmægtig, hentede dem og gravede dem ned et Sted.

Saaledes gik et Par Dage med Uro ude og inde, thi hele Byen var fuld af Soldater.

Om Morgenen den 23de April begyndte den store Kamp. Vor Pige bragte netop Morgendrikken ind til vore Indkvarterede, da Alarmtrommen lød samtidig med Raabet: »De Danske komme!«

Min Mand gik op paa Loftet, hvorfra han kunde overse Højderne nordpaa, fra hvilke de Danske stor-

mede frem og angrebe. Tyskerne modtog dem varmt ved de yderste Forskansninger. Min Mand kunde overse hele Kampen, hvorledes de Danske erobrede den ene Skanse efter den anden, hvor tappert Dragonerne stormede og erobrede Slotsbakken.

Imedens dette foregik, flygtede mange til Vogns eller til Fods, Fattigfolk løb med deres Dynner paa Ryggen eller over Hovedet, ud af Byen ad de Veje, der endnu vare aabne. Jeg blev ængstelig ved at se herpaa, og gik til min Mand og sagde: »Lad os endelig se at faa fat paa en Vogn, at vi kunne flygte ud af Byen med det lille Barn.« Men han var ikke saa forknytt, men sagde: »Nej, jeg vil dø i min Rede; jeg vil ikke forlade mit timelige Gods.«

Lidt efter kom han ned og sagde: »Nu have vore Landsmænd taget Udenværkerne; nu vil Kampen fortsætte herigennem Gaden.« Da vi boede i Stueetagen, kunde vi ikke blive i Værelserne til Gaden, men gik ind i vort Sovekammer og sade ved vor lille Piges Vugge. Og derinde bleve vi da en hel lille Forsamling: vi selv, vor Pige, hendes Kæreste og Søster, Johannes Boesen, hans Kusine, der var i Huset hos Pator Kragerop — disse vare flygtede, hvorfor hun løb hen til os. Udenfor paa Gaden rasede og larmede Kampen, Geværskuddene lode i eet Væk. Vi frygtede meget for, at de skulde springe ind i vor Stue og skyde derfra. Knald i Knald gik Skydningen fort.

Endelig hed det: »Nu ere Tyskerne trængte tilbage, og Gaden er fuld af vore egne Soldater.« Vi vare henrykte over dette. Man bragte dem Forfriskninger ud paa Gaden, Vin og Smørrebrød og hvad man ellers havde i Husene, eller i en Hast kunde opdrive.

Dog længe vared denne glade Stemning ikke; thi nu begyndte Tyskerne at skyde med Kanoner og Granater

paa Byen. Man havde aldrig troet det muligt, at de vilde handle saaledes mod en aaben By. Kuglerne faldt rundt omkring, Granaterne sprang. Min Mand var gaaet ud paa Gaden og talte med Soldaterne; jeg lukkede Vinduet op, bad ham om at komme ind. En Soldat sagde til mig: »Tror De, at han er sikrere derinde?« Ja, jeg mente, at Murene vare dog tykke. »O,« sagde han, »de gaa igennem meget tykkere Mure end disse.« Imidlertid kom min Mand da ind, og vi indtog vor gamle Plads i Sovekamret. Da Kuglerne vare faldne ned i vor Have og igennem Taget paa Garver Gøhlmanns Hus ligeoverfor, søgte jeg at barrikadere vort Sovekammer-vindue ved at tage Dynen af Sengen og stille op i Vinduet og stille et Skab derfor. Vi sade nu igen omkring Vuggen; over og omkring os buldrede og dundrede det; det var, som man sad i et voldsomt Tordenvejr, hvor Skraldene kom uafbrudt, uden mindste Ophold. Der var en Rædsel over alle; Folk søgte at sikre sig, saa godt de kunde; mange flygtede, nogle gik ned i Kældere, hvor de troede sig sikrere. Flere Steder blev skudte i Brand.

Nødtvungne maatte Vore trække sig ud af Byen, hvis de ikke vilde se denne aldeles i Ruiner. De forlode alt-saa Byen, og Tyskerne fyldte igen Gaderne.

Kampen havde varet til hen ad Eftermiddagen. Intet havde man nydt; vort Kaffebord stod urørt fra om Morgenen. Jeg fik saa ondt oven paa al den Spænding og Skræk, saa jeg af bare Udmattelse næppe kunde holde mig oprejst. Min Mand gav mig noget Vin at drikke; det hjalp. Jeg havde i længere Tid været syg; lidt af en Lamhed i det halve Ansigt; min lille Pige laa ved Brystet endnu, saa jeg havde adskilligt, der kunde tage paa mig.

Vor Genbo, en fattig Saddelmager, kom dødbleg og forskrækket løbende over til os. Tyskerne havde truet ham med at ville sende ham til Rendsborg, da de paa-stode, at der var skudt fra hans Hus, fordi den stakkels Mand under Kampen havde taget sine Vinduer bort, fordi han frygtede, at Glasset skulde springe under Skydningen. Han slap dog fri.

En Vogn kørte forbi os, fyldt med danske Chakoter; vi gyste derved.

Min Mand gik ud i Byen for at se, hvorledes det stod til med Venner og Bekendte, og hvorledes Tilstanden var i Byen. Flere Steder gik han ind; Beboerne vare flygtede, døde danske Soldater vare lagte ind i Forstuerne. Blodet flød i Rendestenene. Byen brændte paa flere Kanter, og Tyskerne vare nu ivrig i Færd med at slukke. Min Mand kom hen paa Nytorv; der antastede en tysk Officer ham og drog ham med ind i en Kæde for at lange Spande Vand til Slukningen.

Straks efter at han var gaaet hjemmefra, kom 3 bevæbnede Tyskere ind og spurgte vor Pige, om vi her havde danske Soldater skjult. Hun blev forfærdet, kaldte paa mig. Jeg kom ind med Barnet paa Armen. De gentog i en høflig Form deres Ærinde. Og formodentlig fordi vi saa saa forskrækkede ud, forsøgte de at spørge paa Dansk. Jeg svarede naturligvis Nej, hvorpaa de gik, uden selv at søge.

Man sagde, at meget sammenløbet Pak var fulgt efter den tyske Hær fra Haderslev; og at det nu gik, som det bedst kunde, hvor Beboerne vare flygtede. Vi, der vare blevne ved Hjemmet, lede ganske vist ingen Overlast i nogen Henseende.

Henne paa Torvet havde min Mand søgt at liste sig ud af Kæden; det lykkedes ham, og han kom da hjem og fortalte, hvad han havde set. Det var nedslaaende

nok, hvad han havde set, og det var jo ikke alt. Han var gaaet ind i Forstuen hos Stadthauptmand Borch; der var lagt døde danske Soldater ind; tyske Soldater lagde dem lidt til rette; men samtidig vandrede den ene Haand rundt i deres Lommer. I Forstuen til Apoteket var det samme Tilfældet; Apoteket selv, fra hvilket alle vare flygtede, havde en tysk Doktor taget i Besiddelse og udleverede Medicin derfra. Rektor Grønlunds 2 Sønner var gaaet frivilligt med i Krigen forrige Aar; de vare Studenter, og Begejstringen for den danske Sag var meget stor. Den yngste af disse blev skudt den Dag foran Kolding. Men Forældrene anede ikke, at han var med i denne Kamp.

Der maa denne Gang have været store Masser af tysk Militær i Byen; thi Gaderne vare helt fyldte med Soldater. Næste Dag fik vi Indkvartering; saa vidt jeg husker for første Gang rigtige Slesvigholstenere. At vi saa paa dem med stort Had og Afsky, især nu, lige ovenpaa denne blodige Kamp, kan man vel begribe; men vi maatte jo skjule vor Harm. Det var Dragoner, og de bare de samme lyseblaa Uniformer som vore og de samme Hjelme, paa hvilke dog den blanke gyldne Hanekam var sværtet, hvilket syntes os meget betegnende for deres Forræderi.

Dagene gik, vi vare nu en Del modløser, end vi tidligere havde været; alle ventede, at de Danske vilde komme igen og forny den rædsomme Kamp. Vi saa Tyskerne med stor Iver berede alt til alvorlig Modstand. Ingen af Beboerne maatte uden Tilladelse gaa uden for Byen. Mærkeligt var det, at ingen af *Byens Indvaanere* havde mistet Livet under Skydningen paa Byen.

Tyskerne arbejdede ivrigt paa at forskanse sig og lave nye stærke Barrikader. General Bonin var kom-

met med sin glimrende Stab til Kolding; der var preussiske og tyske Prinser deriblandt.

Og midt under alt dette havde man ogsaa Plager i Hjemmet; vor Pige var færdig at forgaa af Angst for at være i Byen og vilde endelig ud til nogle Slægtninge paa Landet i det Slesvigske (ad den Kant var Passagen fri). Hun gik og var gnaven, kom op at skændes lidt med vore tyske Indkvarterede; hun var temmelig ilter af sig. Hun sagde til min Mand, at hun ikke kunde holde ud for Angst at være i Byen. Min Mand sagde til hende: »Ja, vær saa god at rejse!« Det var ganske vist slemt for mig; jeg var ingenlunde kommet mig af min Lamhed og var nu ene om at passe Husholdningen, beværte de Indkvarterede og havde dertil et lille 10 Maaneders Barn, der ikke kunde gaa; men det hjalp, at hun var en velsignet god lille En, der fandt sig i at sidde paa et Tæppe i Køkkenet, medens jeg lavede Mad og vaskede af.

Min Mand ønskede, jeg skulde se, hvorledes det stod til i Byen. Alt saa en Del værre ud, end jeg havde tænkt mig. Hist og her saa man sorte, forbrændte Bygninger; flere Steder vare store Kanonkugler gaaet igennem Murene, saaledes i Latinskolen; i Toldbygningen var en Kanonkugle gaaet helt igennem en tyk Mur og sad fast i en anden ligeoverfor. Jeg maatte sande vore Soldaters Ord, at Kuglerne gik igennem tykkere Mure end vore. — Jeg saa en Mængde stadselige Officerer staa samlede udenfor Hovedkvarteret. Nede paa Rendebanen var fuldt af Soldater, deres Geværer stode opstillede i Pyramider langs hen ad Gaden. Stor Mandstugt var der, man hørte ingen Støjen eller Larmen. Forseelser bleve strengt straffede. Da vi i 1864 havde tysk Indkvartering i Aalborg, sagde de Menige: »Vore Officerer sige altid, naar vi *stille*: »I skulle opføre Eder godt

i Kvartererne; I maa huske, at det ikke er *die Leute*, I føre Krig med.«

I de Dage, der fulgte efter, alarmeredes man stadigt ved Rygter om, at nu kom de Danske. Mindre Forpostfægtninger var der hver Dag. Hvor der havdes Officerer i Kvarter, sagde disse stadigt: »Vi raade alle Damer, der kunne det, til at forlade Byen; thi ville de Danske igen erobre Byen — hvilket det lader til — saa vil her ikke blive Sten paa Sten tilbage.« — Jeg tænkte imidlertid ikke paa at forlade Byen, da min Mand *nu* ikke kunde følge med.

Det var en meget urolig Tid i vor By; intetsomhelst, ikke et Ord hørte man fra Omverdenen; selvfølgelig kunde *vi* heller ikke give nogen Underretning om vor Skæbne. Ved Nat og Dag hørte man Alarmtrommen, enten blind Alarm eller fordi man troede, at de Danske vare i Nærheden.

Om Søndagen(?) den 29de kom Overlærer Trojel og bad Schmidt om at følge med sig til den preussiske Kommandant, Oberstlieutenant Zastrow, for at faa et Pas til hans Kone og Børn til at kunne forlade Byen, da han mente, at han under en rimeligvis forestaaende Kamp nok selv vilde kunne redde sig; men Flugten med *Kone og Børn* vilde være vanskelig; vi havde jo nu faaet et godt Begreb om, hvorledes det gik til ved en saadan Lejlighed. »De burde ogsaa rejse,« sagde Trojel til mig. Nej, jeg vilde ikke, naar vi ikke kunne faa Lov til at følges ad. De gik da til Zastrow, der var meget elskværdig imod dem. Trojel fik det forlangte Pas. Z. sagde til Schmidt: »Vil De ikke ogsaa have et Pas til Deres Kone?« Saa tænkte min Mand, at det var da bedst at tage det, da det tilbødes. Han fik altsaa et Pas til mig og Barnet *over Vejle*.

Da min Mand kom hjem, sagde han: »Nu har jeg faaet et Pas til dig.« Jeg gav mig til at græde og sagde, at jeg paa ingen Maade vilde rejse, naar han skulde blive tilbage. »Ja, saa kan du jo blive, men jeg mente, at det var bedst at modtage Passet, da det tilbødes.«

Jeg fortsatte da min huslige Beskæftigelse, ordnede Værelserne, lavede Mad, Barnets smudsige Tøj havde jeg lagt i Blød Dagen i Forvejen og skulde til at vaske. Da blev det med eet en Larmen paa Gaden, Alarmtrommen gik, og »de Danske komme« lød fra Mund til Mund. Ja, nu var Udvejen spærret, saa jeg da heller ikke kunde draget bort, selv om jeg vilde. Thi nu kæmpedes der udenfor Byen; vel kun en af de jævnlige smaa Kampe, hvorved Tyskerne holdtes i Uro, dog varede den noget længere end sædvanligt.*)

Da Kampen ophørte, talte min Mand med mig om, at det dog var fornuftigst, at jeg rejste med den lille; han lovede mig, at han, naar Kolding igen skulde trues med Kamp, vilde skyndsomst retirere ud i det Slesvigske, ad hvilken Kant vi mente, at Passagen nok vilde være fri. Hvad der end yderligere slog Hovedet paa Sømmet, saa det blev til Alvor med Rejsen, var, at en Bonde havde faaet Pas og skulde køre til sit Hjem ved Vejle. For Betaling var han villig til at tage mig og mine Kufferter med. Det var en slem og bekostelig Omvej for mig at rejse helt op igennem Jylland til mit Hjem isteden for over Snoghøj og Fyen. Endvidere var der den Vanskelighed, at Gæstgivergaardene i Vejle rimeligvis allerede vare optagne af Flygtninge fra Kolding, saa det vilde være usikkert, hvorvidt jeg kunde faa Logis, naar jeg om Aftenen kom til Vejle. Iblandt dem, der vare flyg-

*) 29. April fremsendte Rye stærke Recognoseringskommandoer for stadig at holde sig vidende om Fjendens Forpoststilling.

tede, var en Skolediscipel, Stephan Møhl, hvis Fader boede i Vejle. Min Mand fandt da paa at skrive et lille Brev og give mig med til ham. Schmidt bad ham deri om at være mig behjælpelig med at faa et Logis, da jeg var helt fremmed i Vejle.

Jeg beredte mig altsaa paa at tage afsted, ordnede alt i Huset (den nye Pige skulde komme et Par Dage derefter), vred Barnets vaade Tøj op, puttede det i en Pose og førte det saaledes med. For at bringe saa meget som muligt i Sikkerhed pakkede jeg alt, hvad der kunde undværes, af Linned (af hvilket vi havde en Mængde) og Sølvstøj ned i Kufferter for at føre med. Rektor Grønlund kom med deres Sølvskeer, Fru Lüt-zow med Sølvstager, Købmand Bastrup med sine Handelsbøger og 400 Specier. Alle disse Ting skulde jeg nu føre, og det udgjorde et ganske godt Læs. Min Mand forskaffede sig en skriftlig Tilladelse til at følge os til de yderste tyske Forposter.

Vi begave os da paa Vej. Ved hver Vagt, vi kom til, bleve vi standsede, et Par Soldater holdt deres Bajonetter hen foran Hestene; vi maatte fremvise vore Passer, der leveredes til den vagthavende Officer. Ved den yderste Forpost maatte min Mand forlade os og vende tilbage. Det var mig det haardeste, dels ængstede jeg mig meget for ham, der nu skulde vende tilbage blandt Fjenderne, dels frygtede jeg selv for, at vi endnu ikke vare slupne forbi alle Tyskerne, og at der vel endnu kunde møde os adskilligt.

Ved den danske Forpost maatte vi nu gøre Rede for alt, hvad vi vidste om Tyskerne og hvor deres Forposter stode. Endelig kørte vi da videre og kom ved Aftenstide ind i Vejle.

Vi bleve holdende paa Gaden, og Bonden gik ind til Møhls for at bede Stephan Møhl komme ud til mig. Han

kom da ud. Jeg gav ham Schmiths Brev og bad ham sige Bonden Besked om, hvor han skulde køre mig hen, da jeg var aldeles fremmed i Byen. Han sagde: »Vil De vente et Øjeblik, til jeg faar talt med min Fader.« Købmanden kom saa, sagde, at vi skulde køre ind i hans Gaard, thi det var vanskeligt at faa Logis. Da jeg kom ind i Stuen, spurgte jeg om, til hvilken Tid Dili-gencen gik til Aarhus, da jeg skulde dertil. Jeg blev ilde tilmode ved at høre, at den ikke engang kørte Dagen efter, men først anden Dags Aften. Jeg kunde meget godt mærke, at Købmandens Søster ikke var til-freds med den Tilvækst, hun fik i Husholdningen; men hun sagde: »Under saadanne Forhold maa man hjælpe hinanden, hvor man kan.« Jeg maa dog indrømme hende, at hun havde vanskeligt ved at indrette det, da de allerede af Flygtninge havde Pastor Kragerops hele Familie, og af Linned og Sølvtoj ikke havde større For-syning i Huset, end de behøvede til Dagligbrug, da de, ligesom alle andre i Vejle, havde sendt alt, hvad der kunde undværes, ombord paa Skibe, der laa i Havnen, parate til at afsejle, saasnart Fjenden nærmede sig Byen. Og man ventede, at dette vilde ske en af de første Dage.

Jeg havde det forresten meget godt i de Dage, jeg var der. Jeg maatte have Handelsbetjentens Værelse, og der kom rene, men grove Lagener paa Sengen, hvil-ket hun undskyldte.

Flere flygtede Koldingensere kom hen for at hilse paa mig og høre lidt derfra. Blandt andre kom vor Læge Rosenstand; han ærgrede sig meget over, at han den Dag var flygtet med sin Kæreste og hendes Familie; han vidste nu ikke, hvorledes han skulde komme til-bage til sine Patienter. Da Tyskerne et Par Dage efter besatte Vejle, var der intet i Vejen derfor.

(*Rejsen fortsættes over Horsens og Aarhus til Kalundborg.*)

Da jeg kom til Kalundborg, maatte jeg igen trave et langt Stykke med min lille Pige paa Armen, til jeg fandt den Købmand, som mine Forældre handlede hos. Der kom jeg til at sidde ned, fik Kaffe. Der blev sendt Bud rundt om i Byen for at høre, om der var Bønder inde fra Reerslev; i modsat Fald maatte jeg risikere at blive i Kalundborg, til jeg kunde faa mine Forældre underrettede; dette havde jeg rimeligvis ikke gode Raad til. Jeg længtes nu ogsaa højlig efter at komme i Ro; det var *femte Dag*, jeg var paa Rejse. Heldigvis var der en Gaardmand fra Sønderød inde med sin Datter, som var villig til at køre om ad Reerslev.

Det var en lang Tur at køre, og sent om Aftenen naaede vi Præstegaarden. Min lille Marie var rigtignok taalmodig paa den lange Køretur; Bondens Datter erklærede ogsaa, at hun aldrig havde kendt saa »naadig« et Barn.

I mit Hjem blev en Henrykkelse, da de saa os velbeholdne og uskadte. Der var gaaet de rædsomste Rygter rundt efter Slaget ved Kolding: Byen ødelagt, og mange af Beboerne massakrerede. Det var forfærdeligt at høre, og ikke den mindste Efterretning kunde erholdes derfra, nu da den var besat og indesluttet af Fjenden.

Det var den 3die Maj, at vi kom til Reerslev. Hvilken Ro og Vederkvælgelse for mig og Barnet ovenpaa den stormfulde Tid.

Men saa begyndte Ængstelsen og Uroen for min Mand, fra hvem jeg nu i *mange* Uger ikke saa eller hørte det mindste Livstegn. Det eneste, vi vidste, var, at Fjenden bredte sig mere og gik højere op i Jylland, men at Vore endnu holdt sig i Fredericia Fæstning, fra

hvilken der til Søs var Forbindelse med de andre Landsdele. Jeg var nu efter næsten 2 Aars Fraværelse atter i mit gamle Hjem hos mine kære gamle Forældre og havde det saa godt, som jeg nok paa nogen Maade kunde have det, men jeg følte stadig, at mit Hjem nu ikke var her, at jeg havde slaaet Rod et andet Sted, og det pinte mig, at jeg nu var udelukket fra enhver Efterretning derfra.

Endelig, efter 7—8 Uger vare forløbne, kom der en Dag, sendt gennem det tyske og det danske Kommandantskab, en aaben Seddel fra min Mand, hvori han skrev, at han havde det godt, og at alt stod vel til i Hjemmet. Det var da en Trøst.

Senere paa samme Dag kom der yderligere og omstændeligere Efterretninger, idet Johnstrup, der fra Vejle havde sneget sig ud i en Fiskerbaad, rejste til København for at besøge sin Kæreste. Da han kom til Sorø, lejede han der en Vogn og kørte til Reerslev for at bringe mig Underretning om Schmith og Hjemmet. Det var rigtigt smukt af ham, og det gjorde mig næsten ondt at maatte sige, at jeg allerede havde faaet den lille Seddel. Imidlertid fik jeg nu en Del omstændeligere Besked om alle Forhold. »Schmith og jeg have været meget sammen,« sagde han, »jeg kan godt lide, at han holder sig ved godt Mod, medens alle andre hyle og klage. Vi hørte ofte Bulder af Kanoner; mærkeligt nok, at de kunde høres saa langt borte. Endelig d. 6te Juli stod det afgørende Slag ved Fredericia. Man havde i Kolding kunnet høre Kamplarmen. Schmith gik om Morgenens ud ad Vejen, dér mødte han Vogne med tyske Saarede og Flygtninge, der sagde til ham, at han skulde vende tilbage, thi nu kom straks den flygtende Armé. Og snart efter kom den tyske Armé i fuld Fart flygtende gennem Kolding ind i Slesvig.« Nu sluttedes en

Vaabenstilstand, og Krigen hvilede i 1 Aar, medens der underhandlede om Fred.

Latinskolen begyndte igen sin Virksomhed. Ferien var nær, jeg blev derfor i Hjemmet. Saa kom Schmith. Efter Ferien droge vi da til vort Hjem.

I Kolding var Tilstanden ikke god, da vi kom hjem. Fra Latinskolen, hvor Tyskerne havde Lazaret, havde en meget ondartet Tyfus udbredt sig over hele Byen. Rektorbolig og Skole vare blevne maledede, kalkede og skurede; desuagtet bleve alle Rektor Ingerslevs Børn og begge deres Tjenestepiger heftigt angrebne af Sygdommen. Rektoren selv og hans Kone vare de eneste, der holdt sig raske der.

Noter.

¹⁾ Om ham se Georg Bruun: Seks Rektorer. 167—68.

²⁾ C. F. Ingerslev (1803—1868) dygtig Skolemand. 1841 Rektor i Viborg, 1844 i Kolding til den lærde Skoles Nedlæggelse 1856. 1861 Rektor i Aarhus. (Smst. 152—62.)

³⁾ Særlingen Agent Jens Peter Wissing (1788—1867). Georg Bruun: J. P. W.

⁴⁾ Fr. C. Trojel (1815—1867). Efter 1856 Overlærer i Odense og Sorø. Skrev en tysk Grammatik og udgav latinske og græske Klassikere. 1841 Smaadigte. 1842 Canova, et Skuespil i to Akter.

⁵⁾ J. F. Johnstrup (1818—94). Overlærer i Sorø 1851. Professor i Mineralogi 1866.

⁶⁾ C. C. Wittrup (1809—88). Adjunkt i Kolding 1840—50. Præst i Vejle 1863—88.

⁷⁾ Sophia Gudme, f. $\frac{3}{5}$ 1821. Senere Conventualinde i Slagelse Kloster.

⁸⁾ Marie Schmidt, gift 1877 med Forpagter Christian Nielsen i Nakke ved Assens, 1866 med Amtsforvalter Holgersen i Holbæk.

⁹⁾ Johs. Grønlund (1783—1859). Rektor i Kolding 1833. Afskediget 1844.

VEJLE I 1787

AF AMTSFORVALTER JØRGEN SWANE, VEJLE

For den, der idag fra Møllebakken ser ud over Vejle har Byen fuldstændig udfyldt Rummet mellem Højdedragene Syd og Nord for Byen, erobret det meste af Bakkerne og bredt sig ind i Grejsdalen og Vejledalen og ifærd med at udvide sig mod Øst paa de i Nærheden af den gode Havn indvundne Arealer. Med sine over 31,000 Indbyggere (med Forstæder) hører den til blandt Jyllands største Byer.

Men lad os gaa ca. 160 Aar tilbage, til 1787, og vi finder da en lille beskedne By, der begyndte ved Sønderbro og endte ved Nørreport, hvor Acciceboderne fandtes, og hvor Opkrævningen af Konsumtionen, som Bønderne maatte betale af, hvad de førte ind til Byen, foregik. Af Gader fandtes kun Nørregade, Torvegade, Søndergade, Vestergade, Bagsnaage, Fiskergade, Foldegade, Møllegade, Kirkegade og Grønnegade, hvad der laa udenfor disse Gader var ubebygget og brugtes ligesom Sønder- og Nørremarken til Avlsbrug.

Naar Aaret 1787 er valgt til at kigge lidt nærmere paa Vejle og dens Beboere, skyldes det, at der i dette Aar fandt den første Folketælling Sted i Danmark. Vil man søge Oplysninger om en Bys Beboere og dens Forhold, kan værdifulde Bidrag findes i Raadstueprotokollen, Kæmnerregnskaber, Tingbøger og Kirkebøger, men intetsteds finder man samlet paa eet Sted Oplysninger

— de være mere eller mindre fyldige — om en hel Bys Borgere som i Folketællingerne.

Denne Folketælling for Vejle, der er fremkommet ved, at Byens 4 Rodemestre er gaaet »fra Hus til Hus og fordret og modtaget Husfædrenes Anvisning og Hjælp«, er af betydelig historisk og personalhistorisk Interesse, da den indeholder fulde Navn, Alder, borgerlig Stilling og den enkeltes Stilling inden for Familien, og selv om man ikke altid kan stole paa den opgivne Alder, giver den dog et Fingerpeg. Derimod findes der ikke Oplysninger om, hvor de paagældende er født, dette findes først i Folketællingerne efter 1801.

Af Folketællingen, der indsendtes til Regeringen den 6. Juli 1787 af Byfoged Carøe, fremgaar det, at Veile kun var en lille By, bestaaende af 164 Huse med 201 Familier og med ialt kun 843 Indvaanere.

Paa Byens 3 Hovedgader Nørregade, Torvegade og Søndergade boede der henholdsvis 54 Familier med 218 Personer i 33 Huse, 35 Familier med 177 Personer i 28 Huse og 33 Familier med 156 Personer i 30 Huse. I Bagsnaage 9 Familier med 38 Personer i 8 Huse, paa Vestergade 9 Familier med 36 Personer i 8 Huse, i Fiskergade 16 Familier med 60 Personer i 16 Huse, i Foldegade 6 Familier med 19 Personer i 5 Huse, i Møllegade 8 Familier med 26 Personer i 8 Huse, i Kirkegade 8 Familier med 32 Personer i 8 Huse og i Grønnegade 22 Familier med 81 Personer i 30 Huse.

Af de 843 Indvaanere var 370 af Mandkøn og 473 af Kvindekøn; der var saaledes 12 % flere af Kvindekøn. Af Dreng og Piger paa 15 Aar og derunder var der henholdsvis 121 og 128, hvorefter der kun var 249 Mænd og 345 Kvinder over 15 Aar og opefter lige til den ældste gamle Mand paa 86 Aar og gamle Kone paa 96 Aar, der begge var Almissemlemmer.

De borgerlige Næringsveje var:

Apotheker	1	Maler	1
Avlsbruger	8	Murer	4
Bager	3	Musikant	1
Brolægger	1	Organist	1
Bødker	5	Parykmager	1
Daglejer	26	Pottemager	1
Drejler	4	Prokurator	2
Farver	1	Rebslager	4
Feldbereder	1	Sadelmager	2
Fisker	3	Skibbygger	1
Galanterihandler	1	Skipper	2
Glarimester	1	Skomager	9
Guldsmed	1	Skræder	5
Gæstgiver	1	Slagter	2
Gørtler	1	Smed	5
Handskemager	3	Snedker	6
Hattemager	2	Tømrer	4
Hjulmand	1	Urmager	1
Jordemoder	1	Vognmand	10
Kobbersmed	1	Værtshusholder	15
Købmænd	6	Væver	4

Ialt 152 Næringsdrivende.

Den eneste Urmager var en Kvinde Johan Tvistmarks Enke Margaretha Christens Datter, ogsaa blandt Bagerne var en Kvinde og et Par blandt Værtshusholderne, ligesom en Handskemager.

Som det vil ses, fandtes der ingen Barber eller Kirurg i Vejle, saa de syge maatte dø af sig selv. Den sidste Kirurg havde forladt Byen i 1776, og der var da ingen, førend Christian Nicolai Klevesahl i 1788 beskikkedes til Distriktskirurg i Vejle med nærmestliggende Herreder.

Resten af Byens Befolkning var Embeds- og Bestil-

lingsmænd, Folk der levede af deres Midler eller Pension, Tjenestefolk og Almisselemmer samt enkelte Militærpersoner.

Foruden at drive deres Næringsvej, var der mange af Byens Beboere, der holdt Heste, Køer og Faar, som de kunde faa græsset paa Løget Mark (o: Søndermarken) og Byens almindelige Græsgang for 2 Mark for en Hest eller Ko, 1 Mark for Ungnød eller Føl og 8 Skilling for et Faar. Af Raadstueprotokollen for 1787 fremgaar saaledes, at bl. a. fik følgende græsset: Hospitalet 2 Køer, Købmand Linnemann 2 Heste, 3 Køer og 18 Faar, Vognmand Christen Quist 2 Heste, 3 Køer, 1 Ungnød og 6 Faar, Guldsmed Winge 1 Ko og 4 Faar, Stadsmusikant Mads Bang 2 Heste og 1 Ko og Byfoged Carøe 4 Faar, medens den gamle Provstinde Neuchs havde 3 Køer og 1 Faar paa Græs.

Ogsaa den tilstødende Løget Mose udnyttedes af Byen, idet der derfra solgtes Tørv til Beboerne, i 1787 lod saaledes bl. a. Byfoged Carøe skære 12 Læs Tørv, Guldsmed Winge 5 Læs, Stadsmusikant Mads Bang 2 Læs og Oberstinde Krabbe 6 Læs.

I Raadstueprotokollen findes der for 1787 intet Skattemandtal; efter den store Brand Aaret forud havde Borgerne faaet eftergivet Extraskatten, og der var heller ingen Indkvarteringsskat, da den i Byen garnisonerede Eskadron for en Tid var forflyttet til Skanderborg; man maa helt tilbage til 1783 for at finde et Skattemandtal, nemlig den for Tiden $^{23}/_4$ 1782— $^{23}/_4$ 1783 paalignede Indkvarteringsskat, der lignedes saavel af Grundeierdom som af Næring. Selv om der kan være sket Ændringer i Aarene indtil 1787, Købmand Henrich Linnemann led saaledes ved Branden et meget stort Tab, giver den dog formentlig en Maalestok for Borgernes økonomiske Stilling, og nogle af de største Skatteydere skal da nævnes her.

Som den langt største Skatteyder finder vi Købmand Jens Fæveile, der da boede i den af ham opførte smukke Bindingsværks Bygning, Torvegade (nu Nr. 22), han svarede Skat med 24 Rdl. 5 Mk. 8 Sk. af sin Gaard, Kaptain Michaelsens og Tolder Groths Gaarde samt af sine Leje-Vaaninger, af Skatten var 10 Rdl. 3 Mk. 11 Sk. af Næring. Næst efter ham kommer hans Søstersøn Købmand Henrich Linnemann med en samlet Skat af 17 Rdl. 1 Mk. 3 Sk. af sin Gaard, Ritmester Krag's Gaard sine Leje-Vaaninger; af Skatten var 10 Rdl. 3 Mk. 11 Sk. af Næring. Derefter følger Avlsbruger og Vognmand Peder Krag's Enke, der var Værtshusholderske, med ialt 9 Rdl. 4 Mk. 3 Sk. af Gaard og Leje-Vaaninger; hvoraf 6 Rdl. 7 Sk. af Næring, altsaa tæt opad Henrich Linnemann. Guldsmed Mathias Winge svarer ialt 8 Rdl. 3 Mk. 8 Sk., hvoraf 5 Rdl. 1 Mk. 13 Sk. af hans dobbelte Næring som Guldsmed og kgl. privilegeret Herbergerer. Bager Hielm svarer ialt 8 Rdl. 1 Sk., hvoraf 3 Rdl. 4 Mk. 12 Sk. af Næring. Af de, der alene svarede Skat af Grundeendom kan nævnes Oberst Krabbe og Comtesse Friderica Amalia Trampe med henholdsvis 5 Rdl. 3 Mk. 12 Sk. og 3 Rdl. 1 Mk. 11 Sk.

Vi vil nu se lidt nærmere paa nogle af dem, der boede i de forskellige Gader.

Nørregade.

I Hospitalet, Nr. 1, var den 56aarige ugifte Bertel Lauritzen Forstander, af Hospitalsmedlemmerne var 2 Mænd og en Dreng paa 5 Aar og 6 Kvinder.

I Nr. 10 boede den 50aarige Professor Withus Monrad, der var reserveret Gehalt af den forhen hafte kongelig Tjeneste 220 Rdl., med sin Tjenestepige.

Lige ved Siden af ham i Nr. 11 boede den store Købmand Henrich Linnemann, 38 Aar gl., med sin 24aarige

Hustru Ernestine Diechmann og deres 3 Døtre i Alderen fra 5 til 1 Aar. Af Tjenestepiger havde de 2 foruden 1 Købmands Dreng, 1 Avls Karl og 2 Gaards Karle.

Henrich Linnemann var Søn af Borgmester Johan Linnemann (opr. Lindemann), født i Fredericia 1696 som Søn af en tysk indvandret Tobaksplanter Thomas Lindemann. Borgmester Linnemann, der døde 1774, var sin Tids største Købmand i Vejle. Henrich Linnemanns Søn, kgl. Agent Andreas Linnemann, der i 1856 oprettede »Linnemanns Jomfrukloster«, fortsatte Slægtens Virksomhed og efterfulgtes af Sønnen Konsul Ernst Linnemann, der i 1880 solgte Fædrenegaard, Nørregade Nr. 29, og forlod Vejle. Slægten havde da boet i Vejle i c. 150 Aar. Navnet er bevaret i Linnemannsgade, den tidligere »Linnemanns Toft«.

Derefter følger i Nr. 12 Smed Laurs Thomsen og hans Hustru Dorthe Jørgens Datter, han gift 1. Gang, hun i 2. Ægteskab, samt deres 3 fælles Børn. Men desuden bor der 3 andre Personer, der hver for sig giver personalhistoriske Oplysninger. Den 17aarige Christen Lauritzen, der er Konens Søn af 1. Ægteskab, hendes 1. Mand har derefter heddet Lauritz, dernæst Konens 86aarige Moster Mette Sørensen Datter, Enke efter 2. Ægteskab, hvorefter Konens Moder ogsaa maa have heddet Sørensen Datter, og endelig Mandens Fader, Thomas Christensen, 66 Aar og Enkemand efter 1. Ægteskab. Da Smed Thomsen iflg. Vejle Borgerbog er født i Vejle, kan man efter disse Oplysninger finde nærmere om hans Slægt i Kirkebogen. Det er dog sjældent, at der findes saa mange Oplysninger vedrørende en Familie som den her nævnte.

I Nr. 28 bor Byens Parykmager Johan Konrad Hoffmeier, 51 Aar, gift 1. Gang, og hans Kone Sophia

Winge 60 Aar, i hendes 3. Ægteskab, han holder en Læredreng, Gaardskarl og en Tjenestepige, og hos ham bor som Logerende den 81-aarige Kaptain Knud Christian Urne, af gammel dansk Adel, der i Pension nød 700 Rdl. Han døde 7. Februar 1789 i Fredericia og blev begravet d. 18. s. M. i Vejle. Han var Enkemand efter Mette Cathrine Holmer, død 1. Juni 1767 i Vejle, de havde ingen Børn, og Søn af Premierløjtnant Frederik Urne til Hostrup, der 1712 faldt i Slaget ved Gadebusch.

I Nr. 31, i samme Hus som Avlsmand Jens Jensen, bor Anna Nicolaiis Datter Holst, 63 Aar, Enke efter Sognepræsten i Gauerslund Jens Nielsen Blicher. Hun var hans 3. Kone, fra hvem han døde i 1765 efter kun 3 Aars Ægteskab.

Og endelig bor, sammen med 8 andre Familier, i Nr. 33 Procurator Søren Høyers Enke, Sophie Charlotte Mølmark, 42 Aar, med 2 Børn Paludan og Kirstine Maria, 11 og 9 Aar. Procurator Høyer døde 1777 i Vejle; hun var hans 3. Kone, med hvem han blev gift 26. Aug. 1772 i Vejle.

Torvegade.

I Nr. 34 bor Løjtnant ved det slesvigske Regiments Rytteri Gotfried Adolph Magnus Stiller, 43 Aar, og hans Kone Elisabeth Margaretha Hoff, 27 Aar, de holder 2 Tjenestepiger og Gaardskarl.

I Nr. 41 Provst i Vejle Hans Henrik Neuchs Enke, Sophia Hansdatter, 81 Aar, Enke efter 2. Ægteskab; hun havde 1. Gang været gift med Bager Friederich Saxe. Den stærkt pietistiske Provst Neuchs var død i 1785. Hun holder 2 Tjenestepiger og lever af sine Midler og Pension af Præsteskabet.

I Nr. 42 Byskriver i Vejle og Herredsskriver i Nør-

vang-Torrild Herreder, tidl. Kaptajn Andreas Riegelsen, 44 Aar og ugift. Han har ingen Tjenestefolk, kun en Skriver Karl, Anders Nørup. Den kgl. Bestalling for ham er af 11. Febr. 1778, og i Bestallingen fastsættes, at han skulde udrede 30 Rdl. aarlig til en Forgænger, Byskriver Christian Udsens Enke. Byskriver Riegelsens Forgænger var Rasmus Baggesen, der tidligere havde været Byfoged i Bogense, og som ved kgl. Bestalling af 16. Marts 1775 blev Byskriver i Vejle efter afgangne Lorentz Asmus Selmer. Efter knapt 3 Aar at have været i Vejle blev Baggesen Byskriver i Kolding og Herredsskriver i Andst-Jerlev og Slags Herreder.

I samme Hus boede Anna Cathrine Hedevig Winther, 29 Aar, Enke efter 1. Ægteskab med sine 4 Døtre Laurentze, Karen, Friderica og Albertina, henholdsvis 11, 10, 9 og 7 Aar og Sønnen Lars Fugl, 5 Aar. Hun var Enke efter Prokurator Albrecht Philip Fugl, død 15. Decbr. 1743 i Nørholm og begravet 24. Febr. 1784 i Vejle. Han havde ingen Eksamen og ingen kgl. Bevilning. Hun var Datter af Sognepræst til Kjerte Laurits Winther og blev 1. Gang gift 26. Juni 1775 i Vejle med Prokurator Fugl og 2. Gang steds. 15. Aug. 1799 med Jens Jensen Busch, begravet 13. Maj 1809 i Nørup, 45 Aar gl. Hun selv blev begravet 27. April 1808 i Nørup, 50 Aar gl.

I Huset ved Siden af, Nr. 43, boede Vejles »grande dame«, Oberstinde Sophia Magdalene Krabbe, født Baronesse Gyldenkrone, 48 Aar, Enke efter den d. 23. Jan. 1787 døde Oberst Georg Christopher Krabbe til Bjerre. Hos hende var hendes 17aarige Søn Johan Ludvig Wilhelm Krabbe. Hun var Datter af Stiftamtmand i Viborg Lensbaron Vilhelm Gyldenkrone og Comtesse Frederikke Louise Knuth og opgives at leve af sine Midler, der maa have været rigelige, thi ingen anden i Vejle

holdt et saa stort Tjenerskab som hun. Til Sønnen holdt hun en Student, Gerhard Henrich Winther, som Informator, desuden en Husholderske, Tjener, Kusk, Kammerpige og Tjenestepige. Oberstinde Krabbe døde d. 12. Febr. 1799 i Vejle og blev bisat d. 28. s. M. i Nicolai Kirke. Sønnen, der blev Kammerjunkere og Vice-Landsdommer, døde d. 6. Maj 1842 paa sin Ejendom Sophiesminde i Skibet Sogn. Sophiesminde, der laa ved Vardevej—Nyboesgade, er først nedrevet for faa Aar siden.

Derefter fulgte i Nr. 44 Byfoged i Vejle og Herredsfoged i Nørvang Tørrild Herreder Nicolai Christian Carøe, 37 Aar, og hans Kone Margaretha Kirstine Hansen, 30 Aar, med deres 3 Børn, 2 »Skriver-Folk« og 2 Tjenestepiger. Den ældste Søn Hans Frederik Carøe var fra 1827 til sin Død 1852 By- og Herredsskriver i Vejle.

I Nr. 47 boede Kammerraad Søren Fogh, 67 Aar, ugift, forhenværende Proprietær, som levede af sine Midler, af hvilke han efter sin Død 1794 bestemte, at 7100 Rdlr. skulde anvendes til Oprettelsen og Vedligeholdelsen af en fri dansk Skole, »Foghs Skole«; han havde en Husholderske, Kusk og 2 Tjenestepiger.

I Nr. 49 boede, sammen med 2 andre Familier, 2 Almisselemmer, den 76aarige Else Testrup og den 65aarige Mette Hansdatter med sin 9aarige Søn, Georg Krause, født uden for Ægteskab. At en Kvinde faar et Barn i 56 Aars Alderen turde vist være en Sjældenhed.

I Huset ved Siden af boede hos Købmand Jens Ahrensberg som Logerende den 35-aarige ugifte Procurator Andreas Roesteen Lindved. Han var født 1752 i Vejle som Søn af Kateket Thomas Lindved. Blev 1779 Prokurator og var i nogle Aar konstitueret Byfoged i Vejle. 1796 Birkedommer i Tirsbæk Birk og 1798 Borg-

mester, Byfoged og Politimester i Odense, hvor han døde 1817. Han blev $\frac{31}{5}$ 1798 i Vejle gift med Enken efter Byfoged, Cancelliraad G. V. G. Fleischer, Karen Angell, der døde $\frac{6}{10}$ 1824.

Derefter fulgte i Nr. 51 Maria Hernkindt, 57 Aar, Enke efter Byfoged Hans Larsen Gaarmann, der døde 1777, hun levede af »Hænders Gerning«. Hos hende boede en Datter og Sønnen Georg Friderich Gaarmann, der paa det Tidspunkt var Skriverkarl paa Toldkontoret, og som i 1794 udgav sin bekendte lille Bog om Vejle. Desuden boede der Fru Gaarmanns Søster, Maria Hernkindt, 55 Aar, og som Logerende den 84-aarige fhv. Postmester Christian Bernt, der i Pension oppebar 600 Rdl. Til Hjælp i Huset holdtes en Tjenestepige.

I Nr. 55 finder vi den bekendte Guldsmed og kgl. privilegerede Herbergerer Mathias Winge, 51 Aar, i 2. Ægteskab med Maria Nielsen, 38 Aar, samt deres 3 Sønner og 1 Datter. Han holdt 2 Tjenestepiger og 1 Gaardskarl og havde som Svend den senere Guldsmed i Vejle Jens Christian Bøegh.

Af Guldsmed Wingses Børn med Guldsmed Jørgen Brosbølls Datter Catharina var den ældste Niels, Sognepræst i Bjørnsholm og Malle, den næstældste Christopher en Tid lang Guldsmed i Horsens, senere Købmand, og den yngste Jørgen først Guldsmed, men efter Faderens Død i 1794 fik han Lov til at studere og døde som Sognepræst i Nørre Aaby. Datteren Cathrine Margrethe Winge døde 1853 ugift. Guldsmed Wingses 2. Kone blev 1795 gift med Guldsmed Jens Bierring.

I Huset ved Siden af Nr. 56 boede bl. a. Enken efter Byfoged og Cancelliraad Gerhard Wilhelm Geelmuyden Fleischer, Karen Angell, 37 Aar, der levede af »Hænders Gerning«, med sine 2 Børn og sin Moder Anna von

Aphelen, Angells Enke, 60 Aar, Enke efter 1. Ægteskab. Cancelliraad Fleischer, der tidligere havde været Raadmand i Randers og Herredsskriver i Nørhald-Støvring Herreder, blev iflg. kgl. Bestalling af $\frac{25}{6}$ 1777 udnævnt til Byfoged i Vejle og Herredsfoged i Nørvang-Tørrild Herreder efter afdøde Byfoged Gaarmann mod at svare Pension til Gaarmanns Forgænger Byfoged Christian Grundahls Enke. Byfoged Fleischer døde 1784 af »Sprinkler« d. v. s. Skarlagensfeber.

I Nr. 59 boede Catharina Lillia, 68 Aar, Enke efter 1. Ægteskab, og som Logerende den 64-aarige ugifte fhv. Stiftamtmand i Trondhjem Wilhelm Friemann Koren, der var afskediget med 800 Rdl. i Vartpenge, og hans Tjener Christen Jensen. Stiftamtmand, Conferensraad Koren var født 1723 som Søn af Provst Johan Koren i Stord i Norge. Han blev 1773 Assessor i Højesteret og 1783 Stiftamtmand i Trondhjem, men da han var svagelig og ikke kunde taale Klimaet, tog han 1786 sin Afsked. Han var ugift og velhavende og døde 1. Marts 1788 i København. Hvordan en Stiftamtmand fra det høje Nord er havnet i Vejle, er lidt af en Gaade.

Endelig boede i det sidste Hus, Nr. 61, Vejles ældste Kvinde, den 96-aarige Mette Nielsdatter med sin 84-aarige Mand Hans Bruun, begge var de Almissemlemmer.

Bagsnaage

(et smalt Stræde, der fra Torvegades vestlige Side i en Bue gik bag om den øverste Del af Hovedgadens Baggaarde og Haver, nu afløst af Orla Lehmannsgade).

I Nr. 62 boede den danske Skoleholder Peter Evaldt, 38 Aar, med sin Kone Karen Møller, 39 Aar, begge i 1. Ægteskab med deres 7 Børn.

I Nr. 68 boede den 47-aarige fhv. Regiments Tambour

Christian Sabbat, der var afskediget med 16 Rdl. i Pension, og hans Kone Ingeborg Bertelsdatter, 31 Aar, med deres 6-aarige Søn Christian.

Vestergade.

I Nr. 77 finder vi Byens Jordemoder, Maria Jens Datter, 63 Aar, Enke efter Mathias Larsen. Iflg. Vejle Raadstue Protokol afløstes 20. Juni 1754 Jordemoder Friderica Frich af Anne Christensdatter, sal. Hans Nielsen Busches, hvem Maria Jens Datter formentlig er efterfulgt, og hun blev atter efterfulgt af Helene Caroline Fromberg, for hvem der 21. Septbr. 1793 udstedtes Bestalling.

Søndergade.

I Nr. 78 boede den rige Købmand Jens Fæveil, 65 Aar, der ogsaa var Ejer af Vinding Kirke, og hans Hustru Maren Ustrup, 47 Aar, med en Søn Peter Georg Fæveil og 3 Døtre samt 2 Tjenestefolk. Jens Fæveil var Søn af den i Grenaa fødte Søren Jensen Fæveil (Feveile), der drev Købmandshandel i Veile, han døde i 1737. En Søster til ham, Karen, blev i 1738 gift med Borgmester Johan Linnemann. Jens Fæveil var født 1722 og døde 18. Decbr. 1787 i Vejle af Brystsyge, han opførte i 1769 den smukke Bindingsværksgaard paa Torvegade 22, der nu ejes af Forstander C. V. Petersen. Han blev i 1763 gift med Maren Ustrup, der fra 1795 til 1799 var gift med Apotheker Anton Henrich Havemann, fra hvem hun blev skilt, hun døde i 1834. Hans 2 Sønesønner Jens Jacob Feveile og Peter Chr. Feveile, der begge drev Købmandshandel, den ældste ejede til lige Lille Grundet, døde henholdsvis 1842 og 1833 som de sidste Bærere af Navnet i Vejle.

Ved Siden af i Nr. 79 boede Chatarina Margaretha Myhlensteth, 36 Aar, og Enke efter Apotheker Johan

Ejlert Tscherning. Han havde i 1767 faaet Skøde paa Apotheket af sin Svigermoder, men fik først Bevilling i 1769. Herligheden varede ikke længere end til 1770, da han maatte erklære sig fallit, og Svigermoderen overtog Apotheket igen. Saavel Svigermoderen som Tscherning døde i 1784 af den da herskende Epidemi af »Sprinkler« : Skarlagensfeber. Hos Moderen boede Datteren Idia Elisabeth, 17 Aar, og Sønnen Hans Christian Tscherning, 11 Aar, der døde i 1821 i Middelfart som Apotheker der, samt hendes Moster Ingeborg Maria Hansen (Varmark), 63 Aar, ugift, og som Logerende den 63-aarige Procurator Andreas Bagger, der blev begravet 21. Marts 1795 i Vejle, 70 Aar gl. Han havde ingen Eksamen og ingen kgl. Bevilling til at praktisere som Prokurator.

Derefter fulgte i Nr. 80 Apotheket, hvor Christian Albert Sadolin, 48 Aar, ugift, var Apotheker. Han havde i 1784 købt Apotheket paa Auktion efter Madame Myhlensteth, men ligesaa lidt som sin Forgænger kunde han klare sig, han døde i Viborg i 1819 som Apotheksmedhjælper. Som Apotheker-Svend havde han den 23-aarige Andreas Nielsen Thaarup, foruden en Gaardskarl og en Tjenestepige.

I Nr. 81 boede Anna Christensdatter, 56 Aar, Enke efter Peder Bager, som selv drev Bagernæring, samt hendes Søn Vognmand Christian Pedersen, 32 Aar, og Datteren Karen Peders Datter, 26 Aar, med sin udenfor Ægteskab avlede Søn Jens Fæveil, 2 Aar, om han er Søn af den store Købmand længere oppe i Gaden eller kun opkaldt efter ham, faar staa hen.

I Nr. 88 boede Johan Groth, 53 Aar, der baade var Tolder og Postmester, og hans Kone Fridericha Lovise Giessing, 39 Aar, med deres 4 Børn. Efter Groths Død blev hans Enke 23. Juli 1795 gift med Distriktskirurg i

Vejle Christian Nicolai Klevesahl, død 1821 i Vejle, hun selv døde stds. i 1820. Som Skriver-Karl havde han den 29-aarige Peter Bøgh, der er identisk med den Peter Bøgh, der 9. Januar 1798 fik Borgerskab som Købmand. Hans Broder Guldsmed Jens Christian Bøghs (Bøegh) Kone Maren Sebbelov blev opdraget i Tolder Groths Hjem. Johan Groths Forgænger var Claus Bang, Kaptain af Infanteriet og senere Løjtnant ved de vestindiske Tropper, der 29. Septbr. 1774 fik kgl. Bestalling til at være Tolder i Vejle og 27. Oktober s. A. tillige til at være Postmester efter afdøde Postmester Peder Staal.

I Nr. 93 boede som Logerende Løjtnant à la suite ved det slesvigske Regiments Infanteri — hvad han næppe kunde leve af — Johan Jacob Birchholtz, 62 Aar, og hans Kone Sara Laurentin, 45 Aar, begge i 1. Ægteskab, med deres 10-aarige Datter Catharina og en Tjenestepige.

I Nr. 96 boede Nicolai Friderich Michaelsen, 66 Aar, Consumptions Inspektør og fhv. Kaptain med 60 Rdl. i Pension, med sin Kone Sophia Amalia Ziervogel, 65 Aar, begge i 1. Ægteskab, og ugift Datter Christiane Elisabeth, 36 Aar, samt 2 Tjenestefolk.

I Nr. 98 boede Skipper Jens Thomsen, 44 Aar, gift 1. Gang, og hans Kone Maren Jørgens Datter, 52 Aar, gift 2. Gang, med hendes 2 Sønner af 1. Ægteskab, 22 og 11 Aar, der mærkeligt nok hedder det samme nemlig Jørgen Harboe, den yngste dog med Mellemlnavnet Jensen, men da dette er afledt af Faderens Navn, kunde den ældre Broder ogsaa kalde sig saaledes. Denne Navnegivning var dog ikke i de Tider saa helt sjælden.

I Huset ved Siden af, Nr. 99, boede Købmand Johan Bernhardt Baldeviin, 51 Aar, og hans Kone Anna Sophia Hernkindt, 47 Aar, der var en Søster til Byfoged Gaarmanns Enke Maria Hernkindt, med deres 2 Døtre

Maria Juliana og Charlotte, 18 og 9 Aar. Der holdtes Gaardskar og 2 Tjenestepiger.

Længere nede i Gaden, i Nr. 105, boede Birkedommeren i Grundet Birk og Procurator Johan Meden, 51 Aar, og hans Kone Mette Kirstine Terchildsen, 42 Aar, begge i 1. Ægteskab med deres 3 Børn, Johan Christian, 14 Aar, Claus Henrich Daniel, 8 Aar, og Johanne Claudine Kirstine, 5 Aar. Foruden disse 3 hjemmeværende Børn var der 2 ældre Sønner, der studerede. Den ældste Andreas Peter Meden var født 11. Oktober 1771 paa Petersholm og døde 22. September 1831 som Sognepræst til Kippinge-Brarup, den næstældste Peder Terchild Meden, f. 1772, drev det ikke videre end til Student og døde 23. April 1820 i Vejle, han var gift med Maren Knudsen, f. 1759 i Brøndsted, Gauerlund Sogn, Datter af Gaardejer Knud Pedersen, hun døde 9. Maj 1850 i Vejle.

Birkedommer Meden, der var døbt 27. Marts 1737 i Vejle, blev 1773 Birkedommer og Skriver ved Grundet Birk, 1778 Procurator og døde 5. Januar 1806 i Vejle, 68 Aar, Hustruen 24. December 1825 stds., og hun blev som den første begravet paa den nye (nuværende gamle) Kirkegaard udenfor Byen. Hun var døbt 7. Juni 1747 i Kolding og Datter af Ejeren af Petersholm, Peder Terchildsen, og blev 15. December 1771 i Vejle gift med Birkedommer Meden, der fra 1770 til 1782 ejede Petersholm.

Angaaende Familien Meden (von Meeden) finder vi nærmere i Vejle Raadstue Protokol for 19. August 1778, hvorefter Birkedommer i Grundet Birk Johan von Meeden i Vejle, Maren v. Meeden gift med Gartner Bertel Baumann, boende tæt udenfor Vejle, Margaretha v. Meeden, 48 Aar, Mette Marie v. Meeden, 44 Aar, i Vejle og Claus v. Meeden, Inspecteur ved Almindeligt Hospital i

København; alle Børn af Andreas v. Meeden, død her i Vejle, er Arvinger efter deres Faders Fuldbroder Jan v. Meeden, der i 1778 er død i Amsterdam, i Henhold til Testamente af 21. Januar 1777 og giver Fuldmagt til 2 Købmænd i Amsterdam til at varetage deres Krav.

Birkedommer Medens Fader, Andreas, var Skolemester i Vejle, han nævnes 1752 i Raadstue Protokollen, hans Enke Anna Marie Clausdatter blev begravet 11. December 1772, 73 Aar, i Vejle. Af hans Søstre blev Margaretha begravet 13. Juli 1786, 54 Aar, i Vejle, ugift, og Mette Marie, der 10. Maj 1780 blev gift med Organist Mathias Bang, døde inden 31. August 1788, da Organist Bang blev gift 2. Gang.

Af Navnet Meden findes i Kirkebogen for 1826 nævnt som Fadder Tjenestepige Mette Kirstine Meden, født 19. Juni 1809, hun blev 4. September 1832 i Vejle gift med Snedkermester Niels Brock H. Sommerfeldt i Vejle og kan tænkes at være Datter af Student Peter Meden og opkaldt efter sin Farmoder.

I det sidste Hus i Søndergade, Nr. 107, boede Consumptions Betjent Christian Glassow, 35 Aar, med sin Kone Abelone Maria Bøgh, 28 Aar, begge i 1. Ægteskab, og deres 3 Døtre, og som Logerende havde de boende de 2 Consumptions Betjente Lars Fensteen, 42 Aar, og Wedsted Gyrres, 34 Aar, begge ugifte.

Fiskergade.

I Nr. 113 boede Magdalene Sophia, Enke efter Regiments Kvartermester Rasmussen, 82 Aar, der levede af 50 Rdl. Pension og nogle Midler sammen med sine 2 Døtre Henriette og Anna Sophia Rasmussen, 46 og 45 Aar. Der holdtes en Tjenestepige, og som Logerende boede hos dem, den 76-aarige Enke efter Generalmajor Joachim Brockdorff, Ellen Kirstine Lehmeier, der oppe-

bar 200 Rdl. af Enke Kassen. Generalinde Brockdorff var født 1712 i Kolding som Datter af Provst Frederik Chr. Lehmeier i Veggerløse og blev 30. August 1791 bisat i Vejle og 1. September begravet paa Bredsten Kirkegaard. Hun blev 24. September 1748 gift med Generalmajor Brockdorff, der var født 1696, og som 30. Maj 1766 blev begravet fra Bredsten Kirke.

I Nr. 117 finder vi Enken efter Købmand Søren Linnemann, en Broder til Købmand Henrich Linnemann, der døde 1777, Cicillia Winther, 57 Aar, der levede af sine »Hænders Gerning«, og sammen med hende boede den 54-aarige Ellen Maria Busch, Enke efter Cathcet Busch. Enkemadam Linnemann var Søster til Sogne-capellanen i Vejle Peder Winther.

I Huset ved Siden af, Nr. 118, boede Magnus Borne-mann, 48 Aar, der var Fuldmægtig ved den af Møller Berg i 1772 oprettede Pudder- og Stivelsefabrik, med sin Kone Gunder Rønning, 49 Aar, begge i 1. Ægteskab.

Foldegade.

I Nr. 127 boede Raadstue Budet Mathias Olesen, 68 Aar, gift 2. Gang, med sin Kone Bodil Niels Datter, 40 Aar, gift 1. Gang, samt hans Søn af 1. Ægteskab Ole Mathiasen, der var Byens eneste Vægter.

I det følgende Hus Nr. 128 boede Byens Natmand Mathias Christiansen, 38 Aar, gift 1. Gang, og hans Kone Maren Niels Datter, 60 Aar, gift 4. Gang, med hendes Søn af 3. Ægteskab Mads Madsen, 10 Aar. Natmanden var en ikke meget anset Person, og den 20. September 1783 besluttede Byen, ifølge Raadstue Protokollen, at lade afholde Auktion over det Byen tilhørende Natmands Hus i Foldegade, hvori boede Natmanden Knud Holgersen, der fik Lov til at bo deri til Maj Maaned 1784, »hvor efter ingen Natmand herefter

kommer til at bo inden i Veile By«. Huset blev opraabt til 66 Rdl. 4 Mark, men ingen bød paa det, saa Natmanden blev boende og boede der altsaa ogsaa i 1787.

Møllegade

(omfattede Sydsiden af Kirketorvet og Gaden ned til Møllen).

I Nr. 133 boede Enken efter Sognepræst Jens Mandix (død c. 1763) til Hvejsel og Givskud Kirsten Arensberg, 53 Aar, med sin 27-aarige Datter Edel.

Ved Siden af, i Nr. 134, boede Peder Christiansen Winther, 58 Aar, Søn af Sognepræst i Vejle, Provst Christian Henrik Pedersen Winther, han var Sogne-capellan i Vejle og Sognepræst til Vinding (død 1791), og hans Kone Anna Halling, 48 Aar, der døde 1814 i Aalborg, med 3 af deres 6 Døtre, Wilhelmine, Helene og Anna, 18, 16 og 5 Aar.

I Nr. 135 boede Ingeborg Maria, Niels Busches Enke, 66 Aar, der levede af sine Midler. Hun er formentlig Enke efter den Niels Busch, der i 1750 købte Vejle Mølle.

Og i det sidste Hus, Nr. 136, boede Ingeborg Lyne, 30 Aar, Cathecet Grønlunds Enke, der fik Degne Pension.

Kirkegade.

I Nr. 137 boede Sognepræsten til Vejle og Hornstrup, Provst i Nørvang Herred, Professor philosophiae Lars Smith, 34 Aar, med sin Kone Christiana Friderica Speerfeldt, 27 Aar. De havde ingen Børn, men Huset fuldt af Familie, nemlig Pastor Smiths Moder, Anna Christine Smith, 62 Aar, Enke efter Toldbetjent Hans Jørgen Smith, hans to ugifte Søstre Elisabeth Maria og Ide Sophia, 31 og 28 Aar, og af Konens Familie hendes Søsters Datter af 1. Ægteskab Jasine Christiana Friderica Jæger, 10 Aar, og endelig en Logerende den 27-aarige ugifte Henrica Sophia Haagen samt 2 Tjenestepiger.

I Huset ved Siden af, Nr. 138, boede en fornemme Dame, Comtesse Frederikke Amalie Philippine Trampe, 61 Aar, der levede af sine Midler og havde 2 Tjenestepiger. Hun var Datter af Generalmajor Grev Philip Ditlev Trampe, og døde 18. Februar 1788 i Vejle. En Søster til hende, Comtesse Henriette Dorothea Trampe, døde 9. Juni 1776 i Vejle og blev ligesom den ældre Søster begravet der.

Lidt længere henne, i Nr. 140, boede Byens Bedemand Jens Johan Bording, 48 Aar, med sin Kone Mette Kirstine Meyer, 38 Aar, begge i 1. Ægteskab. Jens Bording blev 2. Maj 1778 ifølge Raadstue-Protokollen beskikket til at være Bedemand i Vejle efter Christian Ulrich, »der til et andet Levebrød er forfløt«.

Grønnegade.

I Nr. 147 og 148 boede Niels Jespersen, 45 Aar, og Peder Nessenborg, 44 Aar, begge Consumptions Betjente. Peder Nessenborg var i 1777 »Karl og Betjent« hos Møller Berg, og da han paa sin Violin havde spillet for Husfamilien og nogle andre ved Opførelsen af den nye Stivelsesfabrik beskæftigede Arbejdere, følte Stadsmusikant Bang sig fornærmet derover og anlagde Sag imod ham, hvilken Sag Bang imidlertid tabte ved Landsretten.

I Nr. 155 boede Dorthe Maria Bredstrup, 43 Aar, Enke efter Pastor Andreas Bredstrup til Skibet, med sin Søn Wolrath Bredstrup, 15 Aar, og sin ugifte Søster Karen Kragh Holm, 42 Aar. Hun fik Pension af Præsteskabet og døde 21. December 1817 i Vejle.

I Nr. 157 finder vi Byens Stads Musikant Mads Bang, 71 Aar, og hans Kone Johanette Meyer, 68 Aar, begge i 1. Ægteskab, med deres 2 Børn Johanette Bang, 36 Aar, og Mathias Bang, 29 Aar, begge ugifte. Sønnen var »Musicant-Svend«, og foruden ham holdtes en anden

»Musicant Svend« Jochum Meyer, 30 Aar. Johanette Meyer var Datter af den tidligere Organist og Stads Musikant Johan Jochum Meyer, der døde 1762 og efterfulgtes af Sønnen Conradt Meyer, der tillige var Guldsmid. Han fik 21. Maj 1756 døbt en Søn, Johan Jochum, ovennævnte »Musicant-Svend«.

I Nr. 161 boede Comsumptions Betjent Jørgen Peder sen, 68 Aar, med sin Kone Maria Fridericks Datter, 64 Aar, og endelig i det sidste, Nr. 164, Organist Mathias Bang, 55 Aar, med sin Kone Mette Maria Meden, 53 Aar, begge i 1. Ægteskab.

I Vejle Amts Aarbøger 2. Halvbind 1942 har Organist Wolthers fortalte om Organister og Stadsmusikanter i Vejle 1600—1941, og der anføres S. 147, at Mathias Bang, f. 10. Oktober 1758, Søn af Mads M. Bang, der var »Musicant-Svend« hos sin Svigerfader Johan Jochum Meyer, i 1781 blev Organist og Stadsmusikant. Der foreligger her en Forveksling, der er saa meget mere forstaaelig som Navnene er ens.

I 1787 var Mathias Bang, der var f. c. 1732, Organist, og den anden Mathias Bang, der var f. 1758, kun »Musicant-Svend«. Organist Wolthers mener, S. 132, at den ca. 1732 fødte Organist Mathias Bang skulde være Broder til ovennævnte Mads M. Bang, men da denne var født c. 1712, er det næppe troligt, at det er Tilfældet. Da den i 1758 fødte Mathias Bang døde 14. September 1829 som Organist, og da den ca. 1732 fødte Mathias Bang i 1787 var Organist, maa 2 Personer af samme Navn være fulgt efter hinanden i samme Stilling.

*

Over 150 Aar er gaaet, siden Vejle Bys Indbyggere for første Gang blev skrevet i Mandtal, deres Navne og Virken er — maaske med enkelte Undtagelser — aldeles glemt, men de var med til at bygge det Vejle op, som nu driftigt og støt breder sig ved Vejle Aaens Udløb.

PROVST HENRIK PONTOPPIDAN I FREDERICA

AF FORST. F. ELLE JENSEN, SKALS

De store Forhaabninger, de danske Konger fra Begyndelsen havde knyttet til den 1650 nyanlagte By og Fæstning Frederiksodde¹⁾, blev som bekendt ikke til Virkelighed. Dens militære Værdi underkendes allerede 1657 ved det svenske Angreb, og den kommercielle Opblomstring, man havde drømt om, blev heller ikke til noget, thi hvad hjalp det, at den 1661 fik Navn af Stabelstad, naar der ingen Havn anlagdes.

Blandt Indbyggerne var der nogle Tyskere, og dels for at holde paa dem, dels af Hensyn til Garnisonen, af hvilken mange hørte til samme Nationalitet, ansattes der 1665 en tysk Skolemester og Aaret efter en tysk Præst paa Stedet, ligesom et kgl. Reskript gav Tilladelse til Opførelse af en tysk Kirke. Den indviedes 1668, og en Del af Staden henlagdes til den som Sogn med det fra Taulov udskilte Erritsø som Anneks. Naturligvis skulde der dér kun prædiket paa Dansk, mens det tyske Sprog raadede i Hovedkirken; først 1718 blev det bestemt, at Gudstjenesten her skiftevis skulde afholdes paa Dansk og Tysk. Iøvrigt havde Byens Befolkning Ret til frit at vælge, om den vilde søge den nye eller den danske Trinitatis Kirke; kun skulde man svare

sine Afgifter til den Præst, i hvis Sogn man havde Bopæl²⁾).

Indbyggerantallet var med alt dette i 1672 dog kun steget til ca. 1600, og Regeringen overvejede derfor nye Muligheder for at faa det øget, bl. a. ved 1682 at give Byen Asylret, hvorved de, der paa en eller anden Vis var kommet paa Kant med Samfundet, her kunde finde et Fristed. At der paa den Maade kom adskillige uheldige Elementer til Staden, siger sig selv, men paa den anden Side førte det ogsaa til, at Folk af anden Trosbekendelse end den lutherske nu fik Tilladelse til at slaa sig ned i Fredericia. Allerede 1672 havde Kommercekollegiet foreslaaet fri Religionsøvelse i Landet for derved at drage særlig de reformerte Flygtninge fra Frankrig, som i stort Tal søgte at undvige det katolske Tryk, herind til Ophjælpning af dansk Erhvervsliv, men Planen blev paa Grund af de ortodokse Teologers fanatiske Modstand ikke til noget. Nu derimod fik de Lov til at slaa sig ned i Lillebæltsbyen, men kun faa benyttede sig deraf i denne Omgang; først 1720 indvandrede et større Kontingent. 1736 fik de deres Kirke.

Katolikkerne, der allerede 1674 havde faaet oprettet en Mission i Staden og tolv Aar senere fik Tilladelse til at opføre et Kapel, var heller ikke mange — foruden nogle af Soldaterne sluttede kun enkelte andre sig til dem — saa sent som i 1760erne var Tallet ikke steget til mere end knap 40³⁾, — men til Gengæld var deres Præster ofte ret fanatiske, og man klagede over, at de, naar Lejlighed gaves, agiterede for deres Kirkeafdeling og søgte at hverve Proselytter, skønt de vel vidste, at de danske Love forbød dette. De stod under Biskoppen i Münster.

Ogsaa Jøder fik Adgang til Byen, men heller ikke af dem var der i Begyndelsen ret mange. 1700 udgjorde

de kun 4 Familier, og 1719, da de fik en Synagoge rejst, var de næppe blevet til mere end 20—30. Deres religiøse Liv lededes af Overrabbineren i Altona. —

Til Embedet som Præst ved den tyske Kirke udnævntes 1708 Feltpræsten ved de danske Tropper i Brabant, *Henrik Ludvigsen Pontoppidan*. Han var født 1679 i Herlufmagle, hvor hans Fader dengang var Præst; senere (1691) blev han Stiftsprovst i Aarhus, hvorefter fulgte, at det var fra denne Bys Katedralskole, Sønnen 1699 tog sin Studentereksamen. To Aar senere blev han theologisk Kandidat og 1710 Magister, hvad i Nutiden omtrent vilde svare til Doktor, om end Fordringerne, der stilledes til Opnaaelse af denne Værdighed, ikke var saa store. Men da havde han allerede en Del Aar været i gejstlig Virksomhed, først — fra 1704 — ved Hæren og siden i Fredericia.

Om hans Virksomhed her gives der en Del, ganske vist spredte, Oplysninger i nogle i Ribe Bispearkiv henliggende Skrivelser⁴), men paa Grundlag af dem er det ikke helt umuligt at danne sig et Billede baade af ham selv og af visse kirkelige Tilstande i Byen paa hans Tid. Det fremgaar navnlig med stor Tydelighed af dem, at Pontoppidan, som 1718 blev Provst for Elbo Herred, har været en meget myndig og stridbar Mand, som ikke fandt sig i at blive gaaet for nær i sine Rettigheder, og at han, naar han mente, dette var Tilfældet, da kæmpede for sin Sag med den yderste Haardnakkethed, ligesom han ved saadan Lejlighed tidt ikke vejede sine Ord, som han burde, men i Hidsighed ofte forløb sig temmelig stærkt. Han skildres iøvrigt som en imponerende Skikkelse, og han har vistnok paa Prædikestolen formaaet at belægge sine Ord vel, saa de gjorde Indtryk paa hans Tilhørere. Herpaa tyder ogsaa, at da Kongeparret under Pesten i København 1711

—12 opholdt sig paa Koldinghus, blev han mere end een Gang tilkaldt for at prædike for Hoffet.

Maaske var det den Yndest, han mente at have erhvervet paa højeste Sted, som 1722 foranledigede ham til at henvende sig til den nye Dronning Anna Sofie med Bøn om at være Fadder for hans hidtil »fortrængte og fortrykte« Kirke, som just nu fik et grundmuret Kor færdigbygget, og at antage sig den som et fremmed og forladt Barn. Ansøgningen selv er paa Vers, men i den lange, med historiske Noter forsynede Titel eller Indledning oplyser han, at der paa Grund af det tyske Navn og ogsaa i anden Henseende er stor Ulighed mellem den og Trinitatis Sognekirke, og han beder hende nu, at den fremtidig maa bære St. Michaels Navn, da der jo derved forstaas Menighedens Herre, Jesus Kristus.

Et Par Linier af Versene, hvori Kirken selv taler til Dronningen, lyder saaledes:

Naar Barnet lider, det for Moderen først klager,
hvis Faderen til sligt at høre har ej Tid;
naar Landets Moder da vel dette ej mishager,
jeg som et fattigt Barn til hende har Tillid.
Et Skib, en Stad, et Hus, en Gade og et Stræde,
en Hest, en Hund sit Navn man gerne værdiger,
men jeg, Guds eget Skib, hans Stad, hans Hus og Sæde,
hans Øjne og hans Brud endnu dog navnløs er.⁵⁾

Pontoppidans Ønske blev opfyldt; Kirken fik det Navn, den stadig har.

Pontoppidan tog sig ikke kun af sin Kirkes Forskønnelse og Ære, men ogsaa af dens — og dermed sine egne — Indtægter. Hans Sogn udgjorde kun $\frac{1}{3}$ af Byen, mens Trinitatis baade var større og havde flere Indkomster, og vel henregnedes Garnisonen til den tyske Kirke, men Officererne havde frie Stolestader, fri

Begravelse og Kommunion, ligesom Fangerne skulde betjenes uden Vederlag, saa det militære Tilskud til Præstens Løn paa den Maade blev stærkt beskaaret. Pontoppidan søgte derfor at udvide Grænserne for sit Omraade, men kom herved, som rimeligt var, i Strid med sin »danske« Embedsbroder, Mag. *Jens Bergendal* (1718—50). Bølgerne kom til at gaa højt, der blev Proces, og Sagen endte først ved Højesteret, som 1724 stadfæstede den tidligere fældede Underrettsdom, der gav Bergendal Medhold. Pontoppidan maatte desuden betale Omkostningerne samt en Bøde paa 3 Rdl. for de Beskyldninger, han under Processens Gang havde ladet falde mod Rettens Betjente.⁹⁾

Jævnside med denne Strid, men rimeligvis ikke uden Forbindelse med den, gik en anden, foranlediget ved en Klage fra Pontoppidan over, at Bergendal en Kristi Himmelfartsdag havde holdt Aftensang uden Prædiken og næste Søndag i Provstens Fraværelse paa Visitats desuden undladt at overtage en Gudstjeneste i Michaelis Kirke, saa et Messefald først i sidste Øjeblik blev undgaaet. Ribe Landemode idømte 1723 begge Parter en Bøde paa 4 Rdl., saa ingen af dem maa have haft helt rene Brød i Posen. Formodentlig har Pontoppidan ligeledes her forløbet sig.

Ogsaa senere var der Strid mellem de to Mænd. 1729 fortæller Pontoppidan saaledes sin Biskop, at det nu drejer sig om et Stykke Jord og nogle Bygninger, samt at Bergendal kræver, at de militære, som forstaar Dansk, maa have Lov til at søge til ham, skønt Garnisonen jo hører den tyske Kirke til. Pontoppidan mener, at det bare er for at kunne tjene nogle Rigsdaler ved Office-erne, at hans Embedsbroder stiller dette Forlangende, mens han glemmer at besøge dem og andre, naar de virkelig trænger til det.

Stort Gny kom der til at staa af den Fejde, den kampglade Provst havde med sin jævnaldrende Kapellan, den i Fredericia fødte *Peder Lobedanz* (1718—33).

Den oprindelige Anledning har muligvis været af pekuniær Art, hvortil der saa er kommet Kompetenceuenigheder mellem de to Præster. 1728 besværede Lobedanz sig hos Kongen over sin foresatte, hvad denne besværede med en Kontraktlage, hvori han skildrede sin Kapellan som en urolig og med sit Brød misfornøjet Mand, der sjuskede med Udførelsen af Gudstjenesten, glemte at bede for Kongehuset(!), ikke gennemgik Katekismen, ikke forrettede Altertjeneste ved Fredagsprædikenen, tog forargelige Mennesker til Alters og var vrangvillig mod Folk. Hvad Resultatet er blevet, kan ikke oplyses, men at det indbyrdes Forhold mellem de to har været yderst slet, er klart. Det var derfor heller ikke sært, at det endte med en Eksplosion.

Den ydre Aarsag hertil var en af de i hin Tid ikke ukendte Stolestadestridigheder, og Krigen udbrød St. Bededag 1732, efter at der allerede før ofte havde været Rivninger om Sagen mellem de to Parter. I Kirken fandtes en Stol, som kaldtes »Præstestolen«, hvor Pontoppidans Familie plejede at sidde, men som Lobedanz ogsaa gjorde Krav paa at have Del i, hvad Provsten imidlertid ikke vilde anerkende. Kapellanen havde tidligere klaget herover til Stiftsøvrigheden, og denne havde ogsaa taget hans Parti, for saa vidt som den 1727 havde resolveret, at han havde Ret til 2 af Stolens 5 Pladser, da den var indrettet af Kirken til Præsterne. Nævnte Helligdag, da Lobedanz skulde prædike, kom han nu — siger Provsten — »med Bulder og Larm« ind i Stolen, formentlig fordi der var opstaaet Uenighed mellem de to Præstekoner, saa Pontoppidan, der sad i sin Skriftestol langt borte, maatte til for at skaffe Ro,

hvorefter han lod Kordegnen begynde Tjenesten, da Kapellanen forekom ham mere som en »velskænket end velskikket« Mand, og alle de tilstedeværende Guds Børn kunde se, at det var med Trods, han vilde trænge sig ind.

Hvordan det saa er gaaet i de følgende Maaneder, vides ikke, men da Madame Lobedanz 14. Søndag efter Trinitatis vilde i Kirke, mødte hun ved Indgangen Provstens Søn *David*,⁷⁾ og de kom til at følges ad op mod Præstestolen. Her sad i Forvejen Provstinden med to Døtre samt en Jomfru Friis og dennes Broder, og han rejste sig nu for at give Plads for Madame Lobedanz. Men saa udbrod David flere Gange: »I skal intet Sæde faa,« og hun maatte derfor tilsidst grædende gaa bort og for ikke at vække Forargelse sætte sig ind til en anden Familie.

Efter dette spurgte Lobedanz skriftligt Provsten, om han var bekendt med det forefaldne Optrin, da han jo maatte vide, hvad Stiftsøvrigheden havde resolveret. Herpaa gav Pontoppidan et »tilbørligt Gensvar«, som visselig havde baade Næb og Klør, og hvori den Vrede, der hos ham havde opsamlet sig mod hans Kapellan, gav sig særdeles kraftige Udslag.

Han begynder med at sige, at Lobedanz ofte har kaldt sig selv »regerende« Kapellan og ogsaa vist mange Prøver paa, at han ikke skaaner sin bedste Velgører. Havde han mindste Retsind og Billighed tilbage, vilde han huske, hvordan Pontoppidan paa Grund af hans Forsikringer og Vennernes Anbefalinger til sin egen Fortræd og Ulempe for 14 Aar siden tog ham til sin Medhjælper, fordi han ynkedes over hans Nød, og var der nu mindste Frygt for Gud og hans Ord i hans Hjerte, kunde han umuligt saa længe have fremturet i saa meget ondt, at det ikke er til at opregne, og han

minder ham i den Forbindelse om noget — vi ved ikke hvad — der for to Aar siden var sket i Snoghøj.

Om selve Stolestadestriden siger Pontoppidan, at den skyldes, at Lobedanz vil lægge Pres paa ham for at opnaa økonomiske Indrømmelser, samt at han ikke vil efterkomme Stiftsøvrighedens Resolution, da den er en Følge af vrang Fremstilling. Desuden havde Madame Lobedanz sin egen Stol at gaa til, og han afviser al Tale om Uhøflighed mod hende, eftersom hun vilde fortrænge andre, der selv sad forklemmt. Sluttelig minder han sin Kapellan om, at han er den underordnede, og at hvis han ikke ophører med sin Chikane, maa han vente, det kan komme til at gaa ham ilde, da gamle Forargelser endnu kan drages frem.

Efter denne Skrivelse var Forhandlingens Vej naturligvis afbrudt, og Lobedanz klagede til Stiftsøvrigheden, der atter gav ham Medhold, idet den resolverede, at for at undgaa fremtidig Forargelse maatte han, som han havde ansøgt om, paa egen Bekostning lade sine to Pladser i Stolen fraskille og aflukke fra de andre, men Provsten skulde først erklære, hvilke han vilde forbeholde sig og sin Familie.

Men denne Afgørelse tog Pontoppidan meget fortrydeligt op. Da Resolutionen blev ham forkyndt, sagde han, at den vilde blive indanket for Kongen, og da Kirkeværgen, som var en Broder til Lobedanz, og en Snedker Dagen efter indfandt sig i Kirken for at foretage den foreskrevne Deling, protesterede han atter paa det voldsomste og forbød dem at udføre Arbejdet, saa de ikke vovede at foretage sig noget.

Kapellanen indberettede omgaaende dette til Ribe, og Stiftsøvrigheden,⁸⁾ der blev irriteret ved Provstens Modstand mod dens Anordning, befalede nu Borgmester og Raad i Fredericia at drage Omsorg for, at Resolutio-

nens Bestemmelse blev udført uden mindste Hensyn til Pontoppidans Indsigelse, eftersom den med Mishag havde erfaret om hans Optræden, som han skulde staa til Ansvar for. Naar Delingen var foretaget, og han havde faaet de tre øverste og Lobedanz de to nederste Pladser, ønskede man nærmere Underretning herom tilstillet.

Men Pontoppidan var lige halsstarrig. Da Arbejdet skulde udføres, mødte han igen op i Kirken med baade Lovbog og Dokumenter, som skulde bevise hans Rettigheder; ligesom han paaberaabte sig sin Bestalling og sin Kontrakt med Lobedanz, og han erklærede, at han maatte have endnu en Udtalelse af Stiftsøvrigheden, før han bøjede sig. Dette kom af, at han gik og ventede paa Svar paa en Redegørelse, han havde indsendt til Ribe, skønt han burde have sagt sig selv, at han ikke kunde haabe paa nogen Imødekommenhed, alene fordi hans Skrivelse var holdt i temmelig ubeherskede Venlinger. Han insinuerede nemlig i den, at man uden Undersøgelse havde accepteret hans Fjenders vrang Fremstilling og falske og usandfærdige Indberetninger, og han beder om, at han ikke maa blive behandlet ringere, end selv den største Misdæder blev det, da han dog faar Lov til at forsvare sig. Thi Sagen er, at den saakaldte »Præstestol« har faaet dette Navn af Lobedanz' Broder, Kirkeværgen, og at Kapellanen selv har en i Forvejen; hans Adkomst til Provstens strider mod Lov og Ret og den Kontrakt, han skrev under paa ved sin Ansættelse, men hans Hensigt er ogsaa kun at skænde sin foresatte og dennes Familie.

Men nu tabte Stiftamtmand og Biskop Taalmodigheden. En Provsteret nedsattes til Paadømmelse af Pontoppidans usømmelige Udtalelser mod sin Øvrighed og hans Modstand mod dens Befalinger, og denne

ikendte ham i April 1733 en Bøde paa 4 Rdl. til Enkekassen og tilpligtede ham at gøre sine overordnede en Undskyldning.

Pontoppidan nægtede imidlertid at modtage Dømmen, saa Sagen indankedes for Landemodet. Men inden den kom for her, maa han alligevel have indset det haabløse i at fortsætte med sin Protestpolitik, thi i Juli tilskrev han Stiftsøvrigheden en ydmyg Afbigt. Havde ikke, hedder det heri, Guds Ord været hans Trøst, maatte han være forgaaet i sin Elendighed over at være i sine foresattes Ugunst, og han beder nu den store Gud, som har de store Herrers Hjerte i sin Haand og kan bøje dem som Vandbække til det, han vil, om at bøje deres til Mildhed mod en lige saa bedrøvet som dybt saaret Mand. Han erkender nu at have forset sig, idet han dog hævder, at før det modsatte blev bevist, maatte han holde paa sin egen Uskyldighed og paa Sagvolderens Underfundighed.

I Ribe toges der naadigt mod denne uforbeholdne Undskyldning; man svarede omgaaende, at før at vise, at det ikke var Hensigten at føre ham i Ulempe og Fortræd, skulde Processen imod ham nu være hævet, saa han kun havde at betale Sagens Omkostninger.

I Mellemtiden var Lobedanz død, men da hans Enke hævdede, at hendes Mand af Pontoppidan var blevet frataget de saakaldte Garnisonsofferpenge, som før havde været knyttet til det residerende Kapellani, førte dette til en ny Proces, som et kgl. Dekret tillod, maatte føres uden Anvendelse af stemplet Papir. Den endelige Dom faldt 1736 ved Ribe Landemode; Provsten vandt, men Retten udtalte ogsaa denne Gang sit Misnøje med de »usømmelige Ekspressioner«, baade han og hans Prokurator under Sagens Gang havde ladet falde.

Det fremgaar klart af ovenstaaende, at Pontoppidan

har været meget vanskelig at omgaas, og at han under et Opgør har haft yderst svært ved at beherske sig. Under Processen i Anledning af Præstestolen truede han saaledes ogsaa Kapellanen ved Trinitatis, *Mørch*, med Sagsanlæg paa Grund af nogle Udtalelser, denne skulde være fremkommen med, saa han maatte bønfalde Stiftsøvrigheden om at foranledige et Forlig i nogle Herredspræsters Nærværelse. Hvad der mere er sket, vides ikke.

Naturligvis var Pontoppidan ogsaa en myndig Mand overfor sin Menighed, og han skred skarpt ind, naar nogen afholdt sig for længe fra Nadveren. 1729 klagede han til Biskop *Thura*⁹⁾ over Konduktør (Ingeniør) *Oluf Bech*, fordi han i to Aar ikke havde været i Kirke og til Alters. Han havde flere Gange talt med ham derom, men Bech havde erklæret, at ligesom Daaben ikke skulde gentages, var een Altergang nok. Troen var, sagde han, den eneste Vej til Kristus; at vi levede efter hans Ord og Anvisning, skulde vise sig i, at vi som fattige i Aanden hungrede og tørstede efter Retfærdighed og led for Sandhedens Skyld, om saa skulde være. Anderledes tænkende vilde han ikke fordømme, men bede Gud omvende dem; selv ønskede han kun at leve i Fred.

Pontoppidans Henvendelse til Bech førte ikke til noget; tværtimod var det kommet til et heftigt Sammenstød mellem de to Mænd, som endte med, at Bech havde vist Provsten Døren.

Biskoppen tilraadede at faa Bech afhørt af en Kommission, og Pontoppidan tilstillede derefter Garnisonskommandanten¹⁰⁾ en Klage over Konduktøren, som iøvrigt allerede under dennes Forgænger baade i Enrum og i nogle Officerers Nærværelse havde faaet Tilhold om at gøre sin Kristenpligt. Bech blev imidlertid stadig ved sit; det var, sagde han, ikke de ydre Ceremonier,

der frelste; det gjaldt alene om at leve et Løn-kammerliv med Kristus. Til Biskoppen skrev han, at han flere Gange havde hørt en Prædiken, og at han gerne vilde have forhandlet med Provsten, men dennes stærke Ord forhindrede en Samtale. Endvidere erklærede han, at naar han nu ikke gik til Alters, skyldtes det, at han følte sig uværdig og frygtede for at æde og drikke sig en Dom til, men han længtes efter gennem Helligaandens daglige Bearbejdelse engang at kunne komme saa vidt.

Paa dette sidste svarede Biskop Thura smukt og forstaaende, at hans Frygt ikke maa holde ham tilbage: Nadveren kan netop styrke vor svage Tro, da vi maa være visse paa, at Gud vil komme vor Skrøbelighed til Hjælp.

Bech, hvis aandelige Standpunkt iøvrigt er noget uklart, men som næppe har været uberørt af den radikale Pietisme, der netop i de Aar vandt en Del Tilhængere i Landet, vilde imidlertid heller ikke nu opgive sine Meninger, og han nægtede at komme, da Pontoppidan stævnedes ham til at modtage en Formaning i Kirken i Medhjælpernes¹¹⁾ Nærværelse. Vilde man ham noget, kunde man spørge ham skriftligt, ellers nægtede han at svare. Dette indberettede Provsten derefter til Biskoppen, idet han bad om hans Bistand, da Bechs Eksempel let kunde danne Skole. Om Sagens videre Udvikling kan intet oplyses.

En Affære af helt anden Art, ligeledes med en af Garnisonens Officerer, til hvem iøvrigt Forholdet næppe altid har været det bedste, havde Pontoppidan i 1747. Han indberettede da til Biskop *Brorson*, at den udsvævende Kaptajn (eller Major) *Sundorphs* Frue hos ham havde klaget sig over sin Mands brutale Opførsel mod hende; han havde mishandlet hende og afspærrede hende fra andre. *Brorson* var enig i, at her skulde der

skrides alvorligt ind, og følgelig blev Sagen forebragt Kancelliet i København, som lod den gaa videre til den øverste Hærledelse, Krigskancelliet (Krigsministeriet). De militære Embedsmænd i dette Kollegium fandt sig imidlertid ikke foranlediget til at skride ind, de svarede overlegent og afvisende, at Provsten maatte efter Lovens Bydende se at formane Parterne og dermed hæmme Forargelsen. Yderligere kunde ikke foretages, da man ikke vidste, om Pontoppidan var i Stand til at bevise sin Beskyldning, og man kunde i det hele taget ikke befatte sig med noget, før der var indkommet en formel Klage. Dermed standsede Aktionen, og Pontoppidan maatte sukkende skrive til Biskoppen, at saa var der ikke andet at gøre end at befale Gud Sagen, da han hverken havde Evne eller Lejlighed til »anden Vidtløftighed«. Kaptajnen nægtede at møde for Medhjælperne, de kunde, lod han ved en Underofficer sige, komme til ham. Det gjorde de da sammen med Kapellanen, *Valentin Bonifacius*, og der mægledes derpaa et Forlig mellem Ægtefællerne — »med hvor lang Bestandighed vil Tiden vise«.

1734 kom en Skare svenske Flygtninge til Strib, ca. 90 i Tal¹². Det var Separatister, som var blevet udvist af deres Fædreland, fordi de, grebet af den radikale Pietisme i dens mest yderliggaaende Form, havde rettet de haardeste Angreb paa det bestaaende Kirkesamfund med dets Sakramenter og Ceremonier. En Overgang havde de opholdt sig i København, men da de ogsaa der afstedkom stor Forvirring med deres Radikalisme¹³), endte det med, at Regeringen befalede dem at forlade Byen. Nu vilde de saa prøve at faa Asyl i Fristaden Fredericia, og Kommandanten gav dem da ogsaa foreløbig fri Passage til og fra Byen, ligesom de fik Lov til at bo der, til en kgl. Resolution afgjorde Sagen endeligt.

Men da de i et Forhør paa Raadhuset erklærede, at de ikke sluttede sig til nogen bestemt Konfession, tog Præsterne, der i denne Sag var fuldstændig enige, heraf Anledning til at rette et voldsomt Angreb paa dem, og Følgen blev, at ingen nu vilde leje dem Værelser, saa de blev henvist til at søge oprettet Vinterkvarter ved Hindsgavl. Da de desuden nægtede at aflægge Borgered under Henvisning til Mt. 5,12 og Jac. 5,34, og det derhos viste sig, at Trediedelen ikke havde noget Pas fra Københavns Politimester, blev det endelige Resultat, at Flygtningene helt blev afvist. De maatte derfor atter paa Rejsen; nogle drog til Frederiksstad, andre til Altona og en Del til Holland.

Om Pontoppidans Optræden ved denne Lejlighed hører vi intet særligt, men der er ingen Tvivl om, at han med Hænder og Fødder har modsat sig de fremmedes Optagelse i Borgerskabet. Om hans Forhold overfor Jøder og reformerte kan der heller ikke berettes noget; kun kan man gaa ud fra, at han agtpaagivende har fulgt deres Færden og er skredet skarpt ind, om de paa nogen Maade er kommet ham for nær. Derimod havde han haarde Sammenstød med Katolikkerne, thi de kunde, modsat de andre, trods deres ringe Antal ikke lade være med at agitere. Saaledes faldt Mindegudstjenesten 1736 for den danske Reformation dem stærkt for Brystet, og deres Præster lod sig i den Anledning i deres Prædikener forlyde med, at man ikke skulde agte, hvad der blev sagt om Romerkirken, da dens Religion baade var den ældste og godtgjort saavel ved Pavens som ved de mægtigste Regenters Eksempel. Pontoppidan klagede herover til Biskoppen, og denne bad ham da undersøge, i hvor høj Grad nogen havde forløbet sig, om der muligt skulde skrives ind mod ham¹⁴).

1742 resulterede den katolske Propaganda i Omven-

delse af en Jødinde, som man derefter skaffede fra Byen, men Øvrigheden paabød at føre hende tilbage; ellers blev de katolske Kapel lukket¹⁵). Ogsaa ved anden Lejlighed var der sket Konversioner, og 1744 kom det til et større Opgør¹⁶). En Pige, Maren Boyesdatter, gik over til Romerkirken og forsvandt derefter fra Staden. Sagen indberettedes til København, hvorpaa Kongen befalede de to katolske Præster at bringe hende tilbage, og da de erklærede det umuligt at faa hende fra sin Plads i Hamborg og i det hele taget kom med forskellige Udflugter, idømtes de en Mulkt paa 1000 Rdl. Det hjalp dog ikke noget, og Pigen blev oven i Købet ført til et Kloster i Mainz. Derpaa blev Præsterne udpantet, da de ikke kunde betale Bøden, og det katolske Kapels Kapital blev beslaglagt, ligesom der (1746) ned-sattes en Kommission med Pontoppidan som Aktor til Undersøgelse af den romerske Propaganda.

Naturligvis vakte dette megen Vrede hos Katolikkerne, ikke mindst mod Pontoppidan, der i denne Sag utvivlsomt har slaaet til af et ærligt Hjerte. Et karakteristisk Udslag af Stemningen var den Seddel, som en Søndag først i Januar 1748 fandtes opslaaet paa hans Kirkedør, og hvorpaa der paa Tysk stod følgende: »Vær uforfærdede, I rettroende Faar. Den gamle Løve, som vor Hyrde vilde jage ud af sine Lande, men ikke kunde, er død og er i Mørket, og skønt den unge, dumme Løve med sine sorte Ulve tænker paa at ødelægge os, maa de dog lade os alle ubidte.«

Var Forfatteren bleven funden, var han øjeblikkelig bleven dømt for grov Majestætsfornærmelse. Med den døde og den dumme Løve sigtedes der nemlig ganske øjensynligt til Christian VI († 1746) og hans Efterfølger; »vor Hyrde« er Paven. Med »de sorte Ulve« mentes der naturligvis de danske Præster.

Først 1749 faldt Dommen, og den var haard. De katolske Præster ikendtes en Bøde paa 1000 Rdl. samt Sagens Omkostninger, ligesom deres Kapel lukkedes indtil videre. Da imidlertid de katolske Gesandter i Landet intervenerede, lod Regeringen sig imidlertid formilde og lod Naade gaa for Ret, saa de katolske gejstlige fritoges for at betale det store Beløb. —

Kirkeligt set indtog Pontoppidan, som det vil fremgaa af ovenstaaende Skildringer, et afgjort konservativt Stade. Han var Statskirkemand til Fingerspidserne og saa det som sin fornemste Opgave i sin Gerning at hævde sit Embedes Magt og Myndighed overfor alle nedbrydende og selvraadige Tendenser, saa man forstaar, at han ikke har haft hverken Sympati for eller Forstaaelse af den frembrydende Pietisme, og dette til Trods for, at to af hans Brødre, *Ludvig*, der var Stiftsprovst i Aarhus, og *Erik*, den bekendte Biskop og Universitetskansler, sluttede sig til Retningen, til hvis ledende Mænd den sidstnævnte hørte («Pontoppidans Forklaring»). Der er da heller intet, som tyder paa, at Bevægelsen har gjort sig gældende i Fredericia; derimod kan muligvis Degnen i Erritsø, *Laur. Ballum* († 1751), bedømt ud fra sine efterladte Bøger, have været paavirket af Vækkelsen, men i saa Fald har det ikke været efter Provstens Sind.

Pontoppidans Forhold til sin pietistiske foresatte, Biskop H. A. Brorson i Ribe, der ganske vist hørte hjemme paa Retningens højre Fløj, og som altid bestræbte sig for at se det bedste hos sine Præster, synes dog at have været gnidningsfrit. Tre Gange var Brorson paa Visitats i Fredericia¹⁷⁾, første Gang 1748. Provsten prædikede da om de Tegn, der skulde følge Apostlene, og der var ikke ringe Andagt og Opmærksomhed i Kirken. Derimod var Biskoppen ikke rigtig tilfreds med Ung-

dommen, der kunde for faa Skriftsteder, og Pontoppidan maatte love, at den fremtidig skulde faa bedre Kendskab til det nye Testamente. 1754 siges det, at Provsten trods sin høje Alder endnu var temmelig i »vigueur«, men det var den residerende Kapellan, Bonifacius, som prædikede. Hans Emne var »Kristi Tilkomsts herlige Nytte«, en lidt søgt Titel. Ungdommen var nogenlunde. Fra sin sidste Vititats i Byen 1758 skriver Biskoppen, at Pontoppidan nu fast intet mere kan udrette i sit Embede; i hans Sted prædikede hans personelle Kapellan, *Bergendal*, om »den bøjede Sjæls frimodige Adgang til Naadestolen«, og baade han og Bonifacius roses for Flid i deres Embede.

Som det vil ses, et korrekt, men derfor ikke noget hjerteligt Forhold mellem de to Mænd, hvad jo heller ikke kunde ventes, saa forskellige de var af Anskuelse og Karakter. Saa meget kønnere virker det derfor at læse den Hilsen, Brorson i en Embedsskrivelse¹⁸⁾ sendte Pontoppidan samme Aar, som denne døde. Efter en tjenstlig Indledning hedder der heri: »Imidlertid da det nu er med os gamle Stakler paa Flyttefod¹⁹⁾, saa tænker jeg paa den gamle Simeon med Jesum paa Armen:

Se, hvor det gamle Hjerte slog
af Himmeglæde, da han tog
Guds Søn paa sine Hænder
og tæt ham lagde til sit Bryst.
Her, sagde han, er Livets Lyst
for alle Verdens Ender.
Hvor stod da Glædes-Taarers Vand
som Perler i den gamle Mand
hans himmeltændte Øje.
For liden var ham Verdens Jord,
men han vil op i Himmelkor
den Naade at ophøje.«

Videre minder Brorson om, at det er godt at være bekendt med vor søde Immanuel, thi kun ved ham er der Redning fra Døden. Naar Herren taler om den, der er 10,000 Talenter skyldig, tænker han især paa Lærere (Præster), men om vi med knuste Hjerter søger ham og tror hans Ord og med Nikodemus stoler paa, at kun hvis vi fødes paany, kan vi se Guds Rige, er han sød og liflig for os som for Simeon, og da kan Døden komme, naar den vil, jo før jo heller. Selv er Brorson skrøbelig og tror ikke, de oftere vil tales ved i denne Jammerdal, derfor vil han sige »vor gamle Senior« Farvel med Ønske om, at Herren selv vil berede os en salig Afsked og samle os med Glæde for sit Ansigt i den salige Evighed.

Pontoppidan døde 1760. Han havde da været Præst i 56 Aar og Provst i 42. I et Mindedigt²⁰⁾ om ham hedder det:

En Boanerges²¹⁾ fandtes du
mod Løgn og Hyklery;
dog kærlig i din ganske Hu
for Avindsyge fri.

Noget rigtigt er der sikkert i denne Karakteristik, thi skønt Pontoppidan ikke kan frikendes for Rethaveri og Stridssyge, har han utvivlsomt altid kæmpet for, hvad han ansaa for ret, og man tør vistnok sige, at ved hans Bortgang blev den danske Gejstlighed en maalbevidst og ikke helt ubetydelig Personlighed fattigere.

Noter.

- 1) 1665 forandrede Navnet til Fredericia.
- 2) Kirkehist. Saml. 2 — III — 181 ff.
- 3) Danske Atlas V. S. 927.
- 4) Elbo Herreds Pakker 1651 ff. og 1666 ff., Ribe Bispearkiv (Landsark. Viborg).
- 5) Kirkehist. Saml. 4 — VI — 191.
- 6) Hg. Mathiessen: Fredericia 1650—1750 (1911) S. 134 f.
- 7) David Pontoppidan, der paa dette Tidspunkt var 22 Aar, blev senere Præst i København ved Citadels- og ved Helligaandskirken.
- 8) Stiftamtmand Gabel († 1748) og Biskop Anchersen († 1741).
- 9) Laurits Thura († 1731).
- 10) Generalmajor Ernst Prehn, Kommandant i Fredericia 1726—31.
- 11) Medhjælperinstitutionen, oprettet 1629, skulde gaa Præsten til Haande i Kirketugtssager. Den bestod af to Mænd i hvert Sogn, men havde i Almindelighed næppe nogen praktisk Betydning.
- 12) Kirkehist. Saml. 5 — IV — 58 ff.
- 13) F. Elle Jensen: Pietismen i Danmark (1924). S. 49 ff.
- 14) Biskoppens Kopibog 22. November 1736, Ribe Bispeark.
- 15) Vejle Amts Aarb. 1905, S. 130.
- 16) Kirkehist. Saml. 4 — III — 609 ff.
- 17) Biskoppens Visitatsrelationer, Rigsarkivet.
- 18) Kirkehist. Saml. 1 — I — 193 f.
- 19) Brorson døde 1764.
- 20) Giessing: Jubellærere II, S. 183.
- 21) Boanerges = Tordensøn (Marc. 3, 17).

EN KOLDINGREKTOR FRA HOLBERG- TIDEN

MAGISTER ALBERT THURA

AF LEKTOR EMERITUS *PARMO C. TANG PETERSEN*,
KOLDING

I Aaret 1726 udkom der i København en anonym Digtsamling: Adskillige Betænkninger og Indfald paa Vers skrevne, og nu samlede og udgivne, til at læse af andre for Tidsfordriv. Et af Digtene hedder:

*Over et meget yndefuldt Sted i Skoven
strax ved Colding.*

Ach! søde Tidsfordriiv! Jeg her med Glæde vanker
Og seer, hvor Hiort og Hind frimodig gaar og spanker.
Jeg sidder her saa tidt i liflig Ly og Læ
Og hører fuld Musik af Fugle, Dyr og Fæ.

Her seer jeg tidt med Lyst de Speyle-klare Vande,
Her seer jeg Engene, her seer jeg Ager-Lande;
Her seer jeg Colding-Slot i all sin Floer og Pragt,
Her seer jeg Colding-By i nedrig Huule lagt.

O! hvem der havde sig paa dette Sted en Bolig!
Der kunde leve glad, fornøyd, tryg og rolig!
Thi naar han med sin Bog i sligt et Lysthuus sad,
Han næppe byttede med prægtigst Konge-Stad.

Dette lille nette Digt af en af Ambrosius Stubs samtidige med den i vore Øren morsomme Brug af Ordet nedrig i Betydningen lavtliggende (sml. den samtidige

Salmedigter Brorsons Verslinie i Salmen: Den yndigste Rose er funden: Ak, søger de nedrige Steder, nu rettet til: ydmyge) giver med faa Streger et godt Billede af den ubetydelige By ved Siden af det anselige Slot, som 15 Aar før var bleven benyttet som Residens for den enevældige Konge under Pesten i København 1711. Et andet Digt i samme Bog hedder: Faarenes Glæde over en Ulv, der i en Galge var blæst itu af Vinden, og det giver os den kulturhistorisk interessante Oplysning, at der endnu fandtes Ulve paa Koldingegnen, og at det var Skik at hænge det dræbte Skadedyr op i en Galge, ligesom man ogsaa længe efter slog den skudte Høg op paa en Gavl eller Port af Huset. Forfatteren til denne Bog er Rektor Albert Thura i Kolding.

Albert Thura blev født i København den 6te Oktober 1700. Sit Fornavn Albert fik han efter sin Morfar, Sognepræsten ved Trinitatis Kirke Magister Albert With, hvis Datter Helene Cathrine 22. November 1697 ægtede Præsten ved den hollandske Menighed i København, der benyttede Holmens Kirke, Magister Laurids Lauridsen Thura, en vidt berejst og derfor sprogkyndig Mand. Navnet Thura havde denne, der var Søn af Provst, Magister Laurids Mortensen Vedsted, taget efter sin Mor, Margrethe Lauridsdatter Thura, hvis Far, Præsten Laurids Pedersen havde ombyttet det græske Navn Peder = Klippe med det syriske Navn for Klippe = Thura. Da Laurids Lauridsen Thura i 1703 blev forflyttet til Aarhus, hvor han først var Sognepræst ved Frue Kirke, senere Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken, kom Albert til at tilbringe nogle af sine Drengaar i denne By. 1714 blev Laurids Thura Biskop i Ribe. Albert fik en meget omhyggelig Uddannelse, først af en Huslærer, derefter af sin Far, og i 1715 kom han i Ribe Latinskoles Mesterlektie, hvor Undervisningen foruden

af Rektoren Magister Sirich meddeltes af Konrektoren, Magister Kristian Falster og Lektor Peter Terpager. Falster var en meget dygtig, livlig og elskværdig Skolemand. Man tænker sig i Regelen Fortidens Pædagoger som meget haarde og uelskværdige Personer, og den Bemærkning, som Biskop Jens Bircherod gør i sin Dagbog den 10de August 1663 om den højfortjente Skolemand og Litterat Hans Mikkelsen Ravn, som havde været hans Lærer, at han var en »for sin ugemene Streng-
 hed sær navnkundig Skolekarl«, tyder paa, at de gamle Pædagogik var af en meget haandfast Beskaffenhed, men om Falster hedder det, at naar Børnene i Ribe saa, at Falster var i Farvandet, løb de ham glædesstraalende i Møde, raabende: »Der kommer Falster.« Han har sikkert haft stor Indflydelse paa Albert Thuras Syn paa Ungdommen. Peter Terpager var en meget grundig Historiker, hvis Bog om Ribe »Ripae Cimbricae« er et for sin Tid enestaaende topografisk Arbejde, og af ham lærte Taura at interessere sig for historiske Studier og historisk Forfatterskab. 1718 blev han dimitteret fra Ribe. At han dengang var en velvoksen ung Mand, vidner følgende Familietradition om. I 1718 kom Kong Frederik den Fjerde til Ribe og holdt Taffel i Amtmandsboligen, som dengang var i den nuværende Bispegaard. Biskop Thuras tre velvoksne Sønner Albert, Didrik og Laurids, af hvilke især Laurids blev bekendt som sin Tids berømteste danske Bygmester, hvis Værk: »Den danske Vitruvius« er en vigtig Kilde til dansk Arkitekturs Historie i det 18de Aarhundrede, fik Lov til at se Kongen ved Taflet, og da denne saa dem, spurgte han om, hvis Børn de var, og sagde: »Sie können gut zu Soldaten sein,« men da deres Morbroder, Johan Albrecht Witt, der var til Stede, sagde, at den ældste allerede var bestemt for den gejstlige Stand, ytrede Kon-

gen, at han saa ogsaa mere gejstlig ud, men noterede Navnene paa de to andre i sin Skrivekalender for at sikre sig dem til Hæren, som de ogsaa begge kom til at gøre Tjeneste i som Officerer.

I København kastede Thura sig med stor Iver over det teologiske Studium, tog en ret bekendt Mand Søren Lintrup til Privatpræceptor, Vejleder i Studierne, nærmest, hvad vi nu vilde kalde Manuduktør, og denne roser i et Brev til Falster den unge Mand i høje Toner og berømmer ham især for at være en fremragende Latiner. Skønt Thura havde megen Interesse for det danske Sprog, skrev han egentlig hellere Latin, da han beherskede det i højere Grad som en af den stive Latiner Falsters alldygtigste Elever. Efter at have taget Filosofikum fik han Fribolig paa Borchs Collegium, hvilket han som Ripenser og Teolog var privilegeret til; Ole Borch var selv Ribestudent og havde, da han stiftede den efter ham benævnte Fribolig, bestemt, at to af Alumnerne skulde være Ripensere, der ligesom Borch selv studerede Teologi. Med Alumnatet fulgte Forpligtelsen til mindst een Gang om Aaret at udgive en Disputats over et selvvalgt Emne, og Thura, der var Alumnus fra 1719 til 1724, fik saaledes allerede 1719 Pennen i Haanden og skrev, da han havde taget Baccalaurgraden, den laveste akademiske Grad, man kunde tage, en Disputats om denne Grads Historie. Hans næste to Disputatser er Forsøg i dansk Litteraturhistorie og udkom i Hamborg 1723 som en ret omfattende Bog: *Idea historia litterariae Daniae*. I denne skriver han i 1ste Afsnit om de danske Skoler, Akademier, akademiske Grader, Professorer, Studenter, Biblioteker, Bibliotekarere, Bogtrykkere og Boglader, og i andet Afsnit giver han en udførlig Skildring af de lærde Studiers Fremgang og Vækst i Danmark siden Reformationen. Thura, der er Danmarks

første Litteraturhistoriker, tager ikke blot Hensyn til den trykte Litteratur, men ogsaa til Haandskrifter, der fandtes paa Universitetsbiblioeket, som brændte 1728, og hans Værk har derfor særlig Interesse ved, hvad der i dette fortælles om Litteratur, der nu er gaaet tabt. Han arbejder hurtigt, men ikke altid helt nøjagtigt. Sin Interesse for det danske Sprog viser han ved at foreslaa at afskaffe Bogstaverne c, q, x og z, »da de gøre liden eller ingen Nytte«. Forbilledet for dette Værk er en Bog af hans Lærer, Rektor Falster, om den gamle romerske Litteratur.

Allerede den 16. Marts 1722 tog Thura teologisk Embedseksamen. I 1723 blev Falster Rektor i Ribe, og det laa nu nær, at Biskop Thura benyttede Lejligheden til at skaffe sin dygtige, unge Søn Konrektorembetet ved denne Skole. Da Falster imidlertid ønskede at lade Konrektorembetet staa ubesat og oppebære dette Embedes Indtægter foruden Rektoratets, modsatte Biskop Thura sig ikke denne Ordning, men anbefalede den. I December 1723 døde Rektor Lunde i Kolding, og den 21. December kaldte Biskoppen saa Sønnen til Rektor i Kolding. Han fraflyttede Borchs Collegium i Begyndelsen af 1724, og den 18. Februar, altsaa inden han var fyldt 24, blev han indsat af sin Fader. Bispen holdt ved Indsættelseshøjtideligheden en Tale om den romerske Litteraturs Anvendelse i Undervisningen, og den nybygtes Rektors Tiltrædelsestale handlede om Kolding Skoles Oprindelse og dens hidtidige Rektorer. Det lyder af noget at blive Rektor i 23 Aars Alderen, men paa Thuras Tid var Rektorstillingen ikke det endelige Maal for Skolemanden, men kun et Gennemgangsled paa Vejen til et Præsteembede. Om en af Thuras Forgængere Johan Christoffer Jacobsen Eilertz, hvis Billede hænger i den nuværende Skoles Bibliotek, ved man saaledes, at

han som 20aarig opnaaede Rektoratet i Ringkøbing, 3 Aar efter forflyttedes til Rektoratet i Kolding, men allerede 1 Aar efter vendte tilbage til Ringkøbing som Sognepræst, i hvilken Stilling han døde efter 31 Aars Virksomhed i 1721. Først ved Skolereformen 1739, da man nedlagde de mange smaa Latinskoler (i Ribe Stift saaledes Varde, Ringkøbing, Holstebro, Lemvig og Vejle Skoler) for at forbedre dem, der blev tilbage, blev Rektoraterne saa velaflagte, at Rektoren forblev i Stillingen. Thuras Efterfølger, Ørsted, fungerede i 43 Aar. For Thura med hans Lyst til at drive Studier var det derfor et Offer at forlade København, hvor der var større Muligheder for denne, og de Kaar, der ventede ham, var alt andet end gode. Men han havde en lykkelig Evne til at tage en Situation, som den var, og til at faa saa meget ud af den som muligt. Han fordybede sig straks i det Æmne, han ved sin Tiltrædelse allerede havde været inde paa, nemlig Skolens Historie. Han har efterladt sig et smukt Minde i en anselig Foliant, som findes i Skolens Arkiv: Skolebog for dend Kongelige Skole udi Colding begyndt 1724. Han fortæller i denne om Skolebygningen. Den var opført midt i det 16de Aarhundrede paa Christian den Tredies Dronning Dorotheas Bud, Grundstenen var lagt 1566, og var en for sin Tid ret anselig Bygning. Om dens Udseende kan man gøre sig et ret tydeligt Begreb gennem Henrik Rantzaus Kort over Kolding fra ca. 1580 og Peter Hansen Resens Atlas Danicus fra 1677. Med sine takkede Gavle minder den meget om det bekendte Helligaandshus i Randers, som dog er større og anseligere. Under Svenskekrigen havde den lidt meget, Kirken søgte at reparere den, men efterhaanden blev det umuligt at gøre den i Stand, og Thura siger om den, at den indvendig »saa ligere ud til et af Fjenden ødelagt og forstyrret Hus end en konge-

lig Skole, efterdi Katedre, Borde og Bænke i Skolen enten savnedes aldeles eller var formultrede (hensmuldrede), opraadnede og i en elendig Tilstand«. Da Hoffet i Anledning af Pesten 1711 boede paa Koldinghus, forærede Frederik d. 4'des Søster, Prinsesse Sophie Hedevig, Skolen en Sum Penge til nyt Inventar, men faa Aar efter var Skolen saa faldefærdig, at man var nødt til at flytte det nye Inventar over i Kirken. »Skolen stod for Rav (Vaklen, jvnf. at rave) og Fald. Murene befandtes overalt at have dybe Revler og Rifter i sig, og de fleste Bjælker, Spærrer og Lægter var forraadnede, af Frygt for at blive ihjelslagne ved den mindste kave (Smule) Vind, der kunde kaste Huset over Ende og ned paa Hovederne af os, maatte man plat forlade Skolen og holde Læsningen for Disciplene hver i sit Kammer«. Thura fortæller ogsaa i et Brev, at en af de paa Skolen boende Lærere engang under en Storm i største Hast maatte forlade Skolen midt om Natten og søge Tilflugt hos en Ven i Nærheden. I Aarene 1725—28 stod Skolen helt forladt. Saa tog Bispem, Sognepræsten Laurits Lehe og Borgmesteren Jens Riis Affære, fik den gamle Bygning nedrevet og en ny opført. Men man havde ingen Penge og maatte bygge paa Kredit. Biskop Thura henvendte sig saa paa Skolens Vegne til Dronning Anna Sofie paa følgende Maade:

Stoorm. Allern. Arve-Dronning.

Jeg stood paa denne Sted tilforn med Pryd og Ære;
 Min Herkomst toorde Jeg be-Kiendt for hver Mand være!
 Dend gyldne Over-skrift, Jeg over Døren bar,
 Paa Danske oversat, i meening dende var:

En kongelig Gemahl, de Armes Trøst og Skygge
 Lood denne skjønnne Huus paa sin Bekostning bygge;
 Thi staar i Evig floor Dortheae Store Navn,
 som med saa rund en Haand har fremmed Skolens Gavn.

Da Hundred aar løb hen, saa blev jeg til en Stakkel,
 Og stod ved Kirken som et ynkeligt Spektakkel,
 Det blev jeg skamfuld ved; thi dukte jeg mig need,
 Og ved et langsomt fald en Hver af syne gleed.

Nu staar jeg atter rejst (des Gud ske tak!) paa foode;
 En anden Phoenix af den førstes Aske groode.
 Dog blev jeg af mig selv ej sund og Karsk og stærk;
 Men forskud og credit har gjort det hele verk.

Jeg staar da Just som dend, der giennem Stadens gader,
 I prægtig Klædning gaar, slaar fra sig stærkt og sprader
 (lapsr sig, jvnf. Spradebasse)

Da ofte Tøjet selv med Underfoor og aldt
 I Krammen (Kramboden) staar endnu hver Skilling Ubetalt.

Jeg forudser og veed, det Kand ej vare længe
 Før Muur- og Tømmermand mig Ængste vil for Penge
 Og Regning kommer ind paa Bjelker, Kalk og Steen,
 Hvor skal jeg redde mig fra dend Betryk og Meen.

Men vil vor fromme og Kjært-elskte Landsens Moder
 Af Medynk see til mig og Kirkens unge Poder
 Og naadig Kny et Oord kun hos Monarken, da
 Ufejlbart hielpes Jeg, i hvor det kommer fra.

Hvorom udi dend nu af ny opbyggede Kolding Skoles Navn,
 i dybeste Underdanighed inderligen og hjerteligen anholder

Min allernaadigste Dronnings
 Allerunderdanigste Tjener og Uafladelige
 Forbeder hos Gud

Ribe, d. 18. Juli 1728.

L. Th.

Om denne kuriøse Henvendelse til Dronning Anna Sofie fra et Sted, der maaske var Genstand for hendes særlige Interesse, da det var i Kolding hun havde mødt sin Skæbne ved at træffe Kongen, virkelig er bleven indgivet til hende, vides ikke; den hjalp i hvert Fald ikke. Man havde i København andet at tænke paa. Den store Ildebrand samme Aar, der lagde to Femtedele

af Byen i Aske, har sikkert fuldt ud lagt Beslag paa den kongelige Gavnildhed, saa at der ikke blev noget til de Kolding Haandværkere, og man maatte gribe til andre Udveje. Kirken skaffede et Laan i Ribe Stifts Enkekasse paa 500 Rdl., enkelte Velhavere hjalp til, saaledes gav Stamhusbesidder Christian Benzon til Skjærsø 50 Rdl., Sognepræsten Laurits Lehes Søstersøn Christen Edelberg 100 Rdl. 3 Mk., og de 650 Rdl. 3 Mk., som Opførelsen havde kostet, blev saaledes tilvejebragt.

Et andet Spørgsmaal, som ogsaa interesserede Thura meget, var Skolens Bibliotek. I 1586 havde en Mand ved Navn Onsild Mejer begaaet et Mord i Kolding. Han flygtede. Efter Loven tilfaldt hans Ejendele Kongen; blandt disse var en Bogsamling paa ikke mindre end 253 Bøger, som Kongen — Frederik den Anden — skænkede til Skolen. Det var et efter den Tids Forhold meget anseligt Bibliotek, Skolen der fik. De 46 Bøger var i Folio, de 81 i Kwart, de 126 i Oktav, 95 var af teologisk, 50 af historisk, 56 af medicinsk og 52 af filosofisk Indhold. Man har en Fortegnelse over Ribe Latinskoles Bibliotek fra 1590, og dette indeholder kun 46 Bind. Et Brev, udstedt i Begyndelsen af 1556 af Hovedsmanden paa Koldinghus Kaspar Markdanner, paa lægger Borgmesteren, Provsten, Sognepræsten og Kapellanen at have Tilsyn med Bogsamlingen. Til dem skal ved hvert Rektorskifte den fratrædende Rektor gøre Regnskab for den. Brevet var forsynet med 6 Segl, idet foruden Hovedsmanden Borgmestrene Anders Simonsen og Ancher Mogensen, Provsten Hans Kneus og Sognepræsten Laurits Thomsen samt Kapellanen Magister Severinsen havde sat deres Segl under det. Skolemesteren (Rektoren) Niels Bertelsen gav Kvittering for Modtagelsen af Bøgerne, og saa — hører man for Resten ikke et Ord om Bøgerne, før Albert Thura tiltræder Rektoratet,

og da var der een Bog — Lexicon Calepini — tilbage af den stolte Samling; pudsigt nok var den samme Bog den eneste, der var tilbage af Ribe Skoles Bibliotek, da Albert Thuras Lærer, Rektor Falster, tiltraadte sit Embede. Thura, som var et udpræget Bogmenneske, tager straks fat paa at skaffe Skolen et Bibliotek. Det havde fra gammel Tid været Skik, at der ved Gudstjenesten om Onsdagen gik en Tavle (d. v. s. Æske) rundt i Kirken, og at det, der lagdes i den, blev brugt til Rejsepenge for en fattig Discipel, naar han skulde rejse til København. Det skal være Caspar Markdanner, der skaffede Skolen denne Indtægt. Da der ingen Dimittender var i 1724, foreslog Albert Thura sin Fader Bispen, at Onsdagstavlepengene anvendtes til Bogkøb. Dette gik Bispen ind paa, og man ser af Rektorens Regnskab, hvorledes han har købt Bøger i Hamborg, saa at man i 1732 har faaet et Bibliotek paa 52 Bind, 1 i Folio, 2 i Kvart, 20 i Oktav og 29 i Duodec. Som en praktisk Mand indrettede han straks en Protokol med Fortegnelse over Bøgerne og Reglement for deres Benyttelse. Bøgerne skal opbevares i Rektors Gemme eller i et Skab paa Skolen, de skal først og fremmest være til Nytte for Eleverne i Mesterlektien og behandles med Varsomhed. Bortkommer en Bog, skal den skyldige erstatte den, idet man tilbageholder saa mange af Elevens Kostpenge — den Understøttelse, Eleven fik —, at en ny Bog kan købes for dem. Bogsamlingen kom mest til at omfatte Skoleudgaver af latinske Forfattere som Plautus og Terents, Vergil, Horats, Ovid og Phædrus, Cicero og Seneca, Caesar og Sallust, enkelte græske Forfattere samt Bøger omhandlende latinsk Sprogvidenskab og et endnu bevaret smukt Eksemplar af Alexander Donatus: *Roma vetus et recens*, i hvilket der med Thuras pyntelige Haandskrift staar, at den er købt 1724.

Som Pædagog er Thura stærkt præget af Falster. I en Bog, han udgav 1728, med Titlen: »Halvandet Hundrede, mestendels Moralske Betænkninger og Indfald paa Vers skrevne og siden til at læse af andre for Tids Fordriv samlede og udgivne af Albert Thura« findes følgende Digt:

*Dend studerende Ungdom maa iblandt have
nogen Liise og Frihed.*

Vær ikke suur og barsk, naar dine Børn vil spøge,
og sin Fornøjelse med smukke Lege søge;
dit Barn forundes maa iblandt en Tiidsfordriv,
thi det er Barnets Lyst og tidt hans halve Liv.
Hvo vilde altid see sin Søn at suuremuule
og sidde i sit Huus i Skole-Tvang at skuule?
Hand bliver Folke-sky, om altid ved sin Bog
han saa skal sidde hen i en foragtet Krog.
Men lad ham komme ud og stundom ibland andre
af sine Jevnlige til lystig Samling vandre,
det gør ham munter strax og sætter Mood i Bryst,
han siden faar des mer til sin Studering Lyst.
Den Bue, som for stærkt man spænde vil og tvinge,
kan ofte, før man veed, i tusind Stykker springe;
saa bliver og din Søn til Dosmer mangen Gang,
om du vil holde ham for stærkt i Tugt og Tvang.

Med sit sunde, moderne Blik paa Forholdet mellem de unge og de gamle, mellem Elever og Lærere var Thura ogsaa stærkt interesseret i den gamle Skik, at Skoleungdommen i Maj førte Sommer i By, og i sin Skolebog af 1724 skriver han:

Om Maj-Grevernes Omgang og deres Maj-Gilde her ved Colding-Skole.

Som aldtid i Naturen fryder sig ved Foraarstiden, og faaer ligesom nyt liv igjen, idet Markerne og Skovene begynder da at klæde sig i sin Sommerdragt og foraarsager lyst og fornøjelse i alde levende Creatuur;

saa have vore forfædre fundet for got at forunde dend Studerende Ungdom endog paa saadan en tiid, der for alde er yndelig og behagelig, nogen sær glæde og tiidsfordriv. Hvorudover det er bleven sædvanligt, at Disciplerne i de fleeste af vore Skoler har føørt Maj i By og dereffter samme Dag holder et Gilde eller Gjæstebud, hvilket er skeet paa Philippi Jacobi (1ste Maj), eller, hvis løv endda ikke var udsprungen paa Træerne, 8 à 14 Dage dereffter, hvilken Skik og her ved Skolen er bleven holden.

Han omtaler saa, at Lensmanden paa Koldinghus skred ind mod denne Fornøjelse, fordi der fandt Udskejelser Sted ved dem, og 1609 forbød dem. Saa skriver han videre:

Nu omstunder gaar der med til paa effterfølgende Maade. Der udvelges tre af de smaa Discipler af anden eller første lectie, som skal være Maj-Grever, af hvilke dend eene, som er dend fornemmeste, er Greve, den anden Baroon, og dend Tredie Junker, hvilke Ære-titler disse Unge Personer saaledes deeler imellem sig, at dend, som det eene Aar er Junker, bliver det næstfølgende aar Baroon, og den, som sidst var Baron, bliver aaret dereffter Greve, hvorfor der gjerne hvert aar antages een Ny Discipel i dend aftrædendes stæd. Dog skeer aldtid sligt baade med Børnenes egen og Forældrenes villie og samtykke, saa at ingen dertil tages uden de alleene, som kand have behag i paa dend dag at bære saa anseelig en titel, effterdi de vel vide, at dagen dereffter ere de, som de før vare, Discipler i Skolen, og har nedlagt deres høje titel, dend de paa nogle faa Timer kunde fornøje sig med.

Derpaa, naar den beskikkede dag i Maj-Maaned er kommen, som til at gaa omkring med Maj-Greverne er agtes belejlig, bliver disse tre Unge Personer meget nær

iklædde og pyntede med smukke Klæder, hvorpaa syes Galluner, som dertil laanes; faar og Gallunerede hatte og Jueler (Juveler) her og der paa sig, til at prunke og stadse med. Maj-Greven faar og en Krandtz om Armen med adskillige blomster besat, hvilket altdsammen, paa beste maade, skee kan, plejer at bestyres af Børnenes Forældre og Rector, som lader sin Kone (om hand er gifft) hjelpe til med at pyndte dem, eller og beskikker andre fruentimmer, som effter hans Begjæring sig dend umage vilde paatage. Saasnart disse Unge Karle nu er færdige, forføje de sig hen til Rector, som ledsage dem hen i Skolen, der er aldt Dagen tilforn fejed og med Maj (Bøgeløv) inden og uden til bepryded; Hvorfra de igen ved 9 eller 10 slet om formiddagen tillige med Rector, de tre Collegis og den ganske Skoles Discipler gaa ud over ald Byen, da Skolen sjunger langs ad Gaderne, og især visse Stykker for got folkes dørre, som passe sig paa foraaars fryd og lyst; hvorved der indsamles, hvad Folk af Gavmildhed vil give til Skolen. — Vil da desforuden Børnenes forældre lade see nogen særdeles Høflighed imod Skolen med Tractamente skeer det og, at naar mand kommer til deres Dør, blive de samtlige indbudne og paa et kvarters- eller en halvtimes tiid nyder noget af det, som der forebæres, eller og, om forældrenes Villie og Vilkor det tillader, at de da, naar dend heele omgang om Byen er til ende, bliver indbudne til et Maaltid, hvor og eendeel af Byens fornemste Indwaanere gerne pleje at indbydes tillige med. Ellers samles de til slutning udi Rectors huus, hvor de med Mjød og Kringler eller andet deslige blive gjoorte tilgode; hvormed den hele solennitet har ende og sluttes med et par dages frihed, som de, der har været Majgrever efter Sædvane forskaffer Skolen hos Rector. De fattige Skolebørn, som i forrige tider, plejede til Maj-

grev Gildet at faa Flesk og Brøød, faae nu af de indsamlede penge, hver 4 à 6 Skilling danske, hvorfor de og tilforn skal feje og gjøre reent i Skolen. Videre bekomme Disciplerne ikke af disse penge, men dend øvrige Sum deeles imellem Rector og Hørerne, som hidindtil har været sædvanligt.

Som Rektor holdt Thura selv Majfest i 1724 og skrev en Sang, »som blev brugt af Colding Latinske Skoles Disciple ved May-Grevernes Omgang den 9de May«.

Kom blankeste Sool
med mildeste Miner fra Himmelens Pool!
Lad Straalerne kastes i Dag paa vor Stad,
saa bliver hver Borger fornøjed og glad,
naar Skolen han møder i May-Maaneds Pragt
og skønneste Dragt.

Saa priser hand Gud,
at Vinterens kedsomme Tider gik ud,
hand hører de Toner med sødeste Lyyd,
som minder om Sommerens livsaligste Fryyd,
og ønsker sig dermed ald Velstand og got
fra Himmelens Slot.

Som allerede nævnt var et Rektorat paa Thuras Tid ikke Slutningen, men snarere Begyndelsen paa en Mands Embedsbane. I 1724 havde Thura overhovedet ingen Dimittender, i Aarene 1724—1732 var Elevtallet mellem 25 og 32, fordelt paa 4 Klasser, og i Juni 1725 var han i den prekære Situation, at der overhovedet ingen 2den Klasse blev; der havde været 3 Elever, men den ene døde, og de to andre løb deres Vej. Han maatte lave en ny 2den Klasse ved at dele 1ste Klasse saaledes, at de flinkere kunde udgøre en 2den Klasse. Da nu Skolen med Hensyn til Skolebygning var saa elendig stillet, som den kunde være, er det ikke til at undre sig over, at den virksomme, velbegavede Mand, udgaet

fra et fint kultiveret Hjem, med sine gode Forbindelser og mange Interesser søgte til federe Græsgange. Den 1. Marts 1726 blev han udnævnt til Sognepræst for Lejrskov og Jordrup, den 1. April blev han ordineret af sin Fader, og den 24. i samme Maaned fratraadte han Rektoratet i Kolding. I Skolebogen, som den omhyggelige Mand havde ført meget samvittighedsfuldt, udtaler han sig med den største Varme om Skolen og ønsker den alt godt i Fremtiden. Han vedbliver at have Forbindelse med den og omgaas med Efterfølgeren Jacob Ørsted, som var hans Fætter. I Joachim Wielandts Ugeblad: Nye Tidender om lærde og curieuse Sager skriver han 1731: De scholae Festivitate anniversaria Anno 1730 d. 22. Maji ita cecini (o: Om den aarlige Skolefest har jeg sunget saaledes):

Saa lad da Coldings Skole
 beholde sine Stole
 og Bøger lidt i Fred;
 vi samles i en Skare
 og vil i Dag forklare
 den Lyst, vi frydes ved.

Da Skovens Pragt og Ynde
 forvolder, vi begynde
 at føre Maj i By;
 thi skal mand nu fornemme
 vor Skoles glade Stemme
 med Svar fra Himlens Sky.

Ogsaa den førnævnte Majsang, der ligesom denne paa Melodier af Carl Nielsen stadig synges ved Kolding højere Almenskoles Majfest, efter at denne paa Rektor Sigurd Müllers Initiativ er bleven genindført, findes trykt i Wielandts Ugeskrift. Da den nye Skole endelig var bleven færdig og kunde indvies, var Biskop Thura død 1731, saa det blev hans Efterfølger, Biskop Ma-

thias Anchersen, der foretog Indvielsen, men efter at han og Rektor Jakob Ørsted havde talt paa Latin, hvilket for en Del af de tilstedeværende har været en blandedt Fornøjelse, tog den Lejrskovpræst Ordet paa følgende Maade:

I vakre, brave Folk, som ere her tilstæde
og alle tage Deel i Colding Skoles Glæde;
tillader ogsaa mig, endskjøndt en Landsbye-Præst
at tale et par Ord paa Skolens Jubel-Fæst.
Jeg selv paa tredde Aar har været her en Lærer
og derfor Skolen end i Barm og Hierte bærer;
min Kierlighed til dend jeg ey forglemme vil
(thi det umuligt var), saa længe jeg er til.
Just det er Aarsag til, at jeg fik nys i Sinde,
ved denne Samling, her at lade mig indfinde,
og som en gammel Ven af dette Læse-stæd
at lægge og i Dag min Skærv i Lavet med.

Han berømmer Skolens Velgørerinde Christian den Tredjes Gemalinde Dronning Dorothea:

Thi staar Dorthæ Navn i ævigt Æreminde,
saa længe der er Vand i Colding Aa at finde,
ja (om ey denne Tiid til Hendes Roos forslaar,
jeg legger dette til) saa længe Verden staar.

Han skildrer sit Forhold til Skolen og den gamle elendige Skolebygning:

Jeg før var Skolens Mand, og Skolen var min Kone,
men ingen veed, hvor tidt jeg holdte Klage-Tone;
thi det var Ynk at see, hvor doldig (det samme Ord som daar-
lig) hun saa ud,
hun havde ej til Prunk dend mindste Hæders-Klud.

Han skildrer udførligt Skolens Elendighed og slutter denne Del af Talen saaledes:

Enhver kan læt forstaa og vide, hvad jeg meener,
 naar jeg for denne Bruud mig her saa modigt veener (klager
 — ve mig!).

Thi det er Meeningen, at jeg begik mig vel,
 at Skolen ej faldt need og slog mig plat ihjel.

Han nævner dem, der har gjort sig fortjent ved Sko-
 lens Genrejsning.

Nu staa da Skolen smuk og kand (des (derfor) Gud skee Ære!)
 sit Hoved atter højt blandt sine Søstre bære;
 nu kan jeg see igen med Lyst min første Bruud
 at være nippert (nydeligt) klædt, som før saa palted
 (pjaltet) ud!

Det var ogsaa Thura, der skrev en Lykønsknings-
 Aria, der blev sunget ved Festen, hvori det hedder:

Du nyligen bygde og deylige Skole,
 vi ønske dig tusindfold Lykke og Got!
 Ach! Gid du med Cathedra, Benke og Stole
 maa blive velsigned fra Himmelens Slot!
 Gud give, Du maa staa,
 Gud give, Du maa staa,
 til Colding med Verden selv skal forgaa!
 til Colding med Verden selv skal forgaa!

I Lejrskov Præstegaard fortsatte Thura med utrætte-
 lig Iver sine litterære Sysler. Men pludselig indtræder
 der en Standsning i hans Arbejde. Det var den 19. Juli
 1728, at en Ildsvaade lagde Præstegaarden i Aske, og
 alle hans Bøger og Optegnelser, alle hans Kobberstik
 og andre Herligheder blev ham berøvet. Fra Skole-
 huset i Vraa, hvor han slog sig ned, giver han efter Hu-
 kommelsen en levende Skildring af, hvor meget han har
 mistet, idet han skildrer det lykkelige Liv, han havde
 ført i sit kære Studerekammer. Vilhelm Andersen siger
 om den udførlige Fortælling, han paa Vers producerer,

at den er »et fuldstændigt Aftryk af det lærde Museum (saadan benævnedes man i gamle Dage sit Studerekammer med Bogsamlingen) bevaret som i en Tørvemose«. Han fortsætter (Knud Sjællandsfars Tidebog, Anden Part, Side 150): »Man ser ham vende hjem fra sin Gang i Sognet, der endnu har Mærker af vildere Tider: forbi Galgen med den nylig dræbte Ulv og Kroen fuld af raabende og ræbende Bønder: Hej! hvor buldrer de og kimer i mit Øre«. Uden for hans Vinduer staar Linden og Roserne i Haven, hvor han gerne færdes til ind i November, da Pomona rækker ham sin kolde Kind at kysse, og han putter sig i sin Stue i Skødet paa »Vulcani Datter«, der har Forklædet fuldt af Brænde. Man ser ham om Morgenen komme ind og pusle med den lille Irisk, der i sit Lyst-Gemak er hans Sidemand ved Skrivebordet:

Jeg stod fra Sengen op, forglemte Nattens Kvalme,
og nynnede med Lyst en dejlig Morgensalme.
Jeg sang, og du sang med, og vi paa vores Vis
gav Himlen, hver for sig, vor Morgen-Tak og Pris.

Om Middagen, naar Sejerværket slaar til Lyd med sit Tolvslag, rejser han sig fra sit renlige Sæde og muntretr Sindet med en Rundgang før Middagsmaden. Om Aftenen har han til Gæst den dovne Vinterflue paa de varme Kakler og en lille Mus, der staar ved Bordbenet, saa tam som et Dæggelam, og slaar Krøller paa Næsen, men som spiller paa Borde, naar han er ude: en Dag gnov den hans Lys, en anden aad den et helt Blad af Smidtes Lægebog. Men samme Aar som det lærde København gik ogsaa dette lille jyske Annex op i Luer. Præstens Karl vilde skyde en Due, men skød i Stedet Taget paa Stalden i Brand, saa de fire Længer røg af med Boskab og Besætning, Filax og Fidelle, Storke-

ungerne paa Reden og Smaafuglene, der havde Leje-
vaaning derunder. Selv stod den unge Præst som lam-
slaaet i sit Museum og saa for sidste Gang de umistelige
Folianter:

Men ak! det kæreste var mit Studerekammer,
som blev til Aske brændt i denne Nød og Jammer.
Her stod saa mangen Bog paa Tysk, Latin og Fransk,
Hebræisk, Engelsk, Græsk, paa nyt og gammelt Dansk.

Jeg her ved Morgen-Stund, jeg her ved Aften-Tide
ved mine Bøgers Lyst al Verden slog til Side,
her var min søde Ro, her var min Tids-Fordriv,
her var min Fryd og Trøst, her var mit halve Liv.

Naar fremmed Ven kom op i min Studere-Bolig,
han sagde: Herre Gud! hvor kan I sidde rolig!
I kan jo sidde her med Fryd paa bedste Vis,
I har jo daglig her et jordisk Paradis.

Præstegaardens Brand knækkede dog ikke Thura.
Han havde mere, han skulde have til Side end at skrive
en Majsang og at holde en versificeret Tale ved en
Skoleindvielse. Han tog fat paa Arbejdet igen, og da
han var færdig med at berette om Ulykken og havde
faaet udgivet den udførlige: »Kort Beskrivelse af den
uformodentlige Ildebrand, som Aar 1728 ganske lagde
i Aske Lejrskov Præstegaard«, som maa have gjort me-
gen Lykke, siden den kom i nyt Oplag 1730, ledsaget af
»samme Autors modige Taare over Københavns ulyk-
salige Ildebrand bemeldte Aar«, tog han fat paa at sysle
med de Værker, han var bleven afbrudt i at frem-
bringe. Han vilde, som han meddelte i Wielands »Nye
lærde Tidender« for 14. Februar 1732, skrive en Bog
om alle Latinskoler i Danmark og Norge, paa Island og
Færøerne i 7 Kapitler omhandlende Skolernes Opkomst
og Historie til Dato med Navnene paa og korte Biogra-
fier af Lærerne. Det afsluttedes 1738 og blev et digert

Værk paa 763 Sider med gode Registre. Han kunde imidlertid ingen Forlægger finde, men Haandskriftet findes paa Universitetet og er et betydningsfuldt Kilde-skrift. Han skrev Universitetets ældre Historie (Regiae Academiae Hafniensis Infantia et Pueritia o: det kongelige københavnske Akademis spæde Barndom og Drengesaar), som udkom 1734, hans betydeligste Værk, men turde ikke fortsætte det, da han var afskaaret fra at benytte Universitetets Arkiv. Han arbejder paa et illustreret biografisk Leksikon over bekendte, samtidige danske Mænd og henvender sig til disse om Laan af deres Billeder. Saaledes skriver han til Holberg i den Anledning og gør i sit Brev en for ham meget karakteristisk Bemærkning: »I hele Fædrelandets Navn paaminder, beder og besværger jeg dig om, at du til din Historie (Holberg: Danmarks Riges Historie udkom 1732 (1. Bind), 1733 (2. Bind) og 1735 (3. Bind)) vil føje et meget fyldigt Register, for at ikke vore Landsmænd sammen med mig skal klage over, at man i et saa yndigt og skønt Legeme skal savne Sjælen.« Med sin overdreven praktiske Sans tillægger han et Register en, som det synes, overdreven Betydning. Om en Prøve paa et dansk-latinsk Lexikon, indeholdende en Række Sammensætninger af Ordet Barn-, som han sender til Censoren, Astronomen, Professor Peter Horrebov, udtaler denne: »Jeg har læst disse Barnagtigheder for største Delen, og jeg ærgrer mig over at have spildt min Tid paa saadanne Bagateller«. Tiden var ikke moden for saadanne Iagttagelser. Men Thura elskede det danske Sprog, hvilket følgende Vers ogsaa vidner om:

Vort danske Sprog er riigt. Paa Dansk man skrive kand
alt det, som fattes kand af Dansk og fremmed Mand.
Vort ædle danske Sprog har ganske vist de Kræfter,
at det ey noget Sprog i Verden giver efter.

Den 10. September 1726 havde Thura holdt Bryllup med Jacobe Marie, Datter af Amtsforvalter Hans Petersen. Hun døde 10. Marts 1732. Den 18. Juni ægtede han Ribebispen Mathias Anchersens Datter Cathrine Margrethe. En heftig Forkølelse lagde ham i Graven knap 40 Aar gammel d. 10. Marts 1740. Af hans talrige Børn, 3 Sønner og 4 Døtre, fortsatte den yngste Søofficer C. H. de Thura Slægten, og det var hans Søn Albert de Thura, der faldt i Slaget paa Rheden 2. April 1801 som Kommandør paa »Indfødsretten«. To af dennes Sønner har ved deres pædagogiske og litterære Interesser vist, at de slægter deres Stamfader paa, nemlig Laurids de Thura, i en Aarrække Lærer ved Schneekloths Skole i København, † 1875, og Christian de Thura, en Tid Lærer ved Frk. Zahles Skole i København, † som Sognepræst i Hesselager 1898.

BREVE FRA HANS DE HOFFMANN
OM HANS VIRKSOMHED I FREDERICIA BY
OG KOLDINGHUS AMT

VED KST. LANDSARKIVAR JOHAN HVIDTFELDT

Sidste halvdel af 1700-tallet var en begivenhedsrig tid i vort lands historie, hvor sansen for fædrelandets ve og vel var stærk, og mange betydelige og varmtfølede mænd virkede for landets opkomst. Blandt disse indtager bondevennen Hans de Hoffmann en fremtrædende plads¹). En stor del af hans arbejde faldt her i amtet, idet han fra 1760 var præsident i Fredericia og fra 1773 amtmand i Koldinghus amt. Sit embede varetog han med en aldrig svigtende flid, og utrætteligt arbejdede han for undersaaternes vel. Som embedsmand optraadte han med bestemthed og fasthed, og hverken godsejerne eller bønderne kunde dreje ham en knap. Han var ikke sentimental som saa mange i hans samtid, hans arbejde for fremskridt og reformer var altid præget af nøgternhed og saglighed. Men amtets beboere — ikke mindst bønderne — forstod, at de i ham havde en god ven, der aldrig svigtede dem, og da han døde den 3. februar 1793, næsten 80 aar gammel, blev der givet ham en enestaaende begravelse, der vidner om den højagtelse, alle nærrede for ham. En samtidig fortæller herom²): »Hvormeget denne værdige Olding og sande Patriot var elsket, viiste sig fornemmelig efter hans Død, da, i de to Dage, hans afsiælede Legeme

stod til Skue, en stor Mængde af Amtets Behoere strømmede ind til Fredericia, for, som de eenstemmig udtrykte sig, at ofre de sidste Taarer ved deres gode Amtmands Kiste; hvilket og skeede af næsten alle Stadens Indvaanere.

Det ridende Corps af Byens Borgermilice besatte, af egen Drift og uanmodet, Liigstuen, Indgangen til Huset og Kirken, alle i fuld Uniform; og da Liigbærerne vilde tage Liiget, traadde hele Magistraten, Embedsmændene og flere til, og bar det langt ud paa Gaden; ligesom de og imodtoge samme igien ved Kirken, og bare det op til Choret, hvor det blev bisat, til det kan blive ført til sit bestemte Hvilested.

Stadsmusikanten opførte ligeledes uanmodet en passende og rørende Sørgemusik ved Indgangen til og i Kirken.«

Der foreligger et ret stort materiale til belysning af hans mangeartede virksomhed, og Hoffmann har ogsaa selv sørget for, at eftertiden kunde faa et nøje kendskab til hans mange og gode handlinger, idet han i forskellige breve og redegørelser har fortalt om sit arbejde. Disse giver indtryk af en mand, der er sig sit eget værd bevidst, og som ikke sætter sit lys under en skæppe, men heller ikke brovter med sin indsats³⁾. De mest udførlige beretninger findes i en Pro Memoria fra 1771 til Rentekammeret⁴⁾ og et brev til den kendte nationaløkonom Christian Martfeldt.⁵⁾

Pro memoria!

I. Angaaende de Jyske Colonier i Hederne.

1. Ahl Heden, som ligger 13 Miile herfra i Halds og Silkeborg Amter, Heden var 3 Miile lang nesten 2 Miile bred, har aldrig formedelst Mangel af Vand været bygt. Paa samme er bygt toe store Colonier og 2 smaae; be-

boet tilhaabe af tydske Familier, som har dybe Brønde, og heele Distancen er nu dyrket; mit paa Heeden ligger en Kirke, som Sl. Kongen lod bygge, og bestaar i følgende:

1. Friderichshøi	20 Gaarde
2. Friderichshede	30 Gaarde
3. Friderichskirke	2 Gaarde
4. Koehuuset	1 Gaard

4 Colonier ialt udi Ahlheden 53 Gaarde

2. Skyge Hede en half Miil fra Ahl Heden, imellem Knudstrup og Clod Mølle, er $1\frac{1}{2}$ Miil lang og 2 Miile bred, hvor og er den bekiente Mose kaldet graae Mose, hvor Kongen Svend Graate i en Batallie blev slagen, paa denne Hede blev først bygt 28 Gaarde paa 2 Colonier, som vi siden fik fløttet i 20 Gaarde, og befindes saaledes nu paa denne Hede til 10 Colonier nemlig:

1. Gamel Friderichsdahl	4 Gaarde
2. Gamel Friderichsmose	4 Gaarde
3. Over Friderichsmose	5 Gaarde
4. Neder Friderichsmose	2 Gaarde
5. Medel Friderichsmose	3 Gaarde
6. Over Friderichsdahl	2 Gaarde
7. Neder Friderichsdahl	1 Gaard
8. Medel Friderichsdahl	2 Gaarde
9. Over Christianshøi	2 Gaarde
10. Neder Christianshøi	2 Gaarde

10 Colonier i Skygeheden af 27 Gaarde

3. Engisvang Hede: En half Miil derfra — 3 Colonier

1. Over Julianæ Hede	4 Gaarde
2. Neder Julianæ Hede	3 Gaarde
3. Friderichsverk	1 Gaard

Engisvang Hede 8 Gaarde

4. Sigten Hede, som grænser dertil.

En Colonie af 5 Gaardmænd og 5 Boelsmænd
— 10 Gaarde.

Er saa paa en Distance af 7 Miiles Lengde opbyggt
Suma 98 Gaarde. Same har ei siden den sorte Død 1449
været beboet. Ved Sigten findes indnu rudera af en
Kirke.

5. Randbol Hede ligger i Coldinghuus Amt 5 Miile
herfra, er 3 Miile lang og 1½ Miil bred, en stor Deel
deraf er slet Eiendom og Mose, det øvrige har været be-
byggt, men bleven øde i Krigen, der findes endnu rudera
af 2 Kirker. Der er nu 4 Colonier:

1. Friderichsnaade	6 Gaardmænd	3 Boelsmænd
2. Friderichshaab	14 Gaardmænd	4 Boelsmænd
3. Gamel Molkenberg . .	2 Gaardmænd	3 Boelsmænd
4. Nye Molkenberg	2 Gaardmænd	1 Boelsmand

4 Colonier er saa i Randbol Hede 35 Gaarde
Suma i alle Hederne 133 Gaarde

Er da i Heederne 21 Colonier af 133 Familier og 572
Siele.

Disse 21 Colonier har i 7 Aar ikke nødt det aller-
mindste af Kongen, og fra Begyndelsen af til nærvæ-
rende Tiid har Rentecameret brugt mig, som dertil al-
lernaadigst var befalet 1759, til at dirigere same; Colo-
nierne er af mig omstændig beskrevet fra Begyndelsen
af 1770 og indført i Atlas Daniæ Tom: 5 fra p. 874 til
878 og Tom 4 fra p. 509 til 517 og p. 492, hvor alle
Ting omstændig er beskrevet.

II. *Hvorfor Colonierne til deels i store Byer er oprettet.*

Det er tvertimod mit Forslag, som jeg efter Kongl.
Befaling forrettede 1757, hvilket Forslag er trøkt i den

øconomiske Journal 1758 fra p. 20 til 56, som Erfarenhed har lært var den retteste; fremdeles findes i Rentecameret, Amtmandens, min og af sl. Cancellie Raad Diechmanns Forestilling, at de toe store Colonier i Ahlheden vilde vi have bygt paa 13 Steder; men da hans Maj.st 1760 kom til Colding, og Colonisterne absolut vilde boe i store Byer, satte jeg mig derimod, og bad, at en Minister maatte følges ud at besee Hederne og regulere same, Geheime Raad Ahlefeldt blev hertil beskikket, men den bekiente Doctor Erichsen, som siden anlagde Colonierne i Holsteen, overtalte bemeldte Ahlefeldt til, at det skulde være store Byer, nemlig 4 Byer i Ahl og Skyge Hede, hvilket ieg ei vilde efterkomme for Ansvar Skyld, førend det af Kongen blev approberet, som og skeede; Tre Aar derefter maatte nogle og 20 Gaarde flottes, som Gref Reventlow skrev meget hvast til mig om, men da ieg sente ham min Forestilling, at Kongens Resolution var der tvertimod, blev ieg fra ald Ansvar befriet.

III. *Hvorfor ieg har været anfortroet denne Forretning!*

I Anledning af at Mineral Inspecteur Birk var her i Jylland og talte med mig, hvorledes Ahlheden kunde opbygges, da ieg sagde ham, at Vand kunde faaes ved Brynde 20 à 28 Alen dybe, som ieg hafde seet i Lyneborg og fleere Stæder, og siden Karup Aae løber omkring Ahlheden, saa, naar man kom i lige Distance med Aaen, fik man altid Vand, som og siden er skeet, thi ei en eeniste Brønd er gravet forgievet; Ved denne Anledning blev jeg uventende befalet 1757 at undersøge Hederne, og siden 1759 alene befalet at imodtage 300 Familier af Tydske Colonister og placere same i Hederne efter v. Justi Plan in Neue Wahrheiten 12 Styk.

Denne besværlige Forretning at etablere disse 300

rebelliske Familier, i fem Somere at udmaale Hederne fra omliggende Beboere, at reise saa ofte til *Hederne*, og være der *hvergang i 4 à 5 Uger, ælendig Huuse, Veie og fast intet for Penge at faae til Ophold*; Siden 1763 gik 70 Familier bort, da Freden var sluttet i Tyskland, og siden da Rysland indkaldte Colonister, gik 170 Familier bort, hvoraf dog de fleste druknede under Vejs; Ikke desto mindre fik jeg Stæderne strax besatte med Danske uden det kostede Kongen noget; Dette alt kostede *mig til Reiser og Fortæring 12 à 1400 Rdlr., førte en Correspondance om Colonistvæsenet af 12 Folianter*; Ved alle Lejligheder sparet Kongen Casse, som ieg med Gref Reventlow og Rentecamerets Breve kand bevise, at de har været fornøiet med min Opførsel; Men for alt dette hverken nødt Diet, Penge eller Reiser betalt, ikke det allerminste, som Rentecameret veed.

De øvrige Poster, som ieg til Fædrenelandets Nøtte har forrettet er følgende:

1. Lande Veien fra Veille til Horsens fire Miile og fra Uldum til Naldal 2 Miile i Stiernholms Amt har jeg efter G. R. Løvitzaus Begiering 1753,4, ladet anlægge 12 Alen bred med Grøfter paa hver Side og 13 Broer, saa at hver Bonde veed sit Stykke, er endnu i skøn Stand, same Arbeide giordè ieg for intet for at befrie Amtet for at holde en Veimester, eller betale aarlig visse Skilling af hver Td. Htk. til Veie, som de gjør i Coldinghuus Amt, som uden Nøtte besværer Bonden, bemeldte Veie i Stiernholm Amt er i skøn stand, derimod de fleste Landeveie i Coldinghuus Amt fast inpassable, untagen fra Snoghøi til Colding og derfra til Veille, de øvrige ere overmaade slette og ringe.

2. Ved 10 Aars Arbeide forfærdiget *alle Stiftelser og Foundationer for heele Dannemark som er trøkte i 10 Quarter*; fire brave Mænd arbeidede derpaa efter hver

andre i 40 Aar, og fik derfor aarlig Løn, det brænte i Ildebranden; Jeg har ført en Correspondance over hele Dannemark af nogle 100 Breve for at samle det, holt Skrivere dertil, og kostede mig over 1000 Rdlr.; Jeg har aldrig faaet eller forlangt det mindste derfor, men gaf Bogtrækkeren Manuskriptet, da ieg ei torde indlade mig dermed.

3. *Atlas Danicæ 4. og 5. Tome om de 4 Jydske Stifter* har ieg ved en vitløftig Correspondance forfærdiget, hvorudi findes Landets Beskaffenhed, Fiskerier og alt hvad som kand tiene til hver Steds Opkomst; Nu arbeider ieg paa et Supl. til Fyen og Lolland, hvoraf Concepten har været hos alle Præsterne, som har tilsadt det manglende, og tilkommende Aar vorder trøkt.

4. Heri Byen har ieg ladet *Raadstuen opbygge*, som kostede 2400 Rdlr. *Det halve af den Tydske Kirke, kiøbt 3 Kongl. Stalle* til Byen, alt ved god Oeconomie uden at nogen Mand i Byen har givet en Skilling dertil, Jeg derimod 400 Rdlr.

5. *Holt en Tøimager fabrique* heristand i 9 Aar, hvorved var 8 Væve og 300de Spindere; men da Fabriqveuren døde, og jeg ved de udborgede Vahre tabte 700 Rdlr, har ieg nu Gaarden med Redskaber, hvori desuden staar 800 Rdlr. og ei kand faa en Fabriqueur til at imodtage same, da dog Spinlønnen er alleene half imod Kiøbenhafn nemlig 1 Sk. for hver Streng; I de 9 Aar blev her forfærdiget Vahre, lettere Kiøb end i Kiøbenhavn for 17000 Rdlr. nemlig sas de nime, Schalen, Ross, Floss, Barcon, Stof, Multumer. Nu har de arme Spindere intet at leve af, Kongen gaf dertil 2 Skippund Uld, det er alt hvad denne Fabrique kostede Kongen, men jeg tabte mine Penge, foruden det store Arbeide og Besværing jeg dermed har haft.

6. *Paa Kongens Auction kiøbte ieg de 3 Rytter Kaab-*

ler for 13000 Rdlr. Overlod hver Lodseier af Trelle Kaabel den Ager, som forhen har hørt til hands Lod Jord for 15 Rdlr. en bred og 10 Rdlr. en smal, som den selv kostede mig; Stoustrup og Brestrup Kaabel betalte ieg Bønderne for at pløie og saae i fem Aar, solte hver Aar paa Auction styk-Kornet til Indvaanerne, og derpaa i fem Aar oplagde 2700 Rdlr.; Lige ved Princens Port ligger en stor Eng med en Veier og Vandmølle, som ieg købte paa Brockdorfs Auction for 2500 Rdlr. Veier Møllen satte ieg paa Volden, Vand Møllen brød ieg ned, og udgrov Engen, deelte den stykviis, og paa Auction solte Engen til Indvaanerne for 4000 Rdlr. og altsaa profiterede 1500 Rdlr. Disse 1500 Rdlr. og bemelte 2700 Rdlr. ialt 4200 Rdlr. betalte ieg *Stoustrup og Brestrup Kaabel med og skienkede Byen same*; Kaablerne har ieg ladet omsette alt med 1100 Favne levende Gærde, og deri græsses 100 Køer i den eene og selges Gres for 100 à 130 Rdlr. i den anden Kaabel, hvorved Byen, saa længe den er til, kand have aarlig 220 à 250 Rdlr. Indkomst, uden at det har kostet nogen Mand 1 Sk., da Indvaanerne er meget fattige og af alle Religioner, saa har de paa ovenanførte Maade en Souvenance efter mig, som formodentlig ei saa let glemmes.

7. Da Hiarup Bye i toe Aar handlede om at faae deris Jorder deelt og Gen. Land Væsens Collegium overtalte mig til at være Land Commissarius skaffede ieg og Sr. Nelleman Delingen i Stand, hvilket, da Colding Amts Bønder af forrige Rytter District, som er 5000 Td. Htk. saae, at det var giørlig, og ieg forestillede en deel af dem Fordeelen, bad de mig formæte bem.te Collegium til, at Kongen vilde skienke dem Opmaalingen, hvilket ieg og allernaadigst erholte; Nu har i toe Aar Land Inspecteuren og 3 Laandmaalere *opmaalt 1100 Td. Htk. som tilhører 19 Byer og 289 Bønder*, men formedelst 8

Ugers Regn er det ei endnu alt udmaalt, De som ere færdige, har hver Bonde faaet ald sin Jord, some Byer i en Kaabel til hver Mand og some i toe Kaabler; og a parte i Felleden eller Overdriften hver Mand en Kaabel, hvor Bonden med Tiden kand faae en Gaard til et Barn; Efter denne Indretning tøirer Bonden sine Heste og Kiør, en Koe giver nu mere Melk end toe tilforn; Bonden har ei nødvendig at bryde meere Jord, end hand har Giøde til, og følgerig kand afle ligesaa meget Høsæd, som toe tilforn; Hand er nu sin egen Herre og ei depender af Vide og Vedtægt.

Tilkommende Aar er her 1600 Td. Htk. som har begeret at skifte, men der maa giøres en anden Indretning, at det snarere kand maalis og deelis, hvorom med første et Forslag til Kameret skal vorde indsent;

Naar nu ovenanførte tages i Overveielse, at jeg har forrettet uden minste egen Hensigt eller Interesse, alt hvad et Menniske kand udfinde til Landets Vel, saa vit mig har været anfortroet, og for at befordre same, til-sadt anseeligt af mit eget, foruden at melde det stedsevarende Arbeide og Reiser, som dog ei vedkommer mit allernaadigst anfortroede Embede, der ikke engang er 400 Rdlr. aarlig, men formedelst de mange fattige Folk af adskillige Religioner medfører mange Vanskeligheder, saa indstilles, om ieg, som forhaaber efter ovenanførte Forklaring har destingveret mig fremfor mange andre, torde understaae mig at udbede mig en høikongl. Naade, hvorved ieg ei allene kunde animeris til at fortsætte dette betydelige Værk ved Land Commissionen og Opmaaling, men end og at andre kunde faae Løst til at befordre same, naar de saae, at Hans Mayst. viste Naade imod dem, som stræber efter at befordre hans Maysts. allernaadigste Hensigt og Villie.

Fridericia d. 16. Sept. 1771.

H. D. Hoffman.

Hoffmanns redegørelse til Martfeldt, der ikke er dateret, men maa være fra hans præsidenttid, lyder saaledes:

»Hvorledes Fredericia er forbædret siden jeg kom her in Februari 1760.

1. Den halve Deel af Tydske Kirke var Bindingsværk og forfalden; jeg supplicerede og fik 1 Rd. af hver Kirke i Jylland til Hielp og lagde 100 Rd. til af mit eget, hvorved Kirken nu er i skøn Stand, og blev derved indrettet 6 murede Begravelser og 22 lugte Pulpiturer, som giver 60 Rd. aarlig Leje meere end tilforn; Kirken ejede intet og nu er af sin Gæld.

2. Raadstuen kostede 2500 Rd., deraf gav jeg 100 Rd. og ved Restancer og Bøder indrev 800 Rd. Solgte den gamle Raadstue for 150 Rd. Senge Penge, som Byen havde til Gode hos Kongen 1100 Rd., saa at den ei er meere i Gield end 400 Rd.⁶⁾

3. Indrettede jeg en Tøjmagerfabrique uden videre Hielp end Kongen gaf en Spinmester aarlig Løn og til Husleje 200 Rd. i 6 Aar. Denne Fabrique er af den Betydning, at den nu siden 1761, den blev indrettet, har holt stedse i Gang mesten 6 Væve og 300 à 340 Spindere og forfærdiget Vahre aarlig for 2 à 3000 Rd. Jeg for min Part har tabt derved 800 Rd. og Interessenterne 70 à 10 Rd.: 700 Rd., men saa mange Mennsker har haft Levebrød.

4. Omendskiønt Fæstningen er nedlagt, saa har jeg dog i fem Aar med Voldenis Forpagtning 210 Rd. aarlig holt Portene og Fæstningsbygningerne, som ere mange og anseelige med Broerne dermed i Stand, saa at ei det allerminste er ruinered, men fast bedre holdt ved lige, end da Kongen lod det holde i Stand.

5. Omendskiønt Byen har betalt 1400 Rd. for Stykheste, haft Fri- og Jæger-Chor til Inqvartering og

mange Forandringer, har jeg dog uden allene Borgerne har holt Inqvarteringen, befriet Byen fra nogen Paa-læg eller Skat i ald den Tiid, saa at Byen ei derved er kommen i en Skilling Gield.

6. Da Fredericia Rytter Kaabler blev solt, og ingen vilde entrere med mig, kiøbte jeg Trelle Kaabel for — 6000 Rd., og da samme var tagen 1719 fra hver Mands Ager, overlod jeg hver Mand sin Ager, for hvad den kostede mig selv. Da nu til Kongen forrentes den halve Capital, saa fik hver Mand sin Ager imod 14 Rd. Betaling, og at forrente 14 Rd. og Skatter aarlig til Kongen, som er 4 Mark 8 Skilling Udgift. I saadan en Ager kan saaes 3 Tdr. Sædeland og avles noget Høe. Dette har utrolig hjulpet hver Mand, siden Jorden har været udlagt til Græsning i 40 Aar og haft saa lang Hvile.

Dernæst kiøbte jeg Stoustrup og Brestrup Kaabel for — 6000 Rd. hvoraf det halve staar i Kaablet og forrentes til Kongen.

Disse to Kaabler har jeg pløjet og saaet i fire Aar, saaledes at jeg har givet Bonden 5 Mark for at pløje og saae for to, og naar Kornet stod i sin fulde Vext, har jeg solgt 2 à 3 Td. Sæd ved Auction stykviis, saa at hver høstede sit Stykke og fik $\frac{1}{2}$ Aars Credit paa Betaling, paa denne Maade har jeg betalt af de 3000 Rd., som jeg dertil forskiød, og nu i fire Aar profiteret, betalt 2100 Rd.

Dernæst kiøbte jeg en Vandmølle med en stor Eng paa 120 Læs Høe, som ligger lige uden for Prinsens Port, for 2500 Rd. Møllen tog jeg bort, som fordærvede Engen, og solgte Engen stykviis til Indvaanerne for 3500 Rd., derved profiterede jeg 1000 Rd., hvilke jeg betalte paa det resterende af Stoustrup og Brestrup Kaabel, og saaledes er den halve Capital betalt paa Stoustrup og Brestrup Kaabel 3000 Rd., uden at Byen

har betalt en Skilling dertil. Paa saadan Maade har jeg skienket Byen disse to Kaabler, hvorpaa kan græsses 280 Kiøer og Heste. Naar nu beregnes en Hest til 3 Rd. og en Koe til 14 Mark Græs-Penge, saa kand Renten af den halve Capital betalis, Kongens Skatter betalis, Digerne holdes vedlige og til Byens Udgifter være i Behold 200 Rd. De første Aaringer skal disse Penge anvendes til at plante Torngierde rundt om Kaablerne og siden til Byens Udgifter, som Byen kan have til en Afmindelse efter mig, saalænge Verden staar.

7. Har jeg ladet den danske Skole opbygge af Grundmur, som salig Cancelliraad Marcussen skienkede 660 Rd. til, desuden har jeg sadt paa Gader og andre Reparationer af mit eget over 4 à 500 Rd., da dog min hele Gage aarlig som Præsident udgjør kuns 450 à 460 Rd.

Dette anføres ikke for dermed at vise nogen Vanite, men allene hvad een, som har Lyst til at forrette sit Embede, har noget selv til Bedste og tjener mere per honneur end for Gagen, kand udrette ved en Bye i saa kort en Tiid af 9 Aar uden at have mindste Hielp, og det ved en Bye, som næppe har 20 bemidlede Familier af 500 Familier.

Vel har jeg haft et utrolig Arbejde: Thi de fem første Somere laae jeg meest i Hederne ved Colonisterne og var tillige Comissarius ved Landmaalingen, Rejser og Fortæring kostede en Deel: vel 10 à 1200 Rd. Jeg har hverken begieret eller faaet en Skilling derfor. Jeg er, selv Ekstra-Skats etc. Incasserer maanedlig, selv styrer Inqvarteringen og holder Bygningerne i Stand, selv dirigerer Kaablerne, samlet de sidste fire Aar Atlas for de fire jyske Stifter ved nogle hundrede Breve i de fire sidste Aar og sammenskrevet same, som Jk. Langebek har forbædret, været i værende Tid Comissarius i 8 Sa-

ger foruden mit Embede, og dog forretter selv alt dette uden at holde Folk, allene en Tjener til at reenskrive. Og siden den almægtige Gud har velsignet alt det, jeg saaledes har taget mig for, saa sees dog, hvad et eeneste Menneske kan udrette, naar hand har Løst, forstaar Tingen og selv har meget til Beste og er ei beslægtet med nogen i Byen samt gjør sig en inderlig Glæde af at tjene Publicum og sin Næste. Betenk engang, hvad Fornøjelse det er at boe imellem 500 Familier, hvor den største Deel anseer mig som deres Skiøtsengel. Kommer jeg i Hederne, har jeg der 150 Familier, som alle næsten kand ernære sig, de imodtager mig med største Glæde. Om Hederne se Atlas Tom. 4 p. 518 og Tom. 5 p. 874 til 877 og 976. Hvad een kand udrette, der kommer i Udraab, seer jeg daglig, nu Bønderne vil have deres Jorder skilt, og enhver vil have sit for sig selv paa et Sted, hvorved jeg er Landcomissarius. Disse stolte Selvejere, som ellers ingen kand komme til Rette med, ja, ej æstimerer deris egen Amtmand og Birke-dommer, lader sig dog raade af mig og følger det, jeg synis kand være dem til Nøtte.

Slutelig voris heele Liv er en Kiæde af Uroe og voris Fornøjelser Vaniteter, i hvor got vi end synis derom, best at stræbe at beholde en god Samvittighed, saa kand man vente og haabe en naadig Dommer og den ævige og uforgængelige Roe og Hvile.«

En anden redegørelse, der findes i et brev til Martfeldt af 26. novbr. 1771⁷⁾, giver en kort redegørelse for hans uddannelse og arbejde i centraladministrationen. Det hedder her:

»Jeg var i 9 Aar Sekretær ved General Oeconomi og Commercecollegiet, ekstraherede alle Stifternes Relationer og gjorde Forestillinger færdig til Sl. Kong Christian 6 og skal endnu der findes skrevne med min egen Haand.

Den Tiid Conferensraad Thott, Barkman⁸⁾ og jeg gjorde os stor Flid dermed, men fant saa stor Forandring og Besværlighed paa hver Sted, saa at man frøgtede for at proponere noget til en almindelig Regul. Jeg har været 1½ Aar ved Universitetet i Leiden og beseet alle Stæderne i Holland, som stod mig bedre an end Tyskland, hvor jeg har været 1 Aar, og i Frankrig ½ Aar, saa at Sl. Etatsraad Holmsted⁹⁾ og jeg var for den hollandske Plan, men alle var derimod, og derover blev Forordningen 1742 om Comerzien saaledes: at Planen ikke blev med den beste; 1743 forlod jeg Commercecollegiet, købte saa et Jordegods, som jeg selv dirigerede 17 Aar og imidlertid blev brugt i mange publique Comissioner.«

Foruden disse oplysninger om Hoffmann og hans arbejde indeholder brevene til Martfeldt ogsaa mange bidrag til belysning af hans stilling til datidens national-økonomiske teorier og de aktuelle økonomiske og sociale problemer. Hoffmann har sin egen mening om disse, og hans store viden og indgaaende kendskab til alle dele af landet giver hans udtalelser en særlig værdi. De skal dog ikke nærmere omtales her. Derimod vil der være grund til at gengive enkelte af hans oplysninger om rent praktiske forhold i by og amt.¹⁰⁾

Det er kendt, hvilken betydelig indsats Hoffmann gjorde i arbejdet for at kolonisere de jyske heder. Følgende lille udtalelse om hans bestræbelser for at skaffe grantræer til hederne er et interessant vidnesbyrd om hans forstaaelse af læplantningens betydning og viser hans aldrig svigtende initiativ (21. novbr. 1780):

»Hvad Granne Træer angaar, da siden Skovene paa Vestkanten er borte og Landet i Heden er næsten flakt, saa er Vinden saa stærk, at det ei kan kome til Fuldkommenhed. Jeg fik Grandefrøe baade fra Norge og

Bloksbjerg i den Hartz i Tyskland, og saaede det i Ahlheden ved Digerne, som de hafde opsadt af Tørv. De voxte ret got, indtil de kom over Digerne, da højede Vinden dem, og tilsidst gik ud, nogle ruinerede Faarene, in Summa ald den Flid var forgieves.«

En af de reformer, som fik størst betydning for bønderne i Koldinghus amt, var salget af krongods i 1760erne. Det fandt sted, før Hoffmann blev amtmænd, men alligevel maa hans opgørelse fra 1780 over de finansielle forhold i forbindelse med salget dog siges at have en ikke ringe interesse.

»Nogle meener, at Kongen ei har gjort vel at sælge sit Jordegods, men deri tager de højlig Fejl ex. : gr.

Coldinghus Amt.

Kongen ejede 5237 Td. 5 Sk. Hartkorn, 26 Td. Skovskyld, 106 Td. Mølleskyld, som gav NB Landgilde aarlig = 11021 Rd. Dette solt paa Auction for 800249 Rd.

1. Den halve Capital udbetalt 400124¹/₂ Rd. 2. Den halve Capital blev staaende i Godset er Rente 16005 Rd. Følgelig aarlig meere af det halve end tilforn af det heele. — 4984 Rd.

Kirke og Kongetiende solt for 181634 Rd. Deraf hafde Kongen lidet, det gik til Reparationer, og da svarede de 3 Mark af 1 Td. Hartkorn, nu 1 Rd. 5 Mark, 11 Mark af en Td. Hartkorn i Tiende. Den halve Kapital er 90817 Rd., som blev udbetalt, det øvrige giver Rente 3632 Rd.

Det havde Kongen aldrig i Behold tilforn; følgelig har Hans Majestæt den halve Capital for intet og en 8000 Rd. meere Indkomst end tilforn aarlig. Og N. B. 490951 Rd. for slet intet, naar man regner Kongens forrige Indkomst mod den hand har nu.«

Hoffmann trættedes aldrig i sit arbejde for bøndernes vel, og følgende lille udtalelse kaster et lys hen over

en enkelt, mere pædagogisk side af hans virksomhed (23. marts 1781):

»Jeg vilde herved aflægge allerskyldigst Taksigelse til det Kongelige Landhusholdnings Selskab og Hr. Etatsraad for de 60 tilsente Agerdyrkning Catekismer, som jeg ved Hr. Biskop D. Block har faaet foranstaltet, at enten Skoleholderen selv eller een af de beste Drengeskaler skal læse et heel eller half Capitel deri hver Dag i Skolen høit, da dog noget henger ved, og de fortæller Forældrene same, hvorved dog noget kand vedhænge, og de faar Løst til at forsøge; ved same Lejlighed har jeg ladet trøke en Samtale imellem en Bonde og en Urtegaardsmand at anlægge en Hauge med Frugttræer og Kyken Urter, hvorledes Jorden skal dannis, naar saaes etc., og hvorledes indtages, som jeg selv ved min Urtegaardsmand har practiseret, og en Bonde letelig kand fatte, thi paa anden Maade faar man dem ei til at forsøge det og efterhaanden i Gang.«

Man kan roligt sige, at det først og fremmest var bønderne, der nød godt af Hoffmanns ihærdige arbejde. Man maa dog ikke glemme, at han i en længere aarrække havde været præsident i Fredericia. Da han i 1760 overtog dette embede, tog han med stor energi fat paa arbejdet for byens vel, og som det fremgaar af hans ovenfor gengivne udtalelser, var det ikke saa lidt, han fik udrettet til dens bedste. Og som det ses af følgende udaterede Pro Memoria, arbejdede han stadig med nye planer, der skulde fremme udviklingen i den gamle fæstningsby:

»*Pro Memoria*

ang. Kunstens og Handels Forbedring, hvilke Kunster Fridericia især tenker at forbædres.

a. Klæde- og Tøjmagerfabriquer samt Tobaksplan-

tager, hvortil Byen i alle Maader er skikket, her er og en Ollie-Mølle og Rap Sat kunde her saaes med stor Fordeel, men da Sæbeværket har Privilegium exclusivum og ei vil kiøbe Ollien for det, same er værd, kand man ei befordre den ypperlige Sæd. Maatte nu den, som selv har Ollimøllen tillige tillades at kaage Sæbe deraf, kunde de reformerte faae Løst til at saae Rapsat, der giver 50 à 80 Fold, som her ofte er forsøgt, men da de ei kand debitere Rapsæden, saae allene den, som ejer Olliemøllen, hvoraf erfares, hvad Skade Privilegium exclusivum fører med sig.

b. Om Kongen vilde i Steden for 2 Esquadron og Staben af Cavallerie lade her inqvartere et Regiment Infanterie, dog at Officerene selv betalte deris Qvarteer, som stedse har været her brugt intil for 5 Aar siden, thi at Byen kunde give Officererne fri Qvarteer ved et Regiment, kunde Byen umuelig betale.

c. At dette Regiment aarlig skulde udgrave een 60 Alen bred Canal imellem Castellet og Engen, naar same blev færdig, kunde det forskaffe et overmaade stærk Castel, at ingen kunde passere Beltet, samt og blive en skøn Hafn for Byen vide Atlas Dan. Tom 5 p. 925, da der er ingen Tvifl paa, at Kiøbmænd her nedsatte sig for at drive Handel, siden de Skibe, som gaae til Frankrig, Engeland og Østersøen, der nu aarlig gaar fra Appenrade, kunde, naar her var en Hafn, komme 3 à 4 Uger hver Foraar før i Farten fra Fridericia end Appenrade, og følgelig, naar her var en Hafn, indfandt sig gjerne dem, som anskaffede Skibe, og deraf Kiøbmandsskab.

d. Denne By har temelig Besværing med Tilførsel, da den ligger paa en Odde af Landet, og endskiønt Fyen allene ligger 3129 Alen fra Fridericia, saa vil Bønderne i Fyen dog ikke drage med Færge eller Baade

over til Fridericia, siden Bønderne skal betale Provintz-Told og tage Toldsedler endog for deris egne Producter, som gjør dem Bekostning og Ophold og derover hellere drager een Miil længere bort til Midelfart.

Denne Provintz-Told har Fridericia tilbudt aarlig at betale, da den ei importerer Kongen 12 à 16 Rd. aarlig, og vil de svare derfor aarlig til Kongens Kasse 20 Rd., om same maa ophæves for at faae Bonden fra Fyen herover med sine Vahre, men da Middelfart derved vilde tabe og sætte sig derimod, har Gen. Told Cameret ei deri vildet entrere, vide Atlas T. 5 p. 928.

e. Paa den anden Side af Byen, en half Mil herfra ligger den Bondebye Trelle, derfra overføres over Vejle Fjor, som er $\frac{3}{4}$ Vej med Baade til Bjerre Herredet i Stjernholm Amt, hvorfra Byen har sin meeste Tilførsel, men da det skeer med Baade, maa de lade de store Høveder og Heste drage omkring til Lands igiennem Vejle, som er 5 Miile omkring. Derimod blev der anlagt en Færge imellem Lille Strand ved Trelle og Daa-gaard i Bjerre Herred var det stor Fordeel baade for Fridericia og Bjerre Herredet, som vilde befordre Tilførselen til Byen. Men da Byen ei formaar hverken at bygge Broe eller Færge, staar denne betydelige Sag tilbage; derom meere Atlas D. Tom. 5 p. 925.«

Selvom Hoffmann paa mange maader var en foregangsmand, var han dog ogsaa et barn af sin tid. Det viser sig bl. a. i hans store interesse for industrien, hvor hans instilling som paa saa mange andre omraader er rent merkantilistisk. Han havde den opfattelse, at Fridericia var udmærket egnet til industri, bl. a. fordi der om sommeren altid var skibslejlighed, og fødevarerne var billige, »saa en streng koster her 1 skilling at spinde, i København 2 à 3 skilling«. ¹¹⁾ Som han selv omtaler i sine redegørelser, oprettede han i 1761 en tøjmaker-

fabrik, der stod under hans og kancelliraad Deichmanns direktion og bekostedes af et interessentskab paa 100 aktier à 25 rdl.¹²⁾. Den bragte baade ham og interessenterne tab og maatte efter 9 aars forløb op-høre paa grund af svigtende afsætning. Kort før standsningen oplyser han, at købmændene kun aftog lidt af produktionen, jøderne solgte derimod varerne rundt om, men maatte have nogle aars kredit, og flere af dem løb bort.¹³⁾

Senere fik han oprettet en fabrik, der skulde levere lærred til kongens armé. Den producerede i 1781 ialt 3000 alen, og han ventede at kunne sætte produktionen yderligere op. 1784 fortæller han i et brev til Martfeldt, at produktionen er paa 6 à 7000 alen og udtaler haabet om, at den efterhaanden skal blive yderligere forbedret »allerhelst nu der er 314 nye Beboere, som har kjøbt 4, 6 à 8 Skiepper Hartkorn til deres smaa Stæder, som er lagt paa de yderste Kanter af Marken, der tilforn var Overdrev«. Hans forhaabninger blev dog skuffede. Heller ikke denne fabrik kunde klare sig og maatte gaa ind. Grunden hertil var, at lærredet var for dyrt i forhold til det tyske lærred, og kommissariatet vilde ikke betale den overpris, der var nødvendig for fabrikationens rentabilitet.¹⁴⁾

Det blev ikke som industriherre Hoffmann kom til at gøre sin store indsats. Det er hans arbejde for den danske bondestand, som vil bevare hans navn til sene tider.

Noter.

¹⁾ Han har adskillige gange været gjort til genstand for behandling i Vejle Amts Aarbøger (se litteraturfortegnelsen i aargang 1940. 159). Den mest udførlige skildring af hans liv og virksomhed er givet af P. Eliassen i Historiske Strejftog i Kolding og Omegn 241—269.

²⁾ Minerva 1793 I. 377 f.

³⁾ Se f. eks. Vejle Amts Aarbøger 1940, 147ff. og Danske Magazin 6. række III 98—100 (breve til A. G. Moltke).

⁴⁾ Rentekammeret: Breve, Dokumenter og Akter vedk. partikulære Personer: Hofman (Rigsarkivet).

⁵⁾ Ny kgl. Samling fol. 1648 (Det kgl. Bibliotek).

⁶⁾ Ang. raadhuset se Vejle Amts Aarbøger 1935. 140 f., 1940. 149 ff.

⁷⁾ Dette og de i det følgende omtalte breve findes i Ny kgl. Samling fol. 1648 (Det kgl. Bibliotek).

⁸⁾ Gehejmeraad Otto Thott og Etatsraad Jakob Barchmann.

⁹⁾ Borgmester i København Fredrik Holmsted.

¹⁰⁾ En række af hans udtalelser om tobaksavlens i Fredericia er gengivet i Behrends artikel om dette emne i Vejle Amts Aarbøger 1908. 240—254.

¹¹⁾ Danske Kammer Journal 1771—72 nr. 63 (RA). Brev til Martfeldt 1. septbr. 1769.

¹²⁾ Danske Atlas V. 934.

¹³⁾ Brev til Martfeldt 1. septbr. 1769.

¹⁴⁾ Vejle Amts Aarbøger 1906. 96 f.

OM NOGLE MESSEHAGELER,
SOM TILHØRER SCT. NICOLAI KIRKE
I KOLDING

MEDDELT AF APOTEKER ARNOLD HANSEN, BØRKOP

Før jeg fortæller lidt om min Fødebys gamle Kirkes Messehageler, vil jeg i store Træk give en Oversigt over Kirkeklædernes Historie.¹⁾

I Danmarks og Norges Kirkeritual af 1685 hedder det Side 11:

»Saa snart som det er ringet sammen, da kommer Præsten, som skal messe, for Alteret og der ifører sig de rette Messeklæder, som er en hvid linnet Messe-skjorte og en Messehagel.«

Yderligere gives (Side 52) følgende Hovedregel for Præstens Dragt under Gudstjenesten:

»Særdeles skal tages i Agt, at Præsten, som messer, maa ikke være iført Messehagelen, naar han træder for Alteret, nogen Tjeneste, Prædiken eller andet, som ej Alteret vedkommer, at forrette; men han skal den imidlertid paa Alteret aflægge, og siden, om der videre skal messes, igen paatage. Men Messe-Skjorten beholder han paa sig fra den ganske Tjeneste begynder og indtil den endes.«

Den folkekirkelige Forskrift, — som ikke siden paa lovlig Maade er forandret. — er altsaa den, at Præsten

¹⁾ Især efter P. Severinsen: De rette Messeklæder. Kbhvn. 1924.

under hele Gudstjenesten skal være iført en *hvid* Dragt, medens Messehagelen bæres derover under al Altertjeneste.

Paa Alterbogens kobberstukne Titelblad 1688 ser man da ogsaa Præsten i disse Klæder, saaledes som Moden formede dem 1688. Over den fodsider og for-

Af Alterbogens Titelblad 1688.

til lukkede Messe-skjorte hænger en Messehagel med en Stribe ned i Midten og med lige Sider, naaende ned over Knæerne. Af Privatdragten ses kun Pibekraven; den sorte Præstekjole ses slet ikke.

Den sorte Præstekjole, den saakaldte Vingekjortel, der overhovedet ikke er nævnt i Ritualiet, er egentlig Præstens Privatdragt, hjemme og ude, paa Gade og i Selskab.

Den *sorte* Præstekjole har sin Rod i Reformations-tidens almindelige Dragt, og omkring 1600 forlængedes Dragten ned til Anklerne. Det forbødes, men det sejrede dog. Da Pibekraven efter 1550 kom til, og i Frederik den Andens Tid blev til noget stort, gjorde man Kraven stiv og udadstaaende bagtil. Pibekraven var et almindeligt Modestykke hos alle Stænder, og da den dukkede op omkring 1550, var man tilbøjelig til at forbyde Præsterne den. De maatte i hvert Fald ikke bære »dobbelte Ruer«. Men omkring 1630 afløstes den af en anden Mode, de flade Kniplingskraver. Og nu standsede Præstemandens Adgang til at følge med Tiden. Paa et Landemode i Roskilde 1639 tales der truende mod

Præster, der har dristet sig til ikke blot hjemme, men ogsaa i Embedsforretning at bære flade Kraver. Saa blev Pibekraven et Særkende for den gejstlige Stand. Disse »rette Præsteklæder« skal Præsten efter Danske Lovs 2—11—2 altid gaa i, naar han viser sig for Folk. Det gennemførte Biskop Balle endnu. Men de skulde ikke ses under Gudstjenesten i Kirken. Den *synlige* Præstedragt i Kirken skulde være den hvide; H. A. Brorson kommer ved Synet af den store *hvide* Flok til at tænke paa Præstedragt, ganske vist Himmelens, men vel dog ved en Mindelse fra hans egen Kirke.

Messehagelen er et kirkeligt Pragtstykke, der har en ejendommelig Historie. Det nu gældende latinske Navn er Casula, hvad egentlig betyder en Hytte. I de germanske Sprog er Navnet *Hagel*, og Navnet hedder paa Gammelhøjtysk Hachul, paa Angelsachsisk Hacele (siges Hakele). Endnu i de islandske Sagaer er det Navn paa et verdsligt Klædningsstykke, Hekla. Heraf har Vulkanen Navn, idet dens Kegleform har mindet derom. Odin optræder i Hekla i Nornegests Saga. Ifølge Feilberg findes paa Jydsk Ordet Haggel som Navn paa et stort Kvindetørklæde. Men det rigtige gamle Navn er Pænula, der atter fører tilbage til græsk Fænola, Fænoles, Felones. Herved kommer vi tilbage til et Klædningsstykke, som i adskillige Menneskealdre erobrede sig Pladsen som pæne Folks pæne Overklædning. Formen var som en Klokke eller, om man vil, som et moderne Cykleslag. Det var et lukket Klædebon med Hul til Hovedet, og det hang ud over Armene og maatte løftes tilside, naar disse skulde bruges. Det er det eneste af Paulus' Klædningsstykker, vi ligefrem har nævnt. Han havde ladet en Felones blive hos Karpus i Troas (2. Tim. 4,13). Omkring Aar 600 gik Pænula af Mode som borgerlig og militær Dragt og afløstes af den fran-

kiske Kappe. Nu blev Pænula en gejstlig Dragt, baaren i og udenfor Kirken. Paa det tyske Nationalkoncil 742 under Bonafatius' Forsæde bestemmes det, at Præster og Diakoner ikke som Lægfolk maa bære Kappe, men »efter Guds Tjeneres Skik« bære Casula. Casulaen undergik flere Forandringer i Tidernes Løb. I vore Kirkers Kalkmalerier kan der være Prøver paa, hvorledes de kirkelige Klæder saa ud, da Billederne maledes, i *Jelling* Kirke ser man Johannes Døber i Casula paa det blotte Legeme. Reformationen kom og ryddede op i saa meget gammelt. Zwingli afskaffede de gamle Højtidsklæder og regnede dem ligesom Alter, Alterlys, Krusifiks og Orgel for Ugudelighed. I Wittenberg derimod byggede Luther Gudstjenesten paa den gamle Messe og beholdt Messeklæderne, som man regnede for en ganske neutral Sag, der hverken gjorde ondt eller godt. Ikke usandsynligt har hertil vel kædet sig en Fornemmelse af, at det var paafaldende at optræde for Alteret i almindelig Dragt. Saa lige saa godt beholde det gamle. Luther udtaler 1523, at de frit kan bruges, naar man undgaar Pomp og Luksus, men de maa ikke indvies eller velsignes, hvilket var Skik før Reformationen. Dette Standpunkt var imidlertid lige modsat Sværmerne, for hvem det var en Guds Lov, at de skulde afskaffes tilligemed mange andre Ting, som Luther regnede for frie Sager. Luther kom da i den ejendommelige Stilling, at han maatte hævde Friheden i den Sag ved at hævde Friheden til at *bruge Klæderne*. Det gør han i Skriftet »Mod de himmelske Profeter«, der er skrevet i Efteraaret 1524. »Her er vi Herrer og finder os ikke i nogen Lov, Bud, Lære eller Forbud. Som vi da ogsaa har gjort det her i Wittenberg paa begge Maader. Thi i Klostret har vi haft Messe uden Hagel, uden Opløftning, ligefrem, paa det allerenfoldigste, som Karlstadt

berømmer Kristi Eksempel. Derimod i Sognekirken har vi endnu Hageler, Messesærke, Alter, opløfter saa længe det lyster os«. I Overensstemmelse hermed bevarede Bugenhagen dem i sine Kirkeordninger, og han kan tage ret skarpt paa den Sag. Efter adskillige Stridigheder i Tyskland om Messeklæderne blev det almindeligt, at man betragtede disse Klæders Brug som noget særligt *luthersk* i Modsætning til Kalvinisternes sorte Talarer.

Saavel i Udlandet som herhjemme i Danmark stredes Teologerne om Kirkeklædernes Benyttelse, og i lange Tider var baade Messeklæderne og Alterlysene i Fare.

Kun med *Alterlysene* skete der noget. Dem var der ivret lige saa meget imod af de reformert sindede. De afskaffedes i Danmark ved Skoleforordningen 23. Januar 1739, for saa vidt som Pengene dertil henlagdes til den fattige Ungdoms Skolegang, hvorefter »Lysepengene« af Kirkeejeren skulde indbetales til Skolekassen. Det forsvares forsigtigt og formanende »som et for Gud takkeligt og for Kirken og Landet højst nødvendigt Værk«. Dog skal Brug af Lys ikke forbydes, saa de maa bruges, hvor der er et Legat dertil, eller naar nogen enten ved Ligbegængelse eller andet Tilfælde forærer Lys til Alteret. Denne sidste Bestemmelse holdt faktisk Lysene vedlige i de gamle Stager, om end der kunde være Perioder, da Stagerne stod tomme. Apoteker Havemanns Enke i Vejle oprettede for 100 Aar siden et Legat, hvorved det bestemtes, at der skulde sættes 2 Voksllys hver Jul paa Alteret i Sct. Nicolai Kirke i Vejle. Enden paa Udviklingen blev, at Kirkesyndsloven af 19. Februar 1861 fritog Tiendeejeren for at svare Kirkelysepenge og i Stedet forpligtede ham til at holde Alterstagerne forsynede med Lys. De 122 Aar fra 1739—

1861 havde ikke kunnet afskaffe dem, og endnu brænder Lysene til Dels i Stager fra Middelalderen.

I 1802 havde vi ved Reskript af 19. November faaet et ordnet Kirkesyn. I Reskriptet var Alterets Tilbehør ikke særlig nævnt. Provst Ravn i Hem lod da forespørge om dette og adskilligt andet, og Kancelliet resolverede ved Skrivelse 30. Juli 1803, at ogsaa Messeklæderne maa anses som et Accessorium til Alteret og bør synes, hvad ogsaa Biskop Tetens i sin Paategning havde betegnet som »uforbigængelig nødvendigt«. 1811 indberettede Pastor Almstrup i Rold, at Kirkens Messeklæder var stjaalne, og udtalte Ønske om, at Kirken blev fritaget for at anskaffe nye. Den nye Viborg-Biskop J. Bloch indstillede da til Kancelliet, »om ikke i Tilfælde, at saadanne Messeklæder enten bortkomme eller ved Ælde vorde ubrugelige, det maa Kirkeejeren tillades i Steden for paany at anskaffe saadanne Prydelser, der dog i sig selv ere unødvendige og Levninger fra Katholicismen, at give en efter Biskoppens Skønnende passende Kendelse til Skolekassen eller en aarlig Afgift omtrent ligesom Lyseholds-Pengene ere anordnede i Steden for de forhen brugelige Alterlys.« Det var sidste Gang en Biskop sang de Toner. Nu vilde Kancelliet ikke høre mere, og det lod Biskoppen og andre vide, at Kirkeejerne, naar Messeklæderne forkommer eller bliver ubrugelige, igen bør anskaffe nye til Brug for Kirken (Skr. 21. Sept. 1811). Dermed var der sat en Stopper for den begyndende Afskaffelse. Saaledes drev det kraftigste Angreb over, som Messeklæderne har været udsat for i Danmark.

Forholdet er dog vist saaledes, at i Aarhundredets første Aar ingen turde offentlig mere end med et Skuldertræk udtale sig for lige netop at taale dem, bl. a. af Hensyn til »Almuen«. Menighederne havde nemlig gen-

nem Aarene været Tilhængere af Messeklæderne, hvilket bl. a. ses deraf, at da Biskop P. Hersleb i 1743 udtalte sig mod Messeklæderne og mente, at denne Levning nu endelig kunde være gammel nok, skrev han bl. a.: »Den gemene Mand sætter og derudi stor Helligdom, og altsaa er blevet til Superstition. De glor mere paa en kostbar Messehagel end hører efter Guds Ord.« Derfor havde han foreslaaet at lade Messeklæderne uddø, idet de skulde slides op og ikke erstattes af nye. Han var ogsaa Tilhænger af at faa afskaffet »de meningsløse Alterlys ved højlys Dag«. Omkring 1806 var der mange Præster, som skrev om Messeklædernes og Alterlysenes Brug. Anledningen hertil var, at Biskop P. O. Boisen havde udgivet en »Plan til en Forbedring ved den offentlige Gudsdyrkelse« (1806), og hvori han bl. a. anfører, at han ønsker Præstens Messeskjorte og Messehagel vedligeholdt. Den unge Kandidat N. F. S. Grundtvig, der hermed begyndte sit Forfatterskab, skrev, at det i og for sig skulde synes ligegyldigt med Præstens Dragt. »Dog tro vi det passende, at han i Kirken er udmærket fra alle sine Tilhørere, af hvad Stand de end ere, og at en Forandring eller Forøgelse af hans Dragt finder Sted under Nadverens Uddeling. Det sidste er især et sanseligt Tegn paa, at Religionens og Liturgiens Kulminationspunkt nu er tilstede« (Grundtvigs Udv. Skr. I 170).

Kancelliets Kurs er ikke uden Forbindelse med nye Stemninger. Man kan vel ogsaa henvise til den vaagnende Romantik som noget, der stemte til en anden Bedømmelse af den Slags gamle Ting. Den nye Sjællands Biskop Frederik Münter med hans Sværmeri for kirkelige Antikviteter, Ritus og Pomp var heller ikke gunstig for en Afskaffelse.

Den stiltiende Laden være baade med at have og at

bruge Messeklæder havde dog endnu en ikke ringe Udbredelse. Da den nybagte Provst for Nørvang og Tørrild Herreder *J. Laurberg* i Bredsten i Juni 1833 foretog sin første Synsrejse, erfarede han, »at i de fleste Kirker paa Landet saa vel som i *Vejle Købstæds Kirke* fandtes ikke Messeklæder, samt i de enkelte Kirker, hvor disse fandtes, vare de som oftest i en meget maaelig Forfatning og brugtes ikke af vedkommende Præster.« Han spurgte Kancelliet: Om Messeklæder bør anskaffes og af Gejstligheden bruges? Svaret blev, at Messeklæder bør findes ved enhver Kirke og bruges i Overensstemmelse med Ritualet, og at Provsterne have ved Kirkesynene at paase det fornødne i denne Henseende.

Afgørelsen var i Overensstemmelse med den nye Tid, der da var begyndt. De nye aandelige Strømninger havde nu vokset sig stærke og saa anderledes fordomsfrit end Rationalisterne paa disse gamle Skikke og hang vel til Dels ved dem. Man mærker en vemodig Kærlighed til dem i Grundtvigs Ord i Sangværket I 282:

Hvor er nu, hvad selv de fromme
kun med Skaansel ihukomme:
Kirkens gamle Bryllupsklæder,
Kristen-Folkets Kirke-Sæder?

Grundtvig er en af de faa Præster, der har ladet sig portrættere i Messeklæder.

Ogsaa *J. P. Mynster* var det gamles Forsvarer. I hans Ritualforslag 1839 foreskrives Messeskjorte og Messehagel under Kommunionen, men ikke før Prædiken. Det theologiske Fakultet udtalte i sin Betænkning herover et Ønske om, at Paaklædningen ikke skulde ske for Alteret, men i Sakristiet, og det foreslog, at Præster paa Højtidsdage skulde under hele Gudstjenesten bære Messeskjorten.

Ved Nyanskaffelser arbejdede en ny Form sig frem, som ikke kan roses: Rødt ensfarvet Fløjel med Kors paa Ryggen og med Rande af paasyede Guldtræsser. Ved et Cirkulære til samtlige Biskopper af 23. Februar 1841 paabødes ved Nyanskaffelser Hageler af rødt Fløjel med det stive, gyldne Kors og de stive, gyldne Rande. 1846 stoppede Kancelliet en Kirkeejer, der vilde bruge sort Fløjel og Sølv; han havde at følge Reglementet. I Synsloven af 1861 optoges Reglementet af 1841 i følgende Form: Messeskjorten skal være af hvidt Cambridge eller fint Lærred. Messehagelen skal være af rødt Silkefløjel eller et andet af Synet godkendt Materiale. Synet kan fordre, at den forsynes med ægte Sølv- eller Guldgalonier og med et Kors af ægte Sølv- eller Guldbrokade. Her er givet lidt mere Raaderum for Synets Skønsomhed, men »Idealet« er det samme.

Farvereglen fra 1841 blev brudt, da Jesuskirken i Valby indviedes 1891, idet Brygger Jacobsen satte igenem, at den fik en af Kirkens Arkitekt C. V. Dahlerup tegnet Messehagel af hvid Silke med lette gyldne Prydelser. I den nye kgl. Anordning 14. Maj 1923 § 21 siges intet om Farven, som altsaa nu er fri.

*

Maaske det ogsaa kan være af Interesse at høre, hvordan en af den nyeste Tids mest ansete Teologer, Ærkebiskop Søderblom, saa paa den kirkelige Pragt. I 1929 skrev han en Artikel i Tidsskriftet »Kirke og Kultur« i Anledning af, at der afholdtes en Udstilling i Stockholm af kirkelig Tekstilkunst. Ærkebispens giver i denne Artikel et Forsvar for Brugen af Messeklæder. Han skriver, at han har siddet i Kvækernes nøgne Kirke i Jordan mellem Oxford og London, deres ældste bevarede Gudshus, hvor Aanden endnu er til Stede, og han har ogsaa siddet i Westminster Abbey med dets over-

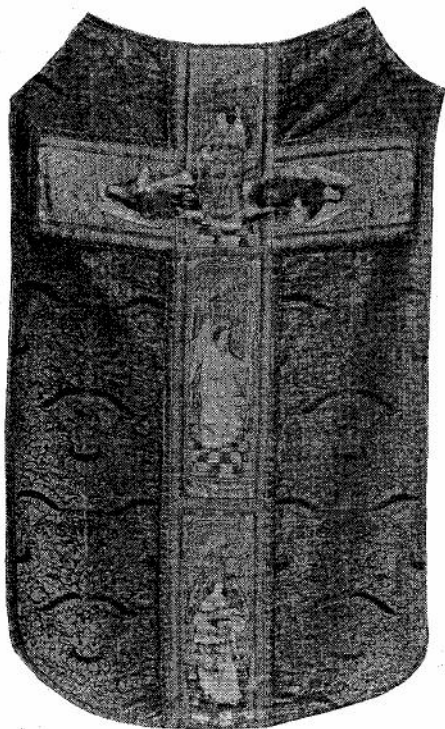
vældende Rigdom paa Tradition og Prydelse af Billeder og Kostbarheder, og han har befundet sig lige godt begge Steder, men Kirkernes Prydelser og Kirkedragten vil han alligevel ikke have afskaffet. »Dragten symboliserer, at vi tilhører et Samfund i Verden, som ejer en fast Kontinuitet igennem Tiderne og skal være helliget, adskilt fra Verdenslivet.« Ved en Bisperordination i Uppsala Domkirke, hvor engelske Biskopper var til Stede, udtalte en af disse tilsidst sin Beundring for de svenske ærværdige og skønne Dragter. Over Kamret med Messeklæderne i Uppsala Domkirke er skrevet med Guld-bogstaver: »Afkæld mig det gamle Menneske og ikkæld mig det nye Menneske.« Det objektive skal betones i Kristendommen. Den Præst, som gør Tjeneste foran Alteret, er ikke N. N. eller N. S. eller A. P., han forsvinder selv, han er Kirkens Tjener. Han staar der ikke paa sine egne Vegne, men som Tjener for Guds Kirke og Menighed. Ja, saadan kan man ræsonnere, men man kan ogsaa mange Gange, siger Ærkebisp, være fristet til med et djærvt Greb at kaste det hele bort, stryge Apparatet — men det er altsaa det sidste, som han, velovervej, ikke vil gøre.

Sct. Nicolai Kirkes to ældste Messehageler.

Sct. Nicolai Kirke i Kolding ejer tre meget smukke Messehageler. Den ældste, som er fra omkring Aar 1500, er deponeret i Museet paa Koldinghus, den er fremstillet af italiensk Fløjlsbrokade med Granatæblemønster. Det broderede Kors er af samtidigt nederlandsk Arbejde, og de 5 Figurer er alle Englefigurer, som er anbragt under gotiske Baldakiner, de 3 paa den lodrette Korsarm holder hver en Stage, de 2 andre holder Røgelsekar.²⁾

²⁾ Meddelt I. O. Brandorff af Nationalmuseets II. Afd.

Den anden Messehagel bruges ved Højmessen Juledag, Paaskedag og Pinsedag samt ved andre festlige Lejligheder. Om den kan gives følgende Oplysninger, som er anført i I. O. Brandorffs smukke Hefte om Sct.

Messehagel fra ca. 1500.

Nicolai Kirke i Kolding. Forklaringen blev givet ved en Forevisning i Det kgl. nordiske Oldskriftselskab den 13. December 1887:

»Denne Messehagel, fra ca. 1520, har megen antikvarisk Interesse. Den er udsyet overordentlig prægtigt med et mønstret Guld- og Sølvbroderi i Relief paa rødt

Fløjl. Stilen tyder hen paa den tidlige Renaissance fra Middelalderens Slutning. Messehagelen var afgivet fra Slotskirken, men da denne ikke var ældre end Chr. IV's Tid, maa den være kommet andet Steds fra. Et sikkert

Erik Valkendorfs Messehagel (ca. 1520).

Fingerpeg om dens Historie findes blandt Kaabens Broderier, idet Fremstillingen af en Biskophue, hvorunder ses Slægten Valkendorfs Vaabenfigur, viser, at den er bekostet af Ærkebispnen i Throndhjem, den fra Christian II's Historie saa hæderligt bekendte *Erik Valkendorf*, uden Tvivl til hans Domkirke, af hvis Udsmykning han vides paa mange Maader at have gjort sig

fortjent.« — Det var Erik Valkendorf, som i 1514 kronede den unge Konge i Oslo, og som i 1515 var Formand for det Gesandtskab, der hentede Dronning Elisabeth fra Nederlandene. Han hører til de mærkeligste af de Mænd, der har været Ærkebisper i Nidaros og fortjener en smuk Plads mellem danske Mænd, der har gjort sig fortjent i Norge. Beretningen om, at Erik Valkendorf skulde have indledet Kongesønnen Christian's Forbindelse med Dyveke ved en forførerisk Skildring af dennes Yndigheder, maa ifølge L. Daae anses for Opdigtelse og Snak. L. Daae har skrevet en Krønike om Ærkebiskopperne i Nidaros i Festskriftet ved Thronhjems 900 Aars Jubilæum i 1897 samt om Erik Valkendorf i Biografisk Leksikon i 1904.

Sct. Nicolai Kirkes Alterklæde og tilsvarende Messehagel.

I Slotskirkerne ved nogle Slotte, som Kong Frederik den Fjerde følte sig knyttet til, findes Alterklæder og Messehageler, som uden Tvivl er Gaver fra denne Konge. Hans kongelige Majestæt har sikkert omkring Aar 1719 ladet forfærdige flere Sæt Alterklæder og Messehageler, som han derpaa har foræret til sine Slotskirker. Kirken paa Koldinghus fik ogsaa et saadant Sæt, som heldigvis undgik Slotsbranden i 1808, idet disse Klenodier blev udlaant til Sct. Nicolai Kirke i Kolding ved kongelig Resolution af 12. Juli 1780.

Jeg har efterlyst Ordlyden af denne kgl. Resolution og fra Rigsarkivet modtaget følgende Svar:

»Med Hensyn til Overgivelsen af et Alterklæde fra Koldinghus Slotskirke til Sct. Nicolai Kirke bemærkes, at den kgl. Res. af 12. Juli 1780 formentlig er udgaaet igennem Overhofmarskallatet, og dettes Sager er først bevaret fra en noget senere Tid. Den originale Resolution kan derfor næppe skaffes; men der findes som

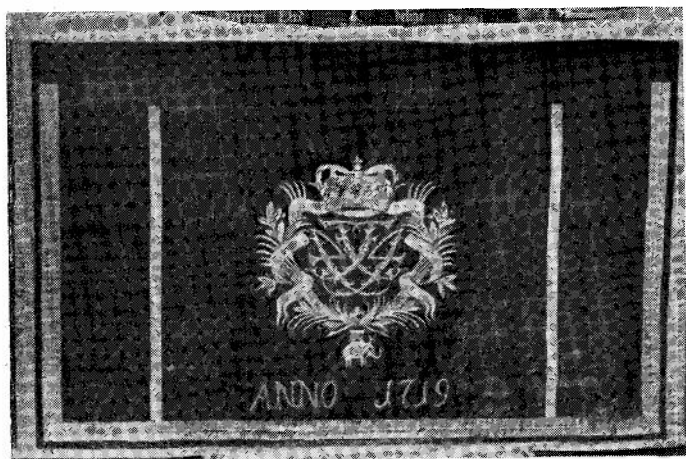
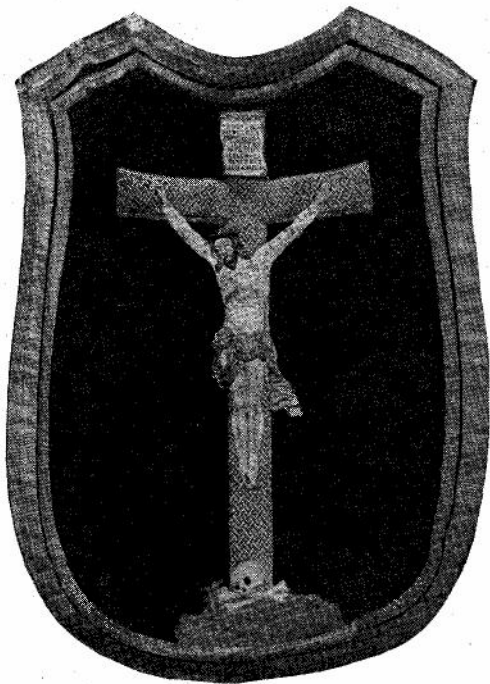
Bilag Nr. 2 til Koldinghus Slots Inventarieregnskab 1782 en Kopi af Hofinspektør Hjortshøys Meddelelse af Resolutionen til Slotsforvalter Lund. Heri udtales det, at Kongen har bevilget, at de Alterklæder for Præsten, som er »en Rødfloyels Messehagel med Guld Galoner besat og Christus paa Korset meget pregtig og en Messeskjorte af Hollands lærret med smale, fine Kniplinger efter Sogne Præsten Hr. Volquartz og Borgemesteren Hr. . . . Junghans' derom indkomne Ansøgning til Bruug i Coldingbyes Sogne Kircke overlades mod bemeldte Kleders Overlevering igien til Slots Kircken, naar befales«

I Kirkeinspektørens Kvittering af 9. August 1780 nævnes foruden de to omtalte Stykker »et røt fløyels Alter Klede med Guldgaloner« og en gammel rød Messehagel. I Inventarielisterne fra 1781 og følgende Aar nævnes ligeledes alle fire Stykker som udlaant til Kolding Bys Kirke, og her beskrives Alterklædet saaledes: »En rød Fløyels Alter Klede med røt Kartuns Underføer, og derpaa broderet F. 4des høje Chiffer med Aarstal 1719ten og med smale Guldtræsser besat, dertil en rød tvilles Pose.«

Dette er Rigsarkivets Oplysninger om Sagen, og heraf fremgaar det, at Slotskirken i 1780 foruden Alterklædet og en Messeskjorte med Kniplinger afgav to Messehageler til Sct. Nicolai Kirke.

Alterklædet er meget smukt og pryder den Dag i Dag vor kære, gamle Kirke. Det er af rødt Fløjl og er indvirket Kongens Navnechiffer med Krone over og prydet med hans Valgsprog: DOMINUS MIHI ADIUTOR (Herren være min Hjælper) samt med Dannebrogsg- og Elefantordenens Insignier. Endvidere er det, som ovenfor nævnt, forsynet med Aarstallet 1719 i Guldbroderi.

Om den anden kongelige Gave, Messehagelen, skriver

Kolding Sct. Nicolai Kirkes Messehagel og Alterklæde.

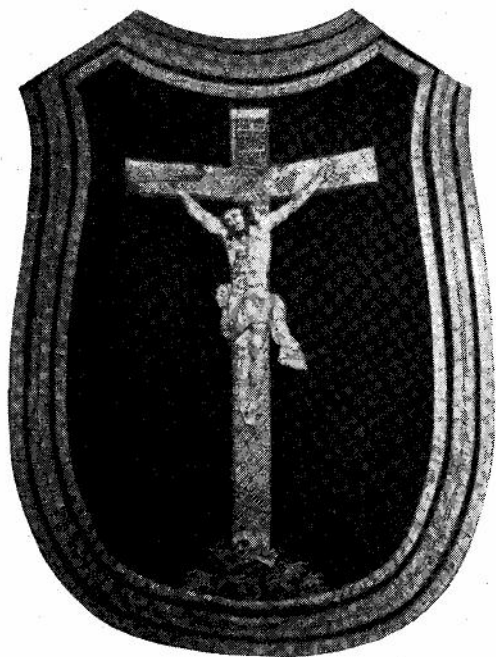
Pastor Jens Jørgen Fyhn i sin Bog om Købstaden Kolding:

»Paa den tilhørende (d. v. s. hørende til Alterklædet) Messehagel er den korsfæstede Christus udsyet i smukt ophøjet Sølvarbejde paa Guldfeld.« Foroven paa Korset staar: JESUS NAZAREUS REX JUDEORUM (Jesus af Nazareth, Jødernes Konge), gentaget paa Græsk og Hebraisk.

En lignende Messehagel og et tilsvarende Alterklæde findes i Skanderborg Slotskirke. Nedenfor skal meddeles, hvad jeg ved om en tilsvarende Messehagel i Frederiksberg Kirke samt om et lignende Sæt i Sct. Hans Kirke i Odense.

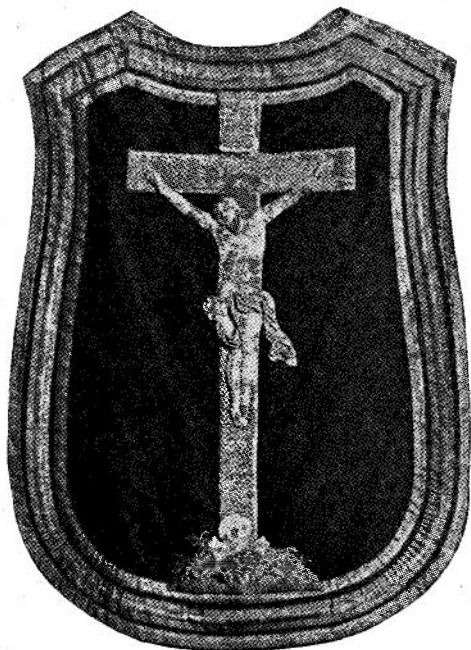
I »Tilskueren«s Decemberhæfte 1931 har Kunsthistorikeren V. Thorlacius-Ussing skrevet en interessant Artikel om Frederiksberg Kirkes Historie. I Stykket findes en smuk fotografisk Gengivelse af Kirkens Messehagel, og enhver Koldingenser kan se, at den ligner den ovenfor omtalte Messehagel i Koldings Sct. Nicolai. Kunsthistorikeren skriver følgende: »Ogsaa den smukke Messehagel af rødt Fløjl med et stort Krusifiks plastisk udført i Guld- og Sølvtraad og tre Rækker af Guldbesætning er sikkert af ældre Dato. Magister Chr. Axel Jensen daterer den til første Trediedel af 18. Aarhundrede. I Regnskaberne, der er bevaret fra 1722—1776, nævnes den ikke som anskaffet, men kun som repareret i 1767—68. Nye Messeskjorter anskaffedes derimod 1724—25 og 1745—46. Messehagelen kan selvfølgelig være foræret Kirken; men rimeligt er det, at den er fra Tiden før 1722. Den laa tidligere rullet sammen i et Skab, men blev i 1915 istandsat og igen taget i Brug.«

Naar Magister Chr. Axel Jensen daterer den til første Tredjedel af 18. Aarhundrede, stemmer det godt overens med Alderen af den Hagel, som findes i Kolding.

Skanderborg Slotskirkes Messehagel og Alterklæde.

For faa Aar siden erfarede jeg ved et Besøg i Frederiksberg Kirke, at den gamle Hagel ved Istandsættelsen i 1915 blev forsynet med nyt Fløjl. Medens Frederiksberg Kirkes Hagel i Randen har tre Rækker af Guld-

Frederiksberg Kirkes Messehagel.

besætning, har Koldings kun to, nemlig yderst en bred og der indenfor en noget smallere. I. O. Brandorff daterer i sin lille Bog om Sct. Nicolai Kirke i Kolding vor Hagel fra ca. Aar 1700. Der er altsaa god Overensstemmelse mellem Brandorffs Vurdering af Kolding-Hagelens Alder og Chr. Axel Jensens Datering af Frederiksberg Kirkes Hagel. Det rigtige Aarstal er sikkert 1719.

Da Frederiksberg Kirke holdt 200 Aars Jubilæum i 1934, udgav Sognets Menighedsraad et stort og meget smukt Festskrift, der er forfattet af Christian Henrik Rasmussen, Kirkens daværende Kaldskapellan. Det er et meget dygtigt Arbejde, som kun kan glæde enhver, der interesserer sig for vore Kirkers Historie. I denne Bog skriver Pastor Rasmusen: »Kirkens gamle Messehagel, der menes at stamme fra første Tredjedel af det 18. Aarhundrede, nævnes ikke som anskaffet i Regnskaberne, der er bevarede lige fra 1722. Er den anskaffet ved Køb, er den altsaa fra før 1722, d. v. s. den har gjort Tjeneste i den gamle Kirke, som man imidlertid næppe kan tænke sig har haft en saa anselig Hagel. (Før 1734 var der ogsaa en Frederiksberg Kirke). Snarere er den en Foræring til den ny Kirke efter maaske at have været brugt andre Steder først. 1736—37 og 1767—68 nævnes den i Regnskaberne som repareret. Den er særdeles smuk, udført med et stort Krusifix i plastisk Guld- og Sølvtraadsarbejde paa rødt Fløjl. Senere hen var den i mange Aar ude af Brug, men blev fundet frem og istandsat 1915 for 517 Kroner og bruges endnu.«

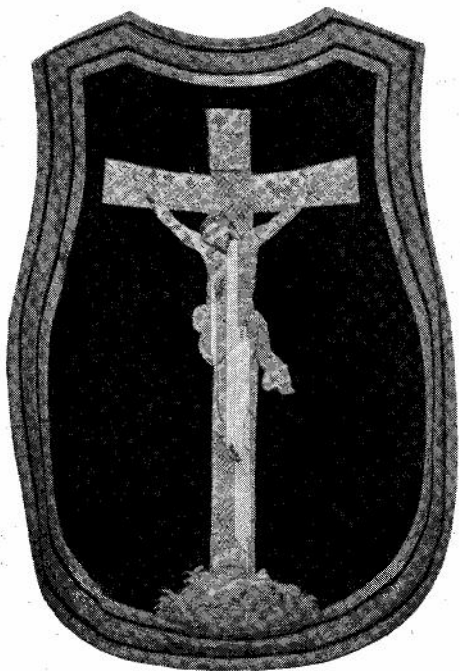
Pastor Rasmussen har sikkert Ret i, at Hagelen er en Foræring til Kirken, efter at den har været benyttet andre Steder først. Jeg antager, at den oprindelig har været foræret af Kongen til Slotskirken paa Frederiksberg Slot, sikkert i Aarene omkring 1719.

For at faa oplyst, om der findes et til Messehagelen svarende Alterklæde paa Frederiksberg Slot, har jeg henvendt mig til Oberstløjtnant E. Prebensen, der var Skoleofficer ved Officersskolen paa Frederiksberg Slot, og modtaget følgende Svar: »Hvad angaar det af dig stillede Spørgsmaal om Alterklædet i Frederiksberg Slotskirke, saa har jeg ved Selvsyn forvissat mig om, at det

ikke forefindes i Kirken. I Fr. Weilbach: Frederiksberg Slot og Frederiksberg Have, udkommet paa Nyt Nordisk Forlag, Kbhvn. 1936, Side 100 finder jeg derimod følgende Oplysninger, som maaske kan være dig til Nytte: Statsinventariekommissionen tog ved Off. Skolens Overtagelse af Slottet i 1868 ifl. Bilag 4 følgende Sager i sin Vareægt: 1 Alterdug af Cambrice, kantet med Kniplinger, 1 Alterklæde af carmoissinrødt Silkefløjl med Guldkniplinger og Side 101: Af det fra Kirken afgivne Alterdug og -Klæde samt tabt ved Christiansborgs Brand 3. Oktober 1884 Rigsarkivets Inventarielister kan ikke give yderligere Oplysninger. Der har sandsynligvis engang eksisteret et Alterklæde, som svarede til Hagelen, men jeg ved ikke, hvor det er blevet af. Det Alterklæde, der som lige nævnt fandtes paa Frederiksberg Slot i 1868, og som gik tabt ved Christiansborg Slots Brand, er sikkert ikke det, jeg har efterlyst.

Naar jeg imidlertid har erfaret, at saavel Slotskirken paa Koldinghus som Slotskirken i Skanderborg og Sct. Hans Kirke i Odense (se nedenfor) har ejet eller ejer saadanne Klæder og Hageler, er der al Grund til at antage, at Frederiksberg Kirkes Hagel stammer fra Frederiksberg Slot.

I Bogen om Frederiksberg Kirke findes Biografier af alle Kirkens Præster. I den korte Omtale, Forfatteren giver sig selv, meddeles, at han er født i Sct. Knuds Sogn i Odense og Student fra Odense. Det er mærkeligt, at Pastor Rasmussen ikke har lagt Mærke til, at der i Sct. Hans Kirke i Odense findes en Messehagel Mage til den, som han omtaler. For nogle Aar siden gæstede jeg Odense, og jeg gik da ind i Sct. Hans Kirke for at se Carl Blochs berømte Altermaleri. Jeg blev samtidig glædelig overrasket, da jeg fik Øje paa Alter-

Odense St. Hans Kirkes Messehagel og Alterklæde.

klædet, der er nøjagtig som det, vi fryder os over i Sct. Nikolai i Kolding; ligesom det i Kolding bærer det Aars-tallet 1719 og Kongens Navnechiffer paa samme deko-rative Maade. Jeg sagde til Graveren, som viste mig omkring i Kirken, at Alterklædet var en Gave fra Kong Frederik den Fjerde, og at der hørte en Messehagel til dette Klæde. »Hvordan ser den ud?« spurgte Graveren. Jeg forklarede det, idet jeg beskrev den omtalte Hagel fra Kolding. »Saa skal De faa den at se,« sagde han, gik derpaa om bag Alteret og fremtog af et Skab en om-hygkelig indpakket Messehagel, som ganske rigtig sva-rede til min Beskrivelse og dermed til den hjemme i min Fødebys gamle Kirke. Sct. Hans Kirke er knyttet til Odense Slot, der er opført af Frederik den Fjerde i Aarene 1719—20 paa den Plads, hvor Sct. Hans Kloster forud stod, til Dels med Benyttelse af Klosterets gamle Mure. Ved en Tilbygning, som vistnok ogsaa hidrører fra Klostertiden, staar Slottet i Forbindelse med Sct. Hans Kirke.

Som man ser, findes disse Hageler og Alterklæder i de Slotskirker, som Kongen har haft Tilknytning til. Paa Koldinghus lærte Frederik den Fjerde den blæn-dende skønne, unge Adelsfrøken Anna Sophie Revent-low at kende, i Skanderborg Slotskirke blev han »viet« til hende (jeg sætter viet i Anførselstegn, da det kun var en Skinvielse, thi den fungerende »Præst« var endnu ikke præsteviet), og paa Frederiksberg Slot blev de rigtig viet, da Dronningen var død. Anna Sophie fik ogsaa her sat Kronen paa Hovedet.

VANDMØLLER
OG ANDRE VANDKRAFTUDNYTTELSER
I VEJLE AMT

AF LEKTOR, DR. PHIL. STEEN B. BØCHER

60. Høyrup Stampemøller, Harte Sogn, Brusk Herred. Tilløb til Nebel Aa (til Kolding Aa).

Der er ingen Rester af disse Stampemøller. Der, hvor den øverste laa, ligger nu Sorgenfri Vandmølle. Hvor den nederste laa, er der Ferskvandsfiskerianlæg. (Se iøvrigt Sorgenfri Vandmølle.)

Oplysninger om Møllerne i tidligere Tid:

I Jordebogen 1637: »Den nye Stampemølle for Høyrup Dam, 1 Daler aarlig.«¹⁾ — 1660 var den øde og afbrudt. 1662 meddeles, at det var Feldberederen i Kolding, der havde Møllen. Han gav 1 Rdl. aarlig for den.²⁾ — I Matr. 1664 var den ansat til 2 Tdr. Hrtk.³⁾ — Markbogen har følgende: »Dernæst her findes udi samme Sogn 2 Stampemøller, som ligger til Koldinghus, hvoraf den ene, som først annammer Vandet, er fæst til en Feldbereder ved Navn P. T. udi Kolding, den anden af C., Feldbereder sammesteds. Forskrevne Mølle har ikkun lidet Vand, som kommer fra Ejstrup Mark. Her stemples 4 eller 5 Gange om Aaret, og kan de hver Gang stampe en 8 Dages Tid; men kan slet intet taale Afgang mere end 4 Timer, saa skal hver

4. Time holdes op igen. Saaledes alterneres hver 4. Time med at samle Vand op og at stampe igen.«⁴⁾ — 1688 ansattes Mølleren til 1—4—3—0, men der staar vedføjet, at efter kgl. Resolution af 8. Maj 1688 bliver Stampemøllerne uberegnet.⁵⁾ — 1761 hedder det: »1 Stampemølle ved Høyrup Dam. Fæsteren har selv ved Stedet bygt og vedligeholder der nogle faa Fag Hus, som ej beboes, men bruges til Skindstamping, og har intet Vand, uden hvad til samme Stamping en 3—4 Gange om Aaret ved en Dæmning kan samles.« »En Dito nedenfor den andens fraløbende Vand. Af samme Beskaffenhed.«⁶⁾ — Ifølge Matrikelkort 1728 tilhørte de 2 Stampemøller en Farver Utzen.⁷⁾ Maaske er de omdannet til Tøjstamper? — 1820—30 fandtes endnu de 2 Stampemøller, den ene i Hovedlodden Matr. Nr. 5, den anden i Nr. 12 begge af Ejstrup By. De havde selv Matr. Nr. 15. Stampemøllerne havde fri Færdsel over Hovedlodderne.⁸⁾ — 1838 omtales 2 Valkemøller i Harte Sogn, den ene tilhørende Kolding Sogn, maaske har den ene ligget her. Den anden er Stenvad Mølle.⁹⁾

Literatur: ¹⁾ R. A. Koldinghus Lens Jordebog, 1636—37. — ²⁾ R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — ³⁾ R. A. Matr. 1664, p. 15. — ⁴⁾ R. A. Markbog Nr. 836. — ⁵⁾ R. A. Matr. 1688, p. 276 b. — ⁶⁾ R. A. Pakke: Møllesager, 1761. — ⁷⁾ M. K. Orig. I, Ejstrup By, Harte Sogn. — ⁸⁾ M. K. Sogneprot. — ⁹⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838.

61. Høllund Vandmøller, Ødsted Sogn, Jerlev Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Møllerne er nedlagt, den sidste 1921. Dammen til denne findes endnu, men er ved at sande til, særlig efter at der er anlagt Fiskedamme ovenfor. Der er nu et Husmandssted, der ligger noget Sydvest for Haraldskær Fabrik. Der er et Fald paa ca. 5 m. Våndkraften udnyttedes ved et Overfaldshjul paa 9 Alen Diameter.

Det øverste Møllested er ikke til at se; der har først været Mark, og siden er der anlagt Fiskedamme. Ved Nedlæggelsen 1921 var der kun een Grovkværn paa Møllen. Interesse for og Penge til Genopførelsen efter Dæmningsbruddet manglede. Under sidste Krig var der et lille Elektricitetsværk, der drev en Tørvefabrik i Mosen nedenfor Møllen. Der var da kun Vand til 2 Timers Drift af Maskinerne i Mosen. I tidligere Tid skal der have været 3 Kværne paa Møllen. — Paa den øverste Mølle har der været først Boghvedekværn, senere Stampemølle, 1906 Uldspinderi¹⁾ — og til sidst Stølefabrik.

Literatur: ¹⁾ Trap, 1906, S. 404. — Desuden: R. Mortensen, 1934, S. 367, og D. Bruun, 1922, S. 218.

62. Jelling Møllested, Jelling Sogn, Tørrild Herred. Grejs Aa.

Jelling Møllested ligger paa Matr. Nr. 49 af Jelling By Sydvest for Birkelund Gaard. En Vej fører i sydøstlig Retning fra Jelling til Stedet; det er officielt en Sognevej, men paa det sidste Stykke er den kun en stærkt tilgroet Skovvej. Vejen ender ved Resterne af den gamle Dæmning. Til for faa Aar siden var der et Gangbræt over Aaen her, og der laa paa Sydsiden af Aaen et Hus. Ejendommeligt er det, at Stedet endnu kaldes Jelling Møllested, og at Folk paa Egnen er klar over dets Beliggenhed og ved, at der har været en Mølle. — Sogneskillet dannes Øst for Møllestedet af Grejsaa; men Vest for Møllestedet ligger det Syd for Aaen.

Oplysninger om Møllestedet:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er nedlagt. Allerede 1573 staar der i Koldinghus Lens Jordebog: »Alle Jel-

ling Mænd giver aarlig 16 Ørter Rug af Jelling Mølle, som aldrig igen skal opbygges.«¹⁾ — 1580 fritager Kongen indtil videre Præsten i Jelling for den Del af de 16 Ørter, der var paalignet Præstegaarden. Det siges i Brevet herom, at Møllen blev nedlagt »formedelst den Skade, den gjorde paa Bøndernes Ejendom.«²⁾ — 1581 bevilger Kongen, at de 16 Ørter nedsættes til 10 Ørter.³⁾ — 1664 skiller Kronen sig af med Jelling Møllested⁴⁾, der 1666 hørte under Faarup Gaard. Afgiften var stadig uforandret.⁵⁾ — Markbogen omtaler ogsaa Møllested: »Paa Jelling Møllested har i fordums Tider for 60 Aar (sml. ¹⁾!) været en Mølle, men som den ingen Søgning formedelst de andre nær om liggende Møller havde, ej heller fornøden Vand kunde faa, er af saadan Grund ruineret og ødelagt bleven. Hvortil ingen Pløjejord er eller findes, men en Del Engjord. Paa bemeldte Møllested kan avles aarlig Mosehø, 2 Læs.«⁶⁾ — Efter gl. Matr. stod Møllestedet for Hrtk. 6—2—0—0. Matr. 1688 ændrede dette til 0—1—0—1.⁷⁾ — Af et Skøde 1766 fremgaar det, at der da fandtes et Hus paa Jelling Møllested.⁸⁾

Literatur: ¹⁾ R. A. Jordebog, Koldinghus Len, 1573. — ²⁾ Kancelliets Brevbøger 1. Marts 1580. — ³⁾ Samme 8. Januar 1581. — ⁴⁾ Kronens Skøder II, S. 185. — ⁵⁾ V. L. A. Faarup Gaards Jordebog 1666. — ⁶⁾ R. A. Markbog Nr. 789. — ⁷⁾ R. A. Matr. 1688, p. 95. — ⁸⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 45, p. 467b. — Desuden: Kancelliets Brevbøger 14. Juli 1587.

63. Skvatmølle, antagelig ved Jelling, Jelling Sogn, Tørrild Herred.

I et Missiv til Lensmanden paa Koldinghus, 1596, hedder det: »Denne Brevviser, N. J. i Jelling, har berettet, at A. F. har ladet hans Søn forfølge og ladet svære Vold over ham, for en lille Mølle, som Sønnen skal have nedbrudt; da hans Søn, af hvem han havde stor

Hjælp til sin Næring og Bjærgning, af den Grund er undveget, men han kun har forset sig af Ungdoms Uforstand, har N. J. begæret kgl. Forskrift til A. F. om at lade Tiltalen mod Sønnen falde. A. F. anmodes om at lade Tiltalen falde og lade Sønnen sikker komme hjem til Faders Hus igen, anseende mere Sønnens Ungdoms Brøst og Uforstand, end hvad den højeste Ret undertiden kan give.«¹⁾ — Der kan næppe være Tvivl om, at en Mølle, som har kunnet nedrives af een Mand, maa have været en Skvatmølle med horizontalt Hjul.

Literatur: ¹⁾ Kancelliets Brevbøger, 1596.

64. Jullingsholm Vandmølle og Møbjerg Møllested, Sdr. Omme Sogn, Nørvang Herred. Omme Aa (til Skjern Aa).

Paa en Strækning af ca. $\frac{1}{2}$ km er Aaen Øst for Møllen opdæmmet langs Dalens Nordside. Det gamle Aaløb i Dalens Sydside faar næsten intet Vand. Dæmningen for Aaen er meget bred og ganske flad, saaledes at det ikke gør noget, at Vandet løber over. I April 1940 stod Enge og alt Syd for Møllen under Vand. Trods det dengang høje Bagvand kunde Turbinen alligevel gaa, selvom dens Effektivitet naturligvis var nedsat. Isgang kan ogsaa genere noget; men i Realiteten kan Turbinen altsaa køre uafbrudt. Faldet er paa 2,5 m. Turbinen er paa 30 HK.; den kan trække 2 Kværne foruden Dynamo. Paa Møllen findes 2 Grovkværne, der kan male ca. 20 Tdr. i Timen. Desuden findes 1 Melkværn, Triøre, Valse, Kageknuser samt Dynamo. Omkring 1. September bestaar Møllens Arbejde væsentligst i Sædrensning. Ellers males der ca. 160 Tdr. daglig af Grovmaling. Det meste af Malingen er Kundemaling. Dynamoer er Led i Jullingsholms Møllens Elektricitetsværk, der leverer Strøm

(220 V.) til Sdr. Omme Sogn (ikke Arbejdsanstalten). Ca. $\frac{1}{3}$ af Produktionen leveres af Vandkraften. Nu er der ved Maskinhuset i Sdr. Omme yderligere opstillet en Vindmotor, saaledes at Værket næsten kan klare sig uden Brændstof. Der er ikke mere Landbrug til Møllen. Den nuværende Møllers Fader drev baade Mølle og Landbrug; hele Jullingsholm Herregaard hørte under Møllen.

Paa Egnen gaar der Sagn om, at Møllen i gammel Tid skal være flyttet fra Møbjerg Øst for Sdr. Omme. Der er her Tradition for, hvor Møllen skal have ligget. Møllestedet minder meget om Vilslev Mølle ved Ribe. Der findes en Skrænt der, hvor Møllen har ligget. Ved Opstemning her vilde der kunne faas et Fald paa ca. $\frac{3}{4}$ m. Der skal have ligget en Smedie paa samme Sted indtil ret sen Tid.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Provst Guido, der døde 1297, pantsatte Halvdelen af en Mølle i Motberigh til Ribe Domkapitel. *Kinch* mener, det maaske er Maabjerg ved Holstebro¹⁾; men *Kierckebye* paaviser, at der er Sandsynlighed for, at det snarere drejer sig om Mødbjerg eller Møbjerg Vest for Sdr. Omme, idet han dels henviser til den sproglige Lighed, dels til et Sagn der paa Egnen om, at Jullingsholms Mølle skulde være flyttet herfra af Fru Anna Grubbe 1622. K. lod sin Broder, der boede i Sognet, undersøge Sagen. K. siger, at denne let fandt Sporene af en Vandmølle.²⁾ — Møllen omtales første Gang i Jordebog over Jullingsholm, 1662—66: »Halvparten af Jullingsholms Mølle skylder 15 Tdr. Mel, den halve Part er øde.«³⁾ — Ifølge Matr. 1664 var Møllen under Gaardens Taxt. Der var ingen Avl til Møllen.⁴⁾ — Markbogen har følgende Beskrivelse: »Udi samme

Mølle er ikkun 1 Kværn, som drives af Underfaldsvand, som er udskaaren af en liden Aa, som skiller Nørvang og Tørrild Herreder. Og kan han ikke male, uden naar Aaen er fuld af Vand. Naar Tørke er om Sommeren og om Vinteren, naar det er Frost, da kan han slet intet male. Husbonden holder Møllen vedlige selv med, hvad Bekostning dertil hører. Mestedelen af Omme Sogn er Møllens Næring.«⁵⁾ — Modelbogen har følgende: »Har 1 Kværn med Underfaldshjul. Har Tiløb af en Aa, som ledes fra den store Aa, hvorfor er en Sluse med 11 Stigbord for, foruden endnu en liden Sluse med 4 Stigbord for, og dog bryder den ofte ud. Vand haves til Fornødenhed uden i stor Tørke og Frost. Har ikkun liden Søgning af Jullingsholm Gaard og en Del af Sognet. Af forskrevne Omstændigheder er Møllen fast øde, og ingen den udi Fæste vil have, men der er en Mand i Byen, som har Tilsyn med Malingen, naar noget kommer at males. Synes at kunne anses, naar Omkostningen fradrages, som er hel stor, for 3—0—0—0 Mlsk.« Gl. Martr. Hrtk. 7—4—0—0.⁶⁾ — I Matr. 1688 ansattes Møllen til 3—1—2—0 Mlsk.⁷⁾ — Møllen omtales i et Pantebrev fra 1725 og et Skøde fra 1729 samt i et Pantebrev fra 1762. Af sidstnævnte fremgaar, at Møllen nu er blevet Selveje, idet Ejeren har faaet Møllen og en Femtedel af Gaardens (Jullingsholm) Mark ansat til 3—1—0— $\frac{1}{5}$ A. og E. Hrtk.⁸⁾ — 1791 taxeredes Møllen til Brandassurance. Møllehuset bestod da af 4 Fag og 1 Fag over Vandhjulet, straa-tækket Mur- og Bindingsværk, ligger Syd—Nord. 450 Rdl. I samme Længde 11 Fag dito Stuehus, 300 Rdl., 12 Fag Lade og Stald, 180 Rdl., og 10 Fag Fæhus, Møllestald og Port, 70 Rdl. Ialt 1000 Rdl.⁹⁾ — 1820—30 var Møllens Jordskyld vokset til 3—1—3— $2\frac{1}{2}$. Møllen blev drevet ved Underfaldsvand, og Ejeren havde Ret

til at stemme hele Aaret til Møllens Drift.¹⁰⁾ — 1838 formalede ca. 1000 Tdr. aarlig til Mel og Gryn.¹¹⁾ — Møllen omtales 1859 og 1906.¹²⁾ — 1911 anlagdes Elektricitetsværket.¹³⁾ — 1916 blev der i Jullingsholm Mølle drevet Mølleri, Korn og Foderstofhandel (Oplandets største), samt Elektricitetsværk, der forsynede Byen med Strøm.¹⁴⁾ — 1921—22 blev Elektricitetsværket kun drevet af Turbinen paa 30 HK. Der var tilsluttet 140 HK. i Motorer. Prisen var henholdsvis 80 og 40 Øre for Lys og Kraft pr. KWh.¹⁵⁾ — 1931—32 var der kommet Motor paa 43 HK. Prisen var da sat ned til 50 og 25 Øre for Lys og Kraft. Der var tilsluttet 167 HK i Motorer.¹⁶⁾ — 1937—38 var den samlede Maskinkraft vokset til 176 HK. Der solgtes til Lys 34,000, til Kraft 25,000 KWh. Der var nu tilsluttet 195 HK i Motorer. Prisen var yderligere sat ned til henholdsvis 40 og 20 Øre for Lys og Kraft.¹⁷⁾ — 1940 byggedes Vindmotor til Elektricitetsværket.

Literatur: ¹⁾ J. Kinch, 1869, S. 117. — ²⁾ J. Kierckebye, 1874—75, S. 13 f. — ³⁾ V. L. A. Jordebog, Jullingsholm, 1662—66. — ⁴⁾ R. A. Matr. 1664, p. 394. — ⁵⁾ R. A. Markbog Nr. 784. — ⁶⁾ Modelbog Nr. 1761, p. 12 b f. — ⁷⁾ R. A. Matr. 1688, p. 79 b. — ⁸⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 37, p. 315 b, Nr. 39, p. 314, Nr. 44, p. 696. — ⁹⁾ Brandtaxation, Nørvang H., 1771—95. V. L. A.. — ¹⁰⁾ M. K. Sogneprot. — ¹¹⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — ¹²⁾ Trap, 1859, S. 890, og 1906, S. 378. — ¹³⁾ Trap, 1926, S. 614. — ¹⁴⁾ Jydske Byer, 1916, S. 42 f og 46. — ¹⁵⁾ Stat. Medd. 4 Rk., Bd. 68, H. 2. — ¹⁶⁾ Samme, Bd. 93, H. 5. — ¹⁷⁾ Samme, Bd. 109, H. 2. — Desuden: D. Bruun, 1922, S. 226.

65. K j æ l d k j æ r V a n d m ø l l e, Bredsten Sogn, Tørrild Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Umiddelbart Syd for Kjeldkjær Gaard ligger Gaardens lille Mølle. Vandet, der kommer fra Kilder i Skrænterne, samles i en lille Mølledam, der begynder lige Vest for Gaarden. Der er et Fald paa ca. 4 m. Der er en lille Turbine, der driver en 5 HK. Dynamo, der

leverer Strøm (110 V.) til Gaarden. Desuden driver Turbinen en Sav, 1 Kværn og en anden Fodermaskine. Møllen bruges kun til Gaarden. — Ca. 200 m sydligere ses Resterne af den gamle Kjeldkjær Mølles Dam og Dæmning. Faldet her er meget stort.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen omtales første Gang 1610. Den er antagelig anlagt sammen med Hovedgaarden. Der var ingen Avl til Møllen.¹⁾ — Møllen omtales i Præsteindberetning fra 1638 »en liden Mølle, som kaldes Kieldkiard Mølle, og har sin Løb af en Spring eller Væld noget Nordvest derfra og løber af en Froybanche dersammesteds«. ²⁾ — I Matr. 1664 er Møllen ansat til 6—7—0—0 Hrtk. Dens Landgilde var 13 Tdr. 6 Skpr. Mel. Der kunde avles 2 Læs Hø.³⁾ — 1683 omtales Møllen saaledes: »Kieldkier Mølle ligger under Gaardens Taxt og Mark. Ved forskrevne Mølle findes 2 Overfaldshjul og 2 Kværne; den ene er ubrugelig og i Stykker. Stenen $1\frac{3}{4}$ Alen bred og $\frac{1}{2}$ Kvarter høj. Møllens Bebygning er i alle Maader ringe, fordi at Besøgning har været ganske lidet, saa de ikke kunde overkomme at forbedre den. Befindes og udi samme Sogn andre omliggende Møller, som har de største og meste Næringer fra Stedet, saa hvad de vilde unde ham, maa han lade sig nøje med. Møllens tilfaldende Vand kommer ud af nogle Vældkilder i Skoven og nogle smaa Bække, som løber til Møllen.« Der var en Humlehave med 100 Stænger til Møllen.⁴⁾ — Modelbogen har følgende Beskrivelse: »Kieldkier Mølle har 2 Kværne, som drives af 2 store Overfaldshjul. Har nogenledes Vand til Fornødenhed uden i stor Tørke og Frost. Findes ingen Omløb uden en Rende. Har ringe Søgning og fra ingen visse Steder, siden Vingsted Mølle er kommet paa Gang. Eragtes ikke

at kunne svare højere, naar Omkostningen fragaar, at holde den vedlige, end af Hrtk. 3 Tdr.«⁵⁾ — I Matr. 1688 blev den ansat til 3-1-2-0 Mlsk.⁶⁾ — Møllen omtales i adskillige Skøder o. l. fra det 18. Aarh.: 1694, 1754, 1767. Dette Aar brugtes Møllen af Forpagteren paa Kioldkier Gaard. Landgilden var beregnet under Forpagtningsafgiften. 1770 bruges Møllen til Gaarden. 1777 omtales, at Møllen har svaret 150 Rdl. aarlig Afgift, da forrige Forpagter fik den under Forpagtningen; men nu bruges den af Ejeren, der selv holder en Møllersvend der. Endelig omtales Møllen 1780 og 1792.⁷⁾ — 1774 omtales Møllen i en Brandtaxation: Den bestod af 5 Fag Vaaningshus, Mur- og Binding, 150 Rdl. I samme Længde Møllehuset tilbygget, som bestaar af 4 Fag, hvilket indeholder 2 Kværne, der drives ved Overfaldsvand. Det hele nyopført og til Dels forsynet med nye Kværnsten, 500 Rdl. I alt 650 Rdl.⁸⁾ — 1820—30 hørte Møllen stadig under Gaarden og laa endnu paa samme Sted.⁹⁾ — 1838 formalede der paa denne og Vingsted Mølle ialt 5000 Tdr. Korn til Mel og Gryn.¹⁰⁾ — Møllen omtales 1859 og 1906.¹¹⁾ — Den var imidlertid blevet flyttet fra sin oprindelige Plads, og der var blevet anlagt Ørreddamme ca. 300 Al. Vest for Møllen¹²⁾; disse tog antagelig noget af det Vand, der tidligere gik til Møllen. — Paa Maalebordsbladet, rettet 1908, benævnes Møllen »Savmølle«. — 1926 omtales Møllen som nedlagt. Maaske har den en Tid været standset; men snarere maa det antages, at der menes, at der ikke længere er egentlig Mølle.¹³⁾

Literatur: ¹⁾ R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — ²⁾ O. Nielsen, 1874—76, S. 69. — ³⁾ R. A. Mtr. 1664, p. 354. — ⁴⁾ R. A. Markbog Nr. 791. — ⁵⁾ R. A. Modelbog Nr. 1761, p. 16. — ⁶⁾ R. A. Matr. 1688, p. 99 b. — ⁷⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Pante-protokol Nr. 28, p. 337 b, Nr. 46, p. 391, Nr. 48, p. 337 b, Nr. 49, p. 114 b og Nr. 50, p. 925 b. — ⁸⁾ V. L. A. Brandtaxation,

Tørrild H., 1769—96. — ⁹⁾ M. K. Sogneprot. — ¹⁰⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — ¹¹⁾ Trap, 1859, S. 892 og 1906, S. 383. — ¹²⁾ Danske Gaarde, I. Saml., I, S. 674. — ¹³⁾ Trap, 1926, S. 624. — Desuden: Danske Atlas, 1769, V. S. 989. — V. L. A. Engelsholms Skifteprot., 1737, S. 184.

66. Mellem Knabberup Maskinsnedkeri, Skibet Sogn, Tørrild Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Lidt over 4 km Vest for Vejle er en lille Bæk, der udspringer Syd for Hover Kirke, opdæmmet til en lille Møllesø i den dybt nedskaarne V-Dal. For at forøge Vandmængden, er der i Kanten af Mølledammen udført nogle artesiske Boringer. Der var tidligere 10—12 Boringer; nu er kun 3 tilbage. Der er et Fald paa ca. 5 m. Vandmængden er aftaget en Del i de senere Aar, bl. a. paa Grund af de standsede Boringer. Vandkraften udnyttes ved en 10 HK Turbine; men der regnes kun med 3 effekt. HK. Turbinen anvendes nu kun til Lys til Ejendommen. Der er ikke noget Batteri.

Oplysninger om Virksomheden i tidligere Tid:

Ca. 1868—1914 var her Klædefabrik og Uldspinderi. Fabrikken blev grundlagt af en Tysker, der saa Stedet 1864 og efter Krigen købte det. En Arbejder, der har været ansat i Fabrikken, oplyser, at der i Slutningen af 19. Aarh. var ca. 10 Mand i Arbejde. Det var dengang en stor Virksomhed, der udelukkende forarbejdede dansk Uld. Varerne solgtes for en stor Del fra en Butik i Vejle. — 1914—1920 var her Grynmølle. I nogen Tid derefter Fabrikation af Børstetræ, men det gik daarligt. Derpaa Snedkeri med Anvendelse af Vandkraften; men efter 1922 var Vandmængden aftaget saa meget, at man maatte ophøre hermed ogsaa. Den gamle Klædefabrik blev drevet med et Overfaldshjul paa ca. 4,5 m Diameter.

Literatur: Trap, 1906, S. 381.

67. Mellem Knabberup Gaards Turbine, Skibet Sogn, Tørrild Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Ved Gaarden lige nedenfor ovennævnte Virksomhed er der 1918 anlagt en Turbine, der forsyner Gaarden med elektrisk Lys, men ikke med Kraft. Stemmeværket findes lige ved Gaarden. Vandet ledes i en Grøft langs Dalsiden til det lille Turbinehus i Skovens Syd-kant. Faldet er ikke ret stort. Turbinens Styrke kendes ikke. Anlægget skal, efter hvad den nuværende Ejer oplyser, være daarligt, og det kræver en Masse Reparationer.

Literatur: M. Claudius. Politiken ⁶/₁₂ 1940.

68. Over Knabberup Mølle, Skibet Sogn, Tørrild Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Møllen ligger ved en Bæk, der udspringer ved Høgholt; den er opdæmmed til en langstrakt Mølløsø, der fylder hele Bunden af den v-formede Dal. Faldet er ca. 4 m. Der er en Turbine af ukendt Styrke. Tidligere var der Overfaldshjul. Turbinen driver en Grovkværn, der kun bruges af Gaarden. Der er 6—7 Tdr. Land til; tidligere kun 3.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

»Danske Møller« skriver herom: »Knabberup Mølle var oprindelig en gammel hollandsk Vindmølle, der blev nedrevet i 1913. Ved Siden af byggedes den nuværende Vandmølle i 1856 af Gaardejer Peter Uff, Over Knabberup Gaard, men blev i den følgende Tid forpagtet ud.« Det er naturligvis muligt, at Vindmøllen blev bygget først, selv om det næppe er det mest sandsynlige, da man vel saa havde valgt et andet Sted til Møllen. I hvert Fald er den ikke ældre end 1856. Før den Tid nævnes ingen Mølle i Knabberup.¹⁾ —

Fig. 19. Saltmøllegegraven ved Harte.
I Baggrunden Samleskinnens Ledninger.

S. B. fot.

Sammen med Møllen blev der lige til 1921 drevet Bageri; Vandhjulet drev ogsaa Bagerimaskinerne. Der kørtes 3 Gange om Ugen til Vejle med Brød, de andre Dage andetsteds hen. 1921 blev Mølledriften indstillet.

Literatur: ¹⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 485. — Desuden: Trap, 1906, S. 381 og D. Bruun, 1922, S. 230.

69. Kolding Saltmølle, Harte Sogn, Brusk Herred. Kanal fra Harte Sø (til Kolding Aa).

Saltmøllen laa i Harte Sogn, men lige Vest for Kolding Bygrænse, saaledes at den bør kaldes Kolding Saltmølle, saa meget mere, som den jo hørte til Slotet. Møllen benyttede samme Vandkraft som Harteværket; blot var Vandet ledet meget længere end nu. Paa flere Steder ses den gamle Kanal tydeligt et Stykke oppe paa Koldingaadalens Skrænt, saaledes f. Eks. hvor

Alpedalsvejen gaar ned til Harteværket. Man ser her den gamle Kanal som en bred Terrasse, der er ret fugtig og lavest inderst. Selve Saltmøllestedet kan anes lige Vest for Kolding Vandværk, hvor Saltkilden ogsaa menes at have været.

Oplysninger om Møllen:

De ældste Oplysninger om Saltkilden er fra en Overenskomst om den fra 1500. 1569—70 var »Saltkunsten« i Gang; men endnu 1572 arbejdedes der paa den, som det fremgaar af Kancelliets Brevbøger.¹⁾ — Der kom imidlertid »vildt Vand« i Brønden, og hele det storstillede Foretagende maatte efter faa Aars Forløb opgives. *Brandorff* beskriver Anlægget saaledes: »En Kanal af ca. 4,1 km Længde, paa flere Steder udgravet i over 3 m Dybde og paa en Strækning af ca. 2 km opbygget af et omhyggeligt konstrueret Tømmerværk og med en snild Benyttelse af Terrainforholdene, har ført Vandet med et temmelig jævnt Fald paa 9 à 10 m til Stedet, hvor man havde Brug for det.« »Ved Saltmøllestedet har den endnu ligget ca. 19 m over dagligt Vande, saa der har været rigeligt Fald til at drive de Pumpeværker og andre Anlæg — Mølle? — som man har fundet fornødent.«²⁾

Literatur: ¹⁾ Kancelliets Brevbøger ^{28/6} og ^{30/11} 1572. — ²⁾ P. Eliassen, I. O. Brandorff og V. Nordmann, 1921 i V. A. A. S. 75 ff. med Kort S. 90. — Desuden: P. Eliassen, 1910, S. 81.

70. Kolding Slotsmølle, Kolding. Afløbet fra Kolding Slotssø.

Ved den sydøstlige Ende af Kolding Slotssø ved Afløbet fra denne ligger Slotsmøllens Fabrikker (Bryggeri). Man ser tydeligt paa Fabrikkens lave Beliggenhed i Forhold til Søen, at Vejen gaar paa den gamle

Mølleedæmning. Vandkraften udnyttedes ved et Overfaldshjul (Tromlehjul 2×2 m), der endnu staar i Fabrikken; det har dog ikke været benyttet i den sidste Snes Aar. Vandet fra Søen ledes stadig ind i Fabrikken ved Hjulet; men her er nu Indretninger til Fiskeri, der stadig tilhører Slotsmøllen. Hjulet havde kun en Styrke paa ca. 6 HK. I 90'erne forsøgtes Anlæg af Turbine; men det kunde ikke betale sig, Vandkraften var for lille. Senere formindskedes Vandmængden kendeligt ved, at Troldhede-Banen fra sin Anlæggelse tog Vandet, der fra Skovmøllen skulde løbe ud i Slotssøen. Der blev af Slotsmøllen i den Anledning rejst Sag; men saa eksproprieredes Vandet, og Slotsmøllen fik en lille Erstatning. Hjulet anvendtes paa denne Tid til Valsning af Havre, Drift af nogle Pumper og Fremstilling af Elektricitet. Til Slut var der kun Havrevalsningen, der foregik ved Vandkraft.

Oplysninger om Slotsmøllen i tidligere Tid:

»Antagelig var der i Dronning Dorotheas Tid for lille Vandkraft til Borgemøllen. Dronningen paabegyndte derfor Opførelsen af en ny Slotsmølle med Slotssøen som Damsted. I 1568 blev Dronningen heftig syg og tilkaldte Frederik den II, der ved Vintertid straks rejste herover fra Frederiksborg. Ved denne Lejlighed er der talt om Opførelsen af den nye Mølle, og 17. December fik Tolderen, Bygmester Søren Kjær i Kolding, Befaling til at levere Dronningens Fuldmægtig 1000 Daler i dansk Mønt, hvilket Beløb Kongen havde bevilget hende til Opførelsen af Møllen. 1. April 1569 blev denne Ordre forandret derhen, at Søren Kjær efter Enkedronningens Befaling skulde udlægge 1000 enkelte Daler, selv forestaa Regnskabet ved Møllebygningen og skrive op, hvortil Pengene gik. Det synes dog, som om

de 1000 Daler for en Del er anvendt til Saltværket, hvor der ligeledes byggedes en Mølle. Det er overhovedet vanskeligt at holde Bekostningerne paa Slotsmøllen og paa Saltværket ude fra hinanden. Fra Fyn, fra Skovene ved Silkeborg, ja fra Norge førtes Tømmer til Kolding »til et Møllehus, som Dronning Dorothea agtede at lade opsætte for Slottet Koldinghus«.« Møllen ved Slotssøen var færdig i 1571, og Egnens Kronbønder tilligemed Borgerne i Kolding gjordes møllepligtige til den nye Mølle, en Pligt, som Kongen 1. Novbr. 1571 stadfæstede efter Overtagelsen af Koldinghus.^{1) 2)} — 1589 fritager Kongen i et Missiv til Lensmanden Mølleren for $\frac{1}{3}$ af den Landgilde, han resterer med, da han den Sommer »ikke har kunnet male for Tørke«. ³⁾ — 1590 faar Mølleren afkortet 5 Ørt Malt i Landgilden »for den Besværing, han havde med at male, da Hoflejren var i Kolding, saa han maatte forsømme sin egen Næring«. ⁴⁾ — Han skulde naturligvis male gratis for Hoffet. — 1610 fik Møllen en ny Kværn fra den gamle Mølle ved Harte, der blev nedlagt. I den Anledning skulde Møllen omtaxeres og sættes for højere Landgilde.⁵⁾ Det kneb aabenbart baade med at faa Borgerne til at bruge Slottets Mølle og med at faa den høje Landgilde af Møllen, i hvert Fald udsendte Kongen 1610 følgende Missiv til Borgmestre, Raad og menige Indbyggere i Kolding: »Da Kongen for nogen Tid siden har ladet en Mølle opføre ved Kolding som noksom er i Stand til at male det Korn, som behøves til Byen, befales det dem herved strengeligen at søge til denne Mølle med det Korn, de skulle have malet og lade det male der og ikke andre Steder, for at Mølleren bedre kan svare sin aarlige Rettighed og Mølleskyld til Kronen. Hvis nogen handler herimod, vil han blive straffet for Ulydighed mod Kongens Mandat.«⁶⁾ — 1632 er det

atter galt med den høje Landgilde, saaledes som det fremgaar af følgende Missiv til Lensmanden: »Denne Maren Markus Møllers, boende i Kronens Mølle for Koldinghus Slot, har berettet, at dens Mølleskyld for nogle Aar siden er blevet forhøjet ud over den sædvanlige Skyld med 7 Ørter Mel og 8 Ørter Malt, fordi den ved Tilløb fra de omliggende Søer og Damme skulde forbedres med mere Vand. Da dette ikke er lykkedes, har nævnte Maren Markus Møllers besværet sig over ikke at kunne besidde Møllen, med mindre hun faar Afslag paa den forhøjede Skyld. Adressaten skal snarest indsende Erklæring til Kancelliet om nævnte Mølles Lejlighed, og om det endnu kan lade sig gøre at forbedre den med mere Vandtilløb, for at man ikke skal behøve at give hele den forhøjede Skyld i Afslag.«⁷⁾ — 1636—37 var Landgilden 7 Ørter Mel og 1 Læst 8 Ørter Malt.⁸⁾ — 1660—61 var Møllen ganske afbrændt. 1662 var dens Landgilde 20 Ørter Malt, hvoraf der afkortedes 6 Ørter 3 Skpr. for at holde Møllen vedlige. Møllen blev paa den Tid drevet sammen med Borgemøllen. Tilsammen var de 2 Møllers Landgilde 10 Ørter Mel og 34 Ørter Malt.⁹⁾ — I Slutningen af 17. Aarh. fik Borgmester Faust Tilladelse til at opsætte en Hestemølle i Byen; den kunde dog ikke klare sig i Konkurrencen med Vandmøllerne. Ca. 1680 hedder det: »I Colding skal findes en Hestemølle af Borgmester Faust for 2¹/₂ Aar siden opbyggt, ingen videre; men kan fornemmes af Miserien, at der skal findes andre Møller, der straks omkring paa Landet.«¹⁰⁾ — Møllepligten til Slotsmøllen maa altsaa da være ophævet. — Af Indberetning 1761 fremgaar det, at Møllens Mlsk. var 13—6—2—0. Dens Landgilde efter Gl. Jordebog 25 Ørter Malt, efter Krigsjordebogen 32 Rdl. og efter sidste Landgildejordebog 36 Rdl. Møllen havde 2 Kværne,

der blev drevet med Overfaldsvand. Den havde sommetider Vandmangel. Bygning og Maleværk var i forsvarelig Stand.¹¹⁾ — Ved Godssalget 1765 blev ogsaa Slotsmøllen privat Ejendom. Kongen beholdt dog Ejendomsretten over Søen.¹²⁾ — 1779 taxeredes Kolding Maltmølle til Brandassurance og beskrives saaledes: 1. Vaaningshus, 5 Fag Mur- og Bindingsværk med Straatag, 200 Rdl. 2. 4 Fag Møllehus i samme Længde og af samme Bygning, undtagen den nordre Gavlende ud til Møllejulene, som fra neden af helt er med Planker beklædt, i Stedet for Murværk mellem Tømmeret, hvorudi er 2 brugelige Kværne med Tilbehør af Stene, ialt 600 Rdl. 3. Møllehuset tilbygt 6 Fag Hus, som ligger fra Vest—Øst langs med Møllens Bagvand, af lige Bygning med 2 Fag videre, samt nyere Bygning end sidstnævnte 4 Fag Møllehus. Hvorudi 2 nye Hestemølle-Maltkværne med alt Tilbehør, ialt 600 Rdl. 4. Bryggershus, 100 Rdl. 5. 10 Fag Stald- og Ladehus, 180 Rdl. Ialt: 1650 Rdl.¹³⁾ — 1802 paatog Mølleren sig at istandsætte og vedligeholde Dæmningen Øst for Søen og Møllebroen.¹⁴⁾ — 1826 skriver *C. Dalgas*, at Møllen ofte maa staa stille paa Grund af for højt Bagvand, naar Havet stiger.¹⁵⁾ — Vandet fra Skovmøllen førtes til Slotssøen.¹⁶⁾ — 1848 var der en Vindmølle ved Slotsmøllen. 1849 blev Slotsmøllen stukket i Brand af Fjenden. At Vandet virkelig kunde stige saa meget, at det føleligt generede Møllen, ser man af, at der 1872 under en Stormflod druknede en Del Køer i Slotsmøllens Stalde. 1872 oprettedes A/S Slotsmøllens Fabrikker, der først lavede Kunstgødning, senere blev Brødfabrik og tilsidst Ølbryggeri. 1882 bryggede Fabrikken det første bayerske Øl.¹⁷⁾ 1906 var der Ølbryggeri og Maltgøreri, 1926 Ølbryggeri og Mineralvandsfabrik. Aktiekapital 1/4 Million Kroner. 1933 var

der under normale Forhold ca. 70 Arbejdere og Funktionærer. Assurancen var 900,000 Kr.¹⁹⁾

Literatur: ¹⁾ P. Eliassen, 1910, S. 81. — ²⁾ Kancelliets Brevbøger 17. Februar 1568, 1. April 1769, 15. Januar 1570, 29. April 1570, 19. Maj 1570, 1. Novbr. 1571. — ³⁾ Samme, 29. August 1589. — ⁴⁾ Samme, 28. Novbr. 1590. — ⁵⁾ Samme, 21. December 1610. — ⁶⁾ Samme, 25. Maj 1610. — ⁷⁾ Samme, 1632, u. D. og St. — ⁸⁾ R. A. Jordebog, Koldinghus Len, 1636—37. — ⁹⁾ R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — ¹⁰⁾ R. A. Diverse Breve og Dokumenter vedrørende Møller, 1680—1848. — ¹¹⁾ R. A. Pakke: Møllesager, 1761. — ¹²⁾ Eliassen, S. 170. — ¹³⁾ V. L. A. Brandtaxation, Brusk Herred, 1774—96. — ¹⁴⁾ Eliassen, S. 170. — ¹⁵⁾ C. Dalgas, 1826, S. 30. — ¹⁶⁾ S. L. Gynther, 1909 i V. A. A. S. 104. — ¹⁷⁾ Eliassen, S. 488 f. — ¹⁸⁾ Trap, 1906, S. 317, og 1926, S. 510. — ¹⁹⁾ Dansk Handel og Industri, A, S. 50 f. — Desuden: J. J. Fyhn, 1848, S. 53.

71. Kragelund Møllested, Ø. Snede Sogn, Nørvang Herred. Tilløb til Gjesager Aa (til Bygholm Aa).

Mellem Kragelund Mark og Aaen (antagelig Gjesager Aa) har der været en Mølle; men det er umuligt at paavise Stedet nu. 1683 hedder det i Markbogen for Ø. Snede Sogn: »Et øde Møllested imellem Aaen og Kragelund Mark, hvorudi er efternævnte Pløjejord.« Det har antagelig været en Skvatmølle.

Literatur: R. A. Markbog Nr. 769.

72. Kvak Mølle, Skibet Sogn, Tørrild Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Møllen, der hører til Haraldskær, ligger lige i Nærheden af Gaarden ved Hovedlandevejen, der til 1875 gik igennem Møllen. Et lille Vandløb er her opstemmet til en ret stor Møllesø, der dog i tidligere Tid har været meget større. Faldet er ca. 7 m. Vandkraften udnyttes ved en 20 HK. Turbine. Naar Dammen er fuld, kan Turbinen gaa i 7 Timer. Der er i Reglen Vand nok; men f. Eks. i Vinteren 1939—40 var Dam-

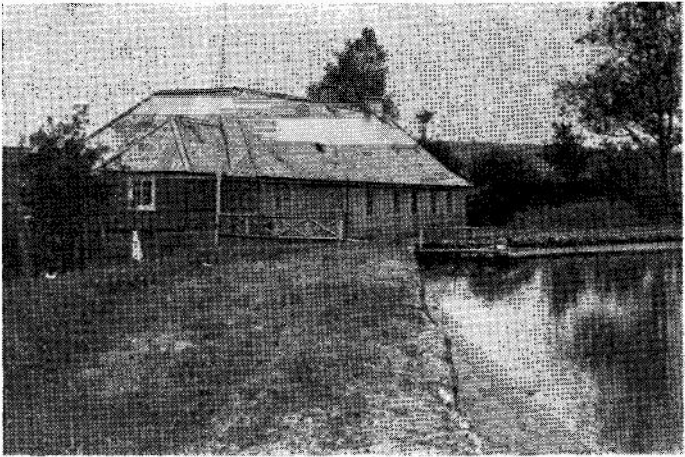

Fig. 20. Kvak Mølle (Nr. 72). S. B. fot.
 Møllens ejendommelige Placering viser det store Fald.
 Det er Overmøllen, man ser.

men bundfrossen i længere Tid. Der er Reservemotor (Diesel). Der er 3 Kværne, 1 Hvedekværn (ude af Brug), 1 Knusekværn (til Majs) og 1 Grovkværn. Desuden driver Turbinen en 20 KWh. Dynamo, der leverer Elektricitet til Gaarden (110 V. Jævnstrøm). Der males for Gaarden. Møllens vigtigste Kunder er de 2 Svineforsøgsstationer, til hvilke der males Foder. Om Sommeren males ca. 30 Tdr. om Ugen; men naar Køer og Heste ikke mere kan komme paa Græs, bliver Malingen ca. 25 Tdr. mere om Ugen. Der males for alle de omliggende Gaarde, desuden sælges en Del til Melhandlere i Vejle, hvortil der normalt gaar Vogn 1 Gang om Ugen.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen omtales første Gang i Skøde af 1656 og kaldes da Haraldskær Mølle¹); men antagelig har den allerede da eksisteret i lang Tid. I visse Egne brugtes Be-

tegnelsen Kvakmølle i Stedet for Skvatmølle. Der er Grund til at tro, at det er paa Grund af denne Møllens Eksistens, at den Mølle, der i 1547 omtales, kaldes den nye Mølle.²⁾ — 1663 skyldte Møllen 2 Ørter Mel, 2 Ørter Malt og 3 Skpr. 1 Fk. Rug i Hrtk. Mølleren havde fæstet Møllen mod et Aars Frihed.³⁾ Antagelig har den som saa mange andre været øde efter Krigen, hvorfor Mølleren har betinget sig denne Fordel. — I Markbogen hedder det om Møllen, at den har 1 Kværn, der drives af Overfaldsvand, der har sit Udspring af Væld og Moradser. Den kunde nok male baade Vinter og Sommer, men den har kun ringe Søgning.⁴⁾ — Modelbogen har følgende: »Quach Mølle udi Harritskier Mark og under Gaardens Takst, befindes med 2 Kværne og drives af Middel-Overfaldshjul. Har Tilløb af nogen Væld, som kommer fra Kierbølling og giver ikkun »paskelig« Vand. Har Malegæster af Harritskier, Kierbølling og Sled. Har ingen Omløb uden en liden Post fastbunden. Holder Møllen selv ved Magt med Sten og Tømmer, og efter Møllerenes Beretning skal han give til Landgilde aarligen 7¹/₂ Td. Mel. Efter Møllens Beskaffenhed, og den Maling, der berettes at være, eragtes, at Møllen kan anses foruden Omkostningen Hrtk. 4 Tdr.« Gl. Matr. 3—6—0—0 Hrtk.⁵⁾ — Ifølge Matr. 1688 var det gamle Hrtk. 4 Tdr. Den nye Matr. ansætter Møllen til 3—7—3—2 Misk.⁶⁾ — Møllen omtales gentagne Gange i Skøder m. v. i det 18. Aarh., men kun de færreste Gange oplyses mere end det, at Møllen hører til Haraldskær Hovedgaard. I et Pantebrev fra 1738 meddeles det, at Landgilden var 30 Rdl. aarlig. 1767 var Landgilden 33 Rdl. 2 Sk. 1782 brugtes Møllen under Gaarden.⁷⁾ — 1769 hedder det i Danske Atlas, der ellers ikke ofrer Møllerne ret mange Ord: »Tæt ved Gaarden er en god Kornmølle, kaldet Quach-Mølle, som maler

med 2 Kværne med Overfaldsvand.«⁸⁾ — Ca. 1820—30 havde Møllen 2 Malekværne og 1 Grubbeværk, der blev drevet ved 2 Hjul. Møllen havde Ret til uafbrudt Brug af Vandet.⁹⁾ — 1838 formaledes der paa Møllen ca. 2000 Tdr. Korn til Mel og Gryn.¹⁰⁾ — Møllen omtales 1859, 1906 og 1926.¹¹⁾ — 1906 meddeles det, at Mølle-dammen var paa 12 Tdr. Land.¹²⁾ — 1914 anlagdes Elektricitetsværk til Gaarden. 1918 indlagdes Turbine, og 1927 solgtes en Del af Vandretten samtidig med, at der blev installeret en 20 HK. Diselmotor.¹⁾

Literatur: ¹⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 489. — ²⁾ Kancelliets Brevbøger, 17. Juni 1633. — ³⁾ V. L. A. Jordebog, Ruballegaard 1663. — ⁴⁾ R. A. Markbog Nr. 786. — ⁵⁾ R. A. Modelbog Nr. 1761, p. 15 f. — ⁶⁾ R. A. Matr. 1688, p. 82. — ⁷⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 41, p. 44, Nr. 45, Nr. 49, p. 435. — ⁸⁾ Danske Atlas, 1769, V, S. 999. — ⁹⁾ M. K. Sogneprot. — ¹⁰⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — ¹¹⁾ Trap, 1859, S. 893, 1906, S. 381, og 1926, S. 620. — ¹²⁾ Danske Gaarde, 1. Samling, I, S. 672. — Desuden: R. Mortensen, 1933, S. 57 V. A. A. — D. Bruun, 1922, S. 219.

73. Kjør Mølle (Vargaards Mølle), Hejls Sogn, Nørre Tyrstrup Herred. Kjør Mølleaa.

Møllen ligger lige ved den gamle Rigsgrænse, der paa en Strækning dannedes af Kjør Mølleaa. En af Møllens Bygninger ligger Syd for Aaen. Aaen er opdæmmet til en ret stor Møllesø, der dog er en Del tilgroet. Faldet er ca. 4,3 m (Flodemaal 4,44 m over dagligt Vande), i Maj—Sept. 28 cm lavere. Fra 1925 er Mølleren forpligtet til hver Lørdag Kl. 6 i April at sænke Vandstanden mindst 52 cm af Hensyn til Engenes Afvanding for surt Vand. Dræningen har ikke betydet saa meget for Møllen. Derimod har Aareguleringen i 1925 bevirket, at Vandet løber meget hurtigere af. Det meste Vand er efter Mølleren's Mening Overfladevand og som han sagde: »Det er nærmest kun om Vinteren, der kan ma-

Fig. 21. Kjær Mølle (Nr. 73) S. B. fot.
Den gamle Grænse gik, hvor den hvide Bænk staar.

les.« Om Sommeren er der kun Vand til Hjulet, om Vinteren ogsaa til Turbinen. Turbinen er paa 25 HK, Hjulet, der er et Overfaldshjul, er paa ca. 15 HK. Der er desuden Motor paa 60 HK. Vandhjulet driver Grovkværnen. Der maledes 1939 ca. 4—5000 Tdr. Kundemaling. Turbinen driver de andre Møllerimaskiner samt en Dynamo. Gaarden har eget Elektricitetsværk fra 1904. Der leveres 110 Volt, men kun til Gaarden og fra 1937 til en Villa. Der var tidligere stort Hvedemølleri. Paa Grund af den afsides Beliggenhed i Forhold til Købstad og Havn er denne Virksomhed fra 1937 næsten helt ophørt. I Stedet er der nu Lucernemølleri og Hønsfoderfabrik. Angaaende Møllens Opland meddeles det, at det har været meget svært at faa Kunder fra den Del af Møllens naturlige Opland, der ligger Syd for den gamle Grænse. — Der er 36 ha Land til Møllen. Tidligere har der været mere, antagelig omkring 100 Tdr. Land; men der er foretaget en Mængde Køb og

Salg særlig omkring Grænsen, Møllen skal efter Sigende tidligere have ligget ude i Kæret, hvor Stedet endnu kaldes Mølledamsjordene.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt. Den hørte oprindelig til Hovedgaarden Vargaard og kom sammen med denne til Kronen 1588.¹⁾ — I Slutningen af 17. Aarhundrede var Møllen god. 1690 var den aarlige Fæsteafgift til Kronen 17 Rdl. 39 Sk. Mølleren krævede Fæsten nedsat og Arbejde af Møllægæsterne, hvis han skulde holde Møllen vedlige selv.²⁾ — Møllen var en Arvefæstemølle ligesom de andre sønderjydske Møller. 1691 meddeles det, at Fæsten blev nedsat til 16 Rdl. aarlig. En Synsforretning dette Aar beskriver Møllen saaledes: Der var 4 Fag Møllehus, 3 Fag Sals- og 6 Fag Ladehus, altsammen under eet Tag opbyggt. Mølleren har selv paa egen Bekostning opført det 1684 og af ny ladet opsætte 1 Kværn med 2 skaanske Sten, hver 9 Kvarter bred og 1 Kvarter tyk med alt Tilbehør, som er i tjenlig Stand, tilhører Mølleren. Der er 1 Vandhjul og 1 Knaghjul, begge Dele samt Slusen er brøstfældige »og skal nødvendig repareres«. Ogsaa Broen var brøstfældig. Der var desuden en Bagerovn. Mølledammen var omdiget og begroet med Siv. Der var en Kaalgaard til Møllen.³⁾ — Ifølge Haderslevhus Amts Konzept Jordebog 1711 gav Møllen før i Tiden 10 Ørter Mel. Mølltvangsdistriktet bestod af følgende: Gaard Nr. 5 i Sjølund, Gaard Nr. 1 og 14 i Grønninghoved, Gaard Nr. 13 i Vejstruprød, hele Hejls Sogn med Præstegaard, Gaard Nr. 4 i Skovhus. — 1745 gav Møllen 52 Rdl. courant i Fæsteafgift.⁴⁾ — 1807 var Arvefæsteafgiften paa 57 Rdl. aarlig. Møllepligtige var hele Hejls Sogn samt 4 Bønder i Grønninghoved.⁵⁾ — 1861 fik Møllen Tilladelse til

at opføre en Vindmølle. Denne kom efter 1864 til at ligge Syd for Grænsen og betjente særlig Kunderne fra Slesvig. Den blev nedlagt 1892 og erstattet med en Vandmølle, hvis Bygning staar endnu Syd for Aaen. — 1900 blev der afsluttet en Traktat mellem Tyskland og Danmark angaaende Reguleringen af Aaløbet ved Kærmølle. Denne Aaregulering var da allerede foretaget af Mølleren uden Myndighedernes Tilladelse; men han undgik mærkværdigvis Ubehageligheder Efter Aareguleringen købte Mølleren en lille Dampbaad og en Pram, der i mange Aar besørgede Transporten af Varer til og fra Slusen ved Hejlsminde.⁶⁾ — 1906 havde Møllen 2—2—3— $\frac{1}{2}$ Hrtk. Ejendomsskylden var paa 63600 Kr. Ved Møllebruget beskæftigedes 6 Møllersvende, 1—2 Fyrbødere, 1 Maltkarl og 1 Møllerkusk foruden Kontorpersonalet, der bestod af 2 Damer. Der var Dampmaskine. I en Vinkelbygning var der Maltgøreri og Bageri. »Der drives paa Ejendommen foruden Vand- og Dampmølleri, Maltgøreri og Savskæreri samt Kolonialhandel.«⁷⁾ — Møllen var blevet Selveje i Slutningen af 19. Aarhundrede.

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder I, S. 320. — ²⁾ og ³⁾ R. A. Akter vedrørende Møller og Fiskeri i Haderslev Amt, 1681—95. — ⁴⁾ Dokumenter m. v. opbevaret paa Kjær Mølle. — ⁵⁾ R. A. Fortegnelse over kgl. Møller 1807. — ⁶⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 481. — ⁷⁾ Danske Gaarde, I. Saml., I, S. 1056 ff. — Desuden: D. Bruun, 1922, S. 218. — Trap, 1864, S. 29, 1906, S. 440, og 1926, S. 723. — P. Eliassen, 1907, S. 77. — M. K. Sogneprot., 1866. — Trap, 1926: Elektricitetsværk anlagt 1897. Ligesaa Stat. Medd. 4. Rk. Bd. 68, H. 2, 1921—22.

74. Langelund Vandmølle (Elektricitetsværk), Ringive Sogn, Nørvang Herred. Omme Aa (til Skjern Aa).

Møllen ligger lige Nord for Hovedvejen Vejle—Sdr. Omme, ca. 5 km Vest for Ringive By, hvor Vejen fra

Hovedvejen til Langelund Kirke gaar over Aaen. Aaen er opdæmmet langs Dalsiden i ret stor Bredde. Syd for den opdæmmede Aa løber den gamle Omløbsaa, der var Omløbsaa ogsaa før Møllen 1917 flyttedes til sin nuværende Plads. Der ses endnu Rester af den gamle Møllerende Nord for den nuværende, og Baghullet ses som et dybt, vandfyldt Hul. Der er nu et Fald paa ca. 2,25 m. Antagelig har Faldet ved den gamle Mølle været lidt mindre. Ved den gamle Mølle var Omløbsaaen den vigtigste Aflastning for store Vandmængder, nu er det den meget store Frisluse ved Siden af Møllen. Turbinen er paa 35 effektive HK. Der er 1 Grovkværn og 1 Valse (samt 1 gammel Sigte), hvorpaa der aarlig males ca. 3—5000 Tdr. Turbinens vigtigste Funktion er som Led i Elektricitetsværket (ogsaa Motor). Ca. $\frac{2}{3}$ af de 20—25000 KWh., der aarlig produceres, stammer fra Vandkraften; under Kri-gen kunde Elektricitetsværket lige klare sig med Vandkraften alene. Motoren anvendtes i Nødtilfælde, f. Eks. hvis Tilløbet skulde fryse til, hvilket iøvrigt kun sker yderst sjældent. Anlægsudgiften var meget stor, ca. 140,000 Kr. Der er ca. 100 Forbrugere.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt. Den omtales første Gang 1622.¹⁾ — Ogsaa 1638 omtales den i Præsteindberetning.²⁾ — 1663 hørte den til Hvolgaard. Dens Landgilde var 15 Tdr. Rug og Hrtk. $7\frac{1}{2}$ Td.³⁾ — Det samme meddeler Matr. 1664. Der var ingen Avl til Møllen.⁴⁾ — Møllen omtales i et Skøde paa Hvolgaard 1680. Landgilden var uforandret.⁵⁾ — Der er to Beskrivelser af Møllen i Markbogen; den første skyldes vistnok Mølleren selv, den anden Taxeringsmændene. Ifølge den første Beskrivelse var Møllehuset paa 5 Fag

med 1 Kværn derudi. Af de 2 Sten er den ene god; den anden duer ikke. »Om Sommeren i Tørke er der intet Vand til den, og om Vinteren, naar stort Vand er, da kan den intet male for Bagflod. Søgningen dertil er ganske ringe for andre omliggende Møller.« Der kunde bjerges 4 Knipper Hø og græsse 2 Faar. Et andet Sted i Markbogen staar der, at Møllen havde Engbund til 4 Bæster. — Af den anden Beskrivelse skal fremhæves: »Kværnen drives ved Underfaldsvand, som kommer fra Farre Mølle og haves af Naturen et højt Fald til Møllen. Kan male baade Vinter og Sommer; men har ganske ringe Søgning, formedelst andre Møller der paa Egnen forhindrer hans Tilførsel, og tilmed er der ikkun lidet af deromkring.« — Man bemærker, at Mølleren fremhæver Vandets daarlige Sider. — Møllen havde for kort Tid siden været øde og var nyopbygget.⁶⁾ — I Modelbogen findes følgende: »Har temmelig Vand nok af en Bæk, som ledes af en stor Aa, strax ved Møllen. Undertiden giver det saa stort Vande, at Bagflod forhindrer at male, og Dæmningen bryder ind, dog der er Omløb med 6 Stigbord. Har ellers Søgning af Ringive Sogn, som ikkun er liden Maling. Eragtes at kunne anses, naar Omkostningen fradrages aarlig at holde vedlige, for 3 Tdr.«⁷⁾ — 1688 ansattes Møllen til 3—1—2—0 Mlsk. og 0—1—2—1 A. og E. Hrtk.⁸⁾ eller 0,2 Tdr. Hrtk. paa 3 Tdr. Land.⁹⁾ — Møllen omtales videre i Skøder fra 1696 og 1722. 1696 var Landgilden forandret til 6 Tdr. Mel. — 1774 bliver Møllen Selveje, idet Ejeren af Hvolgaard skøder den til Nils Pedersen Hjortlund for 300 Rdl. Landgilden var da 12 Tdr. tør Rug hver 1. Maj. Hrtk. og Mlsk. som 1688.¹⁰⁾ — 1790 taxeredes Møllen til Brandassurance. Det fremgaar af Beskrivelsen, at der allerede da var købt Jord til Møllen, idet dens Hrtk. A. og E. da var 2—4—0— $\frac{2}{3}$. Stue-

hus og Møllehus var bygget ud i et, ialt 12 Fag. Der var Grubbe- og Grynværk. Det hele var »af ny og velindrettet« og taxeredes til 800 Rdl. De øvrige Længer taxeredes til 200 Rdl. Ialt altsaa 1000 Rdl.¹¹⁾ — 1820—30 var Møllens Jordskyld vokset til 2—6—1—1³/₄. Der var Underfaldsvand, og Møllen havde Ret til at male paa alle Aarstider.¹²⁾ — 1838 formaledes paa Møllen ca. 600 Tdr. Korn til Mel og Gryn.¹³⁾ — Møllen omtales 1906.¹⁴⁾ — Omkring ved denne Tid var Møllens Hrtk. 1—5—2—1¹/₄, Ejendomsskylden 29000 Kr. Møllen var bortforpagtet, der blev drevet lokalt Mølle-drift.¹⁵⁾ — I/S Grønbjerg Elektricitetsværk blev grundlagt 1913 og anvendte først en Vindmølle i Grønbjerg.¹⁶⁾ — 1917 overtog Værket Langelund Mølle, og 1918 byggedes den nuværende Mølle, der er forsynet med en 40—45 HK. Turbine. 1934 leverede den Elektricitet til ca. 75 af Omegnens Beboere.¹⁷⁾ — Der leveres 2×220 V. Jævnstrøm. 1921—22 var Ledningsnettet paa ca. 7 km. Der solgtes 5200 KWh. til Lys og 8300 KWh. til Kraft, der var tilsluttet 159 HK. i Motorer. Prisen var 150 Øre for Lys og 100 Øre for Kraft pr. KWh. En for en Vandmølle ganske umaadelig høj Pris, der skyldes den nævnte store Anlægsudgift. De samlede Udgifter pr. solgt KWh. androg 292,6 Øre! Driftsudgifterne pr. solgt KWh. 171,9 Øre.¹⁸⁾ — 1931—32 var der tilsluttet 160 HK. i Motorer, og der solgtes 6000 KWh. til Kraft. Prisen var nu sat ned til henholdsvis 50 og 25 Øre for Lys og Kraft.¹⁹⁾ — 1937—38 var der ikke sket væsentlige Ændringer siden 1932.²⁰⁾

Literatur: ¹⁾ R. A. Mandtal, 1622. — ²⁾ O. Nielsen, 1874—76, S. 59. — ³⁾ V. L. A. Jordebog, Hvolgaard 1663. — ⁴⁾ R. A. Matr. 1664, p. 409 b. — ⁵⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 19, p. 354. — ⁶⁾ R. A. Markbog Nr. 781. — ⁷⁾ R. A. Modelbog Nr. 1761, p. 13. — ⁸⁾ R. A. Matr. 1688, p. 58. — ⁹⁾ H. Pedersen, 1928, S. 127. — ¹⁰⁾ V. L. A. Skøde- og Pante-

prot. Nr. 30, p. 179, Nr. 37, p. 334, og Nr. 40, p. 488 b. —
¹¹⁾ V. L. A. Brandtaxation, Nørvang H. 1771—95. — ¹²⁾ M. K. Sogneprot. — ¹³⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — ¹⁴⁾ Trap, 1906, S. 370. — ¹⁵⁾ Danske Gaarde, 3. Samling, I, S. 670 f. — ¹⁶⁾ Trap, 1926, S. 598. — ¹⁷⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 493. — ¹⁸⁾ Stat. Medd., 4. Rk. Bd. 68, H. 2. — ¹⁹⁾ Samme, Bd. 93, H. 5. — ²⁰⁾ Samme, Bd. 109, H. 2. — Desuden: D. Bruun, 1922, S. 226. — Danske Atlas, 1769, V, S. 982. — R. Mortensen, 1933, S. 55 i V. A. A., og samme 1934, S. 354.

75. Langkær Vandmølle, Brande Sogn, Nørvang Herred. Brande Aa (til Skjern Aa).

Møllen, der er nedlagt, laa ca. 3 km Sydøst for Brande. Aaen var opdæmmet langs Dalsiden. Fra dette opdæmmede Aaløb ledes Vandet nu til Fiskedamme, der er anlagt her. Der ses endnu Rester af Møllerende m. v., Møllehuset staar ogsaa endnu og bruges til Fiske-riet. Faldet har været paa ca. 1¹/₂ m. Møllen blev anlagt ca. 1860 af en Søn af Kjeld Stampe (se Brande Vandmølle).¹⁾ — Den blev nedlagt ca. 1920; der var da Turbine; tidligere havde der været Underfaldshjul. Foruden Møllerimaskinerne drev Turbinen en Dynamo, der leverede Elektricitet til selve Ejendommen.

Literatur: ¹⁾ Jydske Byer, III, 1916, S. 58. — Desuden: Trap, 1906, S. 376.

EN BAADSTÆVN
FRA OLD- ELLER MIDDEL-TIDEN
FUNDEN VED BJØRNSKNUDE

AF MUSEUMSLEDER SØREN KNUDSEN

For nogle Aar siden var jeg under Sejlads hjem fra Kolding Fjord gaaet i Land ved Bjørnsknude, og da jeg jo som sædvanlig havde Øjnene med mig, saa jeg godtnok straks her et Stykke S-formet Egetræ skyllet op. Jeg gik rundt om det, rørte ved det, vendte det om og kiggede frem og tilbage ad dets vaade, glat-lidte Sider. I den tyndeste Ende var ligesom to Horn af et eller andet Dyr. Jeg tog fat der, rejste det op paa Enden, kiggede paa den ene Side, drejede det og kiggede paa den anden Side. Saa stod det mig klart, at Træstykket var tildannet af Menneskehænder: Et Stykke Skibstømmer af et Vrag paa Havbunden!

Ja, det var jo soleklart, men var det en Spandte eller hvad? I Spandter er der ofte Jernbolte eller Huller efter saadanne. Her var ingen af Delene! Absolut gammelt var det, dog ingeniunde raadent, tværtimod: tungt og tæt Kærnetræ! Men det bar Præg af at have ligget i Vand meget længe, tumlet rundt i Havstokken mellem Sten og Lerklumper — hvor længe?

Pludselig kunde jeg se det: intet mindre end en Forstav! Du fredsens, det Stykke Træ skulde med hjem! Og nu har det siden staaet i mit Lysthus ved østre Gav!

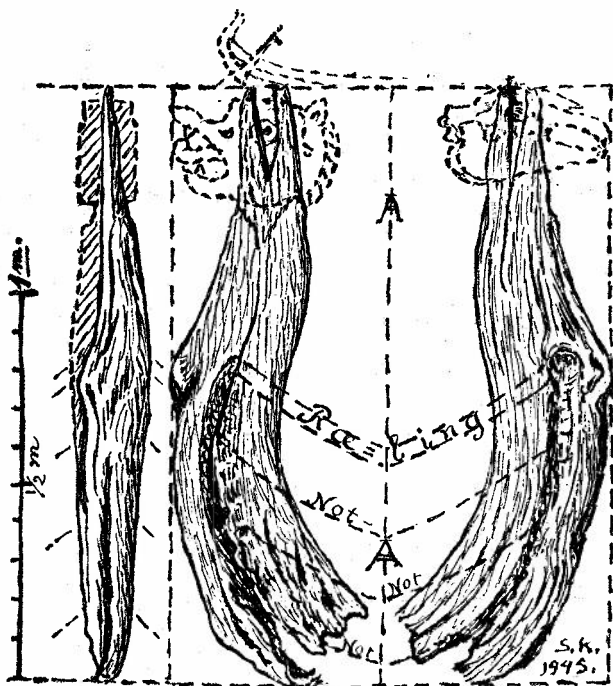
Ved Bjørnsknude Rev, 1929. Søren Knudsen.
 "Kvalrossen": En 12 Fods "Knudepram" med fastballtet Kjøb og
 til rigget som en Galease fra 1300 og Hvidkaal - med hvilken
 jeg i nogle Aar gjorde Farvandet usikkert mellem Kald Vig og Røgl Klint.

af »Hildesheim« og er forevist mange Hundrede Mennesker som et Bevis paa, at endog ret smaa Baade i Old- og Middelalder havde høje Stævne, og at der paa den forreste var Tap til at anbringe et Hovede paa, enten udskaaret i Træ eller et Dyrekranie.

Ja, det er vist! Og lad mig tilføje: Træstykket staar jo altsaa i Husly og Skygge, kun sjældent berørt af andre end mig selv; det er ogsaa præpareret lidt med Petroleum og Fernis straks efter Fundet.

Ovenstaaende er her fremført med Knytning til de for en Samler og Sømand meget interessante Meddelelser og Billeder om Skibsfundene i Kolding Fjord af Hr. Sigvard Skov i Vejle Amts Aarbøger 1944.

Allerede et af de første Aar lod jeg Stævnen fotografere og tilsendte Direktør Klem, Kronborgmuseet, et Foto deraf. Hr. Klem svarede mig ogsaa straks bifaldende, idet han takkede for Oplysningerne. Maaske bør den opbevares paa et bedre Sted og i mere »familiar« Omgivelser — det kan naas endnu!

Paa hosføjede Tegning, der viser Træstykket forfra og fra begge Sider, ses, at der er hugget »Spunding« i begge Sider og til samme Højde. Af Jernsøm, Pløkke eller Beslag er intet Spor, men i nederste Ende af Spundingen, hvor Træet har en gabende Revne, spores nogle runde, borede Huller, som uden Tvivl har været til Trænegler. Opad ender Stævnen i to tildannede Spidser med »Bryst«, hvor de ender nedad mod den frie Del af Stævnen, »Halsen«. Dette Bryst mangler dog ved den ene Side, »Styrbords«, fordi her har været »Spindt« i Træet, som er forsvundet i de mange Aarhundreder, det har ligget i Vandet.

Paa Tegningen er vist to forskellige Hoveder paa

Tappene: Et af Træ, tænkt omtrent som de udskaarne Hoveder i »Gokstadskibet«, et andet forestillende et Hestekranium.

Kun faa Skridt fra Findestedet har Fiskehandler P. Laursen i Juelsminde fundet et stort Uroksekranie, og min Tanke har iblandt strejft Spørgsmaalet: skulde dette mon have siddet paa Stævnen! Det var ogsaa opskyllet med Paalandskuling, men da han tillige har Ribben m. m. af et stort Pattedyr fra samme Sted, er det formodentlig et helt Skelet af slig en Urtids-Okse, som ligger i Nærheden af Klinten, som jo har gaet langt længere ud i Havet, forhen været bevokset med Skov og huset Datidens Dyr. Mangt og meget er her fundet og bevaret, bl. a. en stor Hvalhvirvel, som sad i Klinten og altsaa er mange Tusinde Aar gammel; store, smukke Forsteninger af Snegle, der ikke mere findes paa Kloden, Stenredskaber fra Oldtidsfolkens Færden paa denne Egn. Kun mangler endnu en liden Rest af Bjørnen, som vel har givet Knuden Navn!

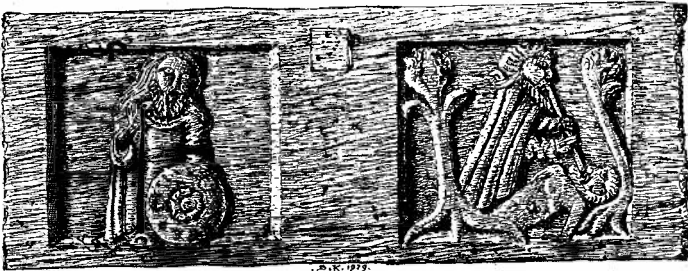
Og altsaa har vi nu ogsaa et Levn af vore Oldtidsfolks kække Snekker, med hvilke de i Storm og Stille, i Krig og Fred har sejlet langs disse skønne Strande.

ET MIDDELALDERBILLEDE AF
VERDENSBYGNINGEN
I BJERGE HERRED

AF MUSEUMSLEDER SØREN KNUDSEN

For tre Aar siden indeholdt mange Blade og Tidskrifter Artikler om Galilei, som jo lavede den første astronomiske Kikkert og derved blev til ubeskrivelig Nytte for Videnskaben om Verdensbygningen. — Han fastslog Planeternes Gang omkring Solen, som Kopernikus over 100 Aar tidligere havde udtænkt, men som Præsteskabet havde bandlyst og stemplet som Kætteri. Kopernikus døde for over 400 Aar siden, men baade dengang og længe efter var det livsfarligt at vedkende sig Troen paa hans Hypoteser, hvilket Galilei erfarede saavel, idet han 90 Aar senere, knælende i bar Skjorte for Præsterne maatte sværge paa, at han ikke troede paa Jordklodens Bevægelse i Verdensrummet. — Ja, saadan er de største og bedste ofte bleven mishandlede og forfulgte i Menneskeheden.

Det kan nok i denne Forbindelse være af Interesse at drage ovennævnte ærværdige Stykke Billedsnideri frem; det er vistnok enestaaende her i Landet. Stilen deri er helt igennem sengotisk, og det er uden Tvivl omved 400 Aar gammelt. Det bestaar af et Egebrædt, en Tomme tykt, 8 Tommer bredt og 20 Tommer langt — (henhv. $2\frac{1}{2} \times 21 \times 52$ cm) og af fineste knast-, flamme-

og spejl-frit Træ. Kun lidt mærket af Tidens Tand ved Trøskethed og Ormeangreb. Paa Midten af Længden tæt ved Overkanten er anbragt et firkantet Spunds, som gaar helt igennem og omkring samme er paa begge Sider Rester af rustnede Søm i Træet. Det er utvivlsomt et Nøglehul, som er lukket paa den Maade, og Sømstumperne stammer fra fastsømmede Nøgleskilt og Laas. — Paa Bagsiden, hvor Laasen altsaa har siddet, er tillige tydelige Spor af to Stanghængsler, som er ud-gaaede fra Underkanten, idet der er tre Sømstumper fra hvert, samt Aftryk i Træet. Hele Brættet har altsaa været en vandret stillet Klap i et Skab, hvilket Billedernes Stilling i Træet ogsaa passer til.

De to Billeder er udførte som Fladsnitværk, omtrent en kvart Tomme i Dybden (= 1 cm), og selv om Arbejdet ikke viser fremragende Kunstfærdighed, maa der dog indrømmes dets Mester baade Tegnefærdighed og Samvittighedsfuldhed.

Billedet tilvenstre, som er det mest interessante, viser intet mindre end Skaberen selv i middelalderlig Præstedragt »Messehagel« med diamantbesat »Stola« omkring Skuldrene og netop i Færd med at skabe Himmel og Jorden samt alle Planeterne. Den ærværdige skæggede Gud Fader hæver signende sin højre Haand og med den venstre holder han Verdenskuglen. Yderst

Himlen med Solen — lige under hans Haand; Maanen lidt skraas for — lidt over 1ste Kvt. — og Stjernerne er strøede ud over Resten af Himlen. Inden i denne Kreds ses nogle uregelmæssige Klatter i en Kreds om en lille cirkulær Klode, som altsaa danner Midten og sikkert forestiller den skyomkranste Jord. — Det andet Billede er en naiv Fremstilling af Adams Tilblivelse og viser det Øjeblik, da Skaberen indblæser ham Livsaanden — gennem Munden og ved Hjælp af et Rør — omgiven af Paradishavens dejlige Træer.

Angaaende det første Billede, som jo rummer en Del Spørgsmaal, tør jeg ulærde Mand ikke fælde Afgørelse, hvorvidt Fremstillingen er i Overensstemmelse med den kopernikanske Hypotese eller modsat denne. — Har Billedskæreren været saa modig, at han allerede omved 1550 har turdet vedkende sig Troen paa Jordens Bevægelse i Universet eller skal det tydes modsat? Jeg overlader til mere lærde Folk at afgøre dette.

Allerede for ca. 30 Aar siden gjorde Inspektør ved Nationalmuseet, Magister Chr. A. Jensen mig opmærksom paa dets Sjældenhed og udtalte, at han ikke kendte Sidestykke her i Landet. Flere Gange siden har jeg henstillet, at Nationalmuseet erhvervede Stykket, men dette har stadig ikke reageret.

Jeg fandt det i sin Tid siddende som Bundstykke et lille, ganske prunkløst Hængeskab fra omved 1800; det var overkridtet med Kalk saa ofte, at det var halvt udjævnet — men jeg anede noget mærkeligt, tog det ud og rensede det forsigtigt. — Det lille Skab ejedes af en Kone, som endnu lever her paa Hvilehjemmet, Nabo til; — hun stammer fra Breth, Firlingernes By, og fra en gammel Gaard dér, som jeg undersøgte i 1919. Den var i den Grad mærkelig fyldt med sjældne gamle Sager og Malerier, at jeg sjælden har set Magen. — Endog

en gotisk »*Stolpekiste*« (dog uden Snitværk) fandtes der. — Hele Gaarden nedbrændte med Indhold i 1923.

Selvfølgelig ved man ikke deraf noget om det her beskrevne Brædts Oprindelse og Hjemsted — endsige dets Mesters Bopæl. — Et Stykke Møbel kan vandre fra een Ende af Landet til en anden, ja, over Landegrænser gennem Aarhundrederne. Maaske er det dog lavet her i Egnen som et Pragtstykke til en Herremand, Præst eller maaske som et Kirkeskab til Opbevaring af Bøger og Værdigenstande. I den gamle Gaard i Breth var der som anført flere lige saa gamle Sager. Her i det fede Bjerge Herred havde vi jo endog Selveje blandt Storbønderne, der ofte var af halv- eller heladelige Slægter for mange Hundredeaar tilbage, og det kan derfor ogsaa være muligt, at Møblet er et profant Bonde-møbel. Jeg kender flere Eksempler paa saadanne Skabe af Mandshøjde med Laager foroven og forneden og en vandret oplukkende Klap imellem, altsaa i Bordhøjde — sikkert til at skrive ved — altsaa en Art Skatol, Sekretær eller hvad man nu har kaldt saadanne.

Ligemeget, det bør opbevares med Omhu, og jeg, som havde anbragt det i Museet her, har nu taget det ind i mit Hjem, hvor det er nok saa vel beskyttet mod Fugt, Brandfare o. l.

Hermed være saa det mærkelige Fragment publiceret. Om nogen kender et lignende, har det Interesse for mig at vide Besked om samme, og kan nogen lærd eller læg Person give sandsynlig Forklaring paa Himmel-Jordkuglebilledet, vil det være mig kært.

NEKROLOGER

JENS PEDERSEN, BREDSTEN

20. December 1856 — 29. August 1945.

Stille og roligt, som han havde levet, døde Jens Pedersen, Bredsten, forrige Høstmaaned i sit Hjem, snart 89 Aar gammel. Han var tilsidst noget tunghør, men kunde ellers op i sin høje Alder fuldt ud nyde den Gave, et sjælden godt Helbred betyder.

Jens Pedersen hørte til de Mennesker, der virker umiddelbart opdragende paa deres Omgivelser; man følte Tryghed i hans Nærhed, idet man ikke kunde undgaa at mærke, han selv var urokkelig tryg og altid villig til at være andre til Tjeneste. Mange er de, der skylder gamle Jens Pedersen stor Tak for Livsvisdom, Opmuntring og Hjælp.

Denne kloge og elskelige, ligefremme Bondemand kom i sin Gerning til at gribe stærkt ind i Tidens stedlige Begivenheder, og hans Levnedsløb viser vigtige Træk af en Egns Historie.

Jens Pedersen stammede fra Skovdallund Mølle i Jelling Sogn. Forholdene her var gode, og fra Hjemmet modtog han en rig aandelig Arv, den han alle Dage forvaltede tro. I 16 Aars Alderen fik han Plads hos Gaardejer Frans Hansen, Rugballe, hvem han siden skattede højt; derefter kom han paa Vrigsted Højskole, aftjente sin Værnepligt og var hjemme en Tid. Nu fulgte atter et Højskoleophold, denne Gang

hos Forstander Trier, Vallekilde; han lærte saa Landbrug som Elev under Forpagter Brandt, Sdr. Elkjær, og senere hos Anders Johansen, Ildved.

Efter disse Læreaar var han velskikket til at faa selvstændig Virksomhed. Han blev 1881 gift med Kristine

Nielsen og overtog Hustruens Fødegaard, Bredstengaaarde i Bredsten Sogn. Ejendommens Bygninger ombyggede han, ligesom han drænede og merglede Jorderne; en Skov til Gaarden var stedse Genstand for Ejerens særlige Interesse og forstaaende Pleje.

Da saa Jens Pedersen havde faaet sin store Bedrift vel funderet, tog han Del i alt det udenom, der trængte sig paa. Han blev Bestyrelsesmedlem i Vejle Højskolehjem, arbejdede for Stiftelsen og den videre Udvikling af Balle Valgmenighed, virkede som Formand for Kvægavlsforening, Hesteavlsforening, Kontrolforening

og Foderstofforening. Han kom i Bestyrelsen for Balle Brugsforening og for Bredsten Mejeri. Formand for Elektricitetsforeningen. I 12 Aar fra 1888 var Jens Pedersen Sogneraadets Formand, i 16 Aar Medlem af Vejle Amts Landboforenings Bestyrelse, nogle Aar Formand. Gennem 24 Aar var han Næstformand i Vejle Amts Skovdyrkningsforening. Da Vejle og Omegns Svineslagteri oprettedes, virkede han herfor og var en Tid Formand. I en lang Aarrække havde han Sæde i Bestyrelsen og Tilsynsraadet for Vejle Byes og Amts Sparekasse, fra 1912 til kort før sin Død som Næstformand. Han var med i Vejle—Vandel Banens første Bestyrelse, og han var Repræsentant for Landbygningernes almindelige Brandkasse.

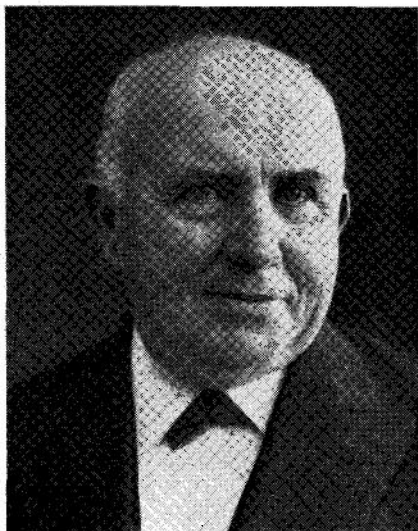
Det vil af denne Udredning ses, at Jens Pedersen har taget sin Part af hele det omfattende Opbygningsarbejde, Datiden skønnede nødvendigt, som efterhaanden prægede Egnen, og som danner den Grund, Nutiden bygger videre paa. De Opgaver, der blev ham betroet at udføre, røgtede han dygtigt og solidt. Han var sin Tid og sit Samfund en god og tro Tjener. Det forstod Folk ogsaa, og idet man bag det altsammen saa hans værdifulde menneskelige Egenskaber, mødte hans trofaste, varme Sind, hans rige Erfaring, blev han sit Slægtled og dets Børn en Raadgiver og Vejleder, en Mennesketype, det var godt at ligne. — Han var Ridder af Dannebrog. *Rasmus Mortensen.*

LÆRER, SOGNEFOGED JENS JENSEN RAVN

11. Januar 1860 — 12. April 1946.

Lærer, Sognefoged Jens Jensen Ravn, Mølholm, døde efter nogen Tids Sygdom Natten til den 12. April 1946, 86 Aar gammel.

J. J. Ravn var født paa Enghavegaard i Smidstrup Sogn, hvor hans Forfædre i mange Slægtled havde været Gaardejere. 25 Aar gammel tog han Eksamen fra Gedved Seminarium og virkede derefter som Lærer forskellige Steder, til han i 1890 kaldedes til Lærer ved

Stoustrup og Egum Skoler, hvor han virkede til ind i 1914, da han søgte sin Afsked og flyttede ind i sin nybyggede Ejendom i Mølholm.

I Stoustrup-Egum kom Ravn snart ind i Egnens Foreningsliv. Han blev Sekretær og Kasserer for Fredericia og Omegns Landboforening, senere var han i mange Aar denne Forenings Æresmedlem. Han blev Kredsformand i Dansk Skoleforening; og i 1911 valgtes han ind i Bestyrelsen for Vejle Amts historiske Samfund i Stedet for den afgaaede Redaktionsudvalgs Formand, Oberst Liljefalk.

Ved dette Valg kom Ravn i nærmeste Forbindelse med vort historiske Samfund — en Kendsgerning, der mere end noget andet førte ham ind i Undersøgelser af Amtets Lokalhistorie og ind i et personallhistorisk Studium, hvor han tilegnede sig en betydelig Viden, der gjorde ham til Ekspert i Familie- og Slægtshistorie i Vejle Amt.

Som den flittige Bi søger fra Blomst til Blomst for at finde Honning, saaledes søgte Ravn til Arkivernes mangeartede Kilder og fandt i disse Kilder de tusinde Enkeltheder til Brug for Slægtshistorien, Egns- eller Ejendomshistorien; faa kendte som han Egnen imellem Amtets tre Købstæder, Slægtens Virkekreds, og bedre end nogen anden kendte han Hjemegnens Historie. — Han havde en lykkelig Evne til at finde frem, hvad han havde behov, ligesom han forstod at udnytte, hvad han samlede. Han blev en flittig lokalhistorisk Skribent. Mangfoldige større eller mindre Artikler fra hans Haand gik ind i forskellige Tidsskrifter, og han skrev en Mængde Dagbladsartikler.

Paa et eget Omraade har Ravn tjent sit Amt paa særegen Maade. Her tænkes paa hans store og omfattende Arbejde med Indsamlingen af Amtets Stednavne, alle de gamle Natur- og Marknavne, der til Stednavneudvalgets Brug blev samlet for en Del Aar tilbage. Denne Indsamling her i Amtet paabegyndtes af Dr. phil. Henrik Ussing i Samarbejde med Ravn, da Lærer i Stoustrup. I Aarene 1913—21 fortsatte Ravn med at indsamle og kortlægge de mange gamle Navne her i Amtet, idet Stednavneudvalget stillede en aarlig Sum til Raadighed for dette Arbejde. — Den flittige Ravn gik da fra By til By og fra Sogn til Sogn. Resultatet blev en meget stor Samling, ofte paa flere Hundrede Navne fra et enkelt Sogn; og hans Optegnelser er rige

paa historisk topografiske Oplysninger, hvad vi kan se i Værket »Vejle Amts Stednavne«, udgivet af Stednavneudvalget i Forbindelse med Vejle Amts historiske Samfund. Sammen med Dr. phil. Ussing skrev Ravn i sin Tid om Stednavnene i Holmans Herred i »Namn och Bygd, Tidsskrift för nordisk ortnamnsforskning«.

I 1918 udsendte Ravn sit betydeligste Arbejde: En historisk og topografisk Beskrivelse af Sognene i Holmans og Elbo Herreder. Denne Bog er Ravns Hovedværk; den er saa værdifuld i sin Art, at den altid vil blive staaende i første Række i vort Amts Lokalhistorie; senere, i 1926, kom Beskrivelsen af Herslev og Viuf Sogne og i 1929 Højen Sogn, ligesom Ravn i de sidste Aar syslede med Vinding Sogns Historie. — Sognehistorierne indeholder gode Enkeltheder og et omfattende, værdifuldt Kildemateriale.

Ravn tjente Vejle Amts historiske Samfund i 40 Aar. Han var stiftende Medlem fra 1905 og sendte Samfundet sin første Artikel i 1906, det var: Gamle Minder fra Tyvkær; denne Artikel efterfulgtes igennem Aarene af henved fyrretyve større eller mindre Bidrag, saa det kan med Sandhed siges, at han var Samfundets flittige og gode Medarbejder; og han var Samfundets interesserede Bestyrelsesmedlem igennem 35 Aar.

Den fhv. Lærer og Mølholms Sognefoged igennem mange Aar granskede dybt i de gamle Slægters og i de svundne Tiders Historie; men, som der blev sagt ved hans Baare: Ravn glemte i al sin Granskning ikke Nutidens Dag; han passede for indtil et Par Aar siden sin Sognefogedbestilling, ligesom han vedblivende deltog i forskellig Foreningsvirksomhed, og han var en trofast Deltager, hvor det aandelige Liv rørte sig i Vejle og Omegnen.

Den 17. April begravedes han fra St. Nicolaj Kirke i

Vejle og ligger begravet ved sin i 1930 afdøde Hustrus Side paa St. Michaeli Kirkegaard i Fredericia. Lærer Ravn var altid venlig og forekommende i sin Livsfærd; han havde mange Venner.

Æret være hans Minde.

Marius Hansen.

LÆRER JØRGEN HANSEN, BØRKOP

6. Marts 1854 — 19. August 1946.

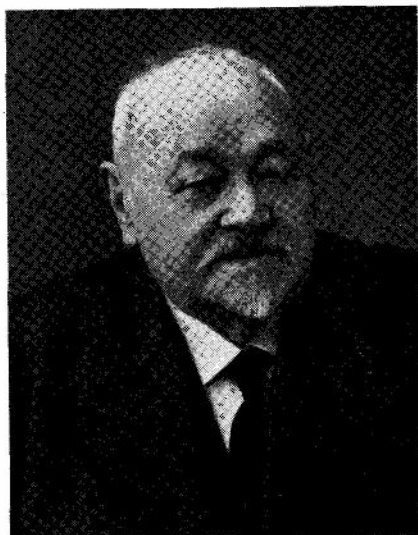
Den 19. August 1946 døde tidligere Førstelærer i Gauerslund, Jørgen Hansen, Børkop, hvis Livsgerning vandt megen Anerkendelse og vil spores et Stykke ud i Fremtiden.

Jørgen Hansen blev født 6. Marts 1854 i Vilstrup ved Haderslev, hvor hans Fader var Murer og Tømrer. I Hjemmet var der tolv Børn, som i en tidlig Alder modtog stærke Indtryk af, hvad Danskheden betyder for de Mennesker, hvis Fædre Slægt efter Slægt har boet og bygget paa Sønderjyllands Jord, og fik tillige lært baade Flid og Nøjsomhed. Forældrene var udprægede dansksindede og vedkendte sig fuldtud deres Danskhed. De sluttede sig nær til den danske Præst i Sognet, der paa dette Tidspunkt var den kendte Pastor Frederik Engelhardt Boisen, »Budstikke-Boisen«.

At ogsaa Børnene fra dette nationalt vakte Hjem levede med i de nationale Brydningskampe, faar man et Indtryk af gennem et lille Træk, Lærer Hansen lejlighedsvis har fortalt:

Jeg husker den første Afstemning 1867. I min Hjemegns Kreds stod Valget mellem Krüger og Tyskernes Kandidat, Amtmand Kjær. Stemmeoptællingen foregik i Skolen. Jeg var 13 Aar dengang og stærkt optaget af Kampen. Da Stemmerne taltes, stod jeg paa en af Skolens Bænke og noterede. Jeg kunde snart se, at

Krüger fik langt de fleste Stemmer, og da Valgbestyrelsen erklærede: »Nu er der ikke flere tilbage,« brød det ud af mig: »Hurra, Krüger er valgt!« Men saa knyttedes Næverne imod mig, og en Mand raabte: »Jag dog den forbandede Dreng ud.«

Paa Grund af sit danske Sindelag var Lærer Hansens Fader blevet Uvenner med den tyske Præst, der havde afløst »Budstikke-Boisen« som Sognepræst, og dette medførte, at Drengen blev sendt til Danmark for at blive konfirmeret. Han kom til Ryslinge, hvor Vilhelm Birkedal var Præst, og boede under sin Konfirmationsforberedelse hos en Gaardmand, der tidligere havde været Friskolelærer.

Efter at han i et Par Aar efter sin Konfirmation havde opholdt sig hjemme, tog han fra 1870 stadigt Ophold i Danmark, hvor han i tre Aar dels var Landmand i Dons, dels Elev paa H. Rosendals Højskole i

Vinding. Fra Foraaret 1874 til Juli 1875 aftjente han sin Værnepligt i Odense under den kendte Oberst Vau-pell og blev Kammerat med den senere Seminarielærer Marius Sørensen, Jelling.

I 1876 blev Jørgen Hansen optaget som Elev paa Gedved Seminarium, hvor han blev Klassekammerat med Chr. Søndergaard, den senere Redaktør af »Vejle Amts Folkeblad«. Blandt de samtidige Elever paa Seminariet var ogsaa I. C. Christensen, som allerede dengang lagde betydelige Lederevner for Dagen og var en meget dygtig Debattør.

Efter at Hansen i 1879 havde taget Lærereksamen, var han i et Aars Tid Huslærer for Seminarieforstanderne P. Bojsens og Martin Kristensens Børn, hvorefter han 1880 blev Lærer i Haurum ved Løsning, hvor han giftede sig. Hans Hustru, der døde 1922, stammede fra Odense og havde i sin Barndom og Ungdom modtaget stærk Paavirkning af Helweg, Kold og Birkedal.

Hans Ophold i Haurum varede kun i halvtredie Aar, hvorefter han flyttede til Honum i Hornborg Sogn, hvor han kom i nært Samarbejde med Sognepræsten Pastor Konradsen, som hjalp ham med at faa oprettet en Skytteforening og en Ungdomsforening.

I 1890 blev Jørgen Hansen Førstelærer og Kirkesanger i Gauerlund, hvor han øvede en betydningsfuld Gerning, indtil han 1. Oktober 1919 søgte sin Afsked. Her kom han til at øve den væsentligste Del af sin Lærergerning, hvorigennem det viste sig, hvad hans Ungdoms Vejledere og Venner var kommet til at betyde for hele hans Livsudvikling. Denne Paavirkning sporedes i hans daglige Arbejde i Skolen, hans Deltagelse i Menighedsliv og Folkeliv og i de Samfundsopgaver, han Tid efter anden fik med at gøre.

Han vedblev at interessere sig for sine Elever ud over den skolepligtige Alder, holdt Aftenskole og Hus-

flidsskole, ledede Foredrags- og Ungdomsforening og virkede paa anden Maade for Ungdommens aandelige Udvikling.

Af de mange Tillidshverv, han har beklædt, skal kun nævnes, at han i mange Aar var Medlem af Menighedsraadet, i Bestyrelsen for Vejle Amts Plejehjemsforening, Medlem af Ledelsen af Fredericia Banks Børkop-Afdeling samt Formand for den stedlige Kreds af Sønderjydske Sprogforening og Grænseforeningen.

Lærer Hansen glemte aldrig sin sønderjydske Hjemstavns eller sin egen Stamme, men levede med i dens Kaar under Fremmedherredømmet, gennem Krigsaarene og i Tiden, der fulgte efter. Det var derfor ikke saa underligt, at det var ham en Oplevelse, da han den 10. Februar 1920 drog ind i det omstridte Land for at være med til at stemme det hjem til Danmark.

Naar der til Stadighed har været god Tilslutning til nationale Møder i Gauerslund Sogn, maa Grunden her til ikke alene søges i en udbredt Forstaaelse af »Den største Stund, vor Slægt har oplevet« som Indledning til et Genforeningsarbejde, hvortil hvert Slægtled maa yde sin Indsats, en bevidst Tro paa, at Hjemmene maa blive Grosteder for en national Følelse, der kan give sig Udslag i Handling og styrke det folkelige Fællesskab, men ogsaa deri, at den opvoksende Ungdom har haft Vejledere med Rod i den Folkestamme, som fra Arilds Tid har dannet vort sydlige Grænseværn, med Førstehaands Kendskab til den standende Kulturkamp og med den Ildhu, som formaar at gøre de nationale Værdier levende for Efterslægten.

Forud for Jørgen Hansens 90 Aars Dag skrev Redaktør S. P. Quist i sit Blad »Fyns Tidende« en Artikel »En Lærer«, hvori det bl. a. hedder: »Naar han i Dag bliver mindet i »Fyns Tidende«, skyldes det Trangen til at sige en god Ven Tak. Men Takken skal gaa vi-

dere ud. Hver dygtig, gammel Lærer, der sidder og tror, at han er ved at blive glemt af dem, han engang skænkede al sin Omsorg, kan tage Takken til sig.« Senere i Artiklen staar der: »Han fik Tid til at tage sig af de Børn, der gerne vilde vide lidt mere, end den almindelige Folkeskole kunde give dem. Først og sidst: han blev de unges Ven. Naar de tænker tilbage, vil de mindes Skoletiden som Livets bedste og rigeste Oplevelse. Og det er ingen ringe Ting. Det er en god Ballast at have med ud i den Skole, hvor den vigtigste af alle Prøver skal aflægges.« Et andet Sted hedder det: »Han blev sit Land en god og trofast Søn.« Artiklen slutter: »Stærkere end før, synes det os, peger man nu paa den personlige Paavirkning. Har man været saa lykkelig at sidde paa Skolebænk hos en rig Personlighed, selv under beskedne Omgivelser, saa siger man engang imellem til sig selv, at et Folk skulde bare vide, hvad det skylder sine gode Lærere. Men Tak altsaa ham, der blev en af de allerbedste.«

»Det danske Hjørne« i Børkop var ham i den sidste Femtedel af hans Leveaar et kært Hjem, hvor han ofte modtog Besøg af gamle Elever og Venner. Hans Syn og Hørelse var aftaget noget, dog ikke mere, end at det indtil det sidste Aars Tid kunde lade sig gøre at føre en Samtale med ham. Men des mere levede han i Minderne fra et langt og virksomt Liv, viet til en Gerning, om hvilken der engang er sagt:

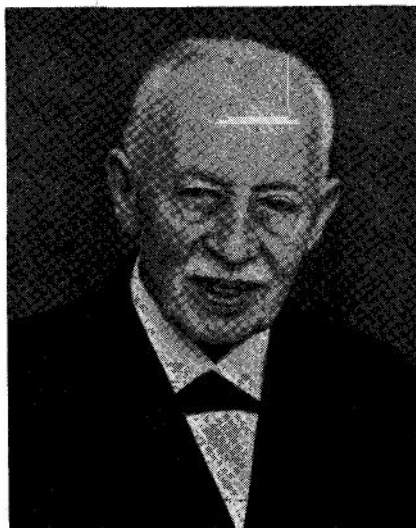
Vor Slægt har dybt erfaret,
 hvad Skolens Hjælp betød,
 hvor smukt den har bevaret
 sit Præg af Moderskød,
 hvor mange den har givet
 en Vækst for Aand og Livet,
 som aldrig gik i Staa.

Th. N. Holt.

PROKURIST ALFRED EBLING, FREDERICIA

21. April 1861 — 8. Sept. 1946.

A. Ebling var ud af den gamle Købmandsslægt, som havde Forretning i Købmandsgaarden paa Hjørnet af Danmarks- og Kongensgade, den Broderen fortsatte

ved Siden af Tobaksfabrikens Drift. Ebling fik Handelsuddannelse og blev ansat i Aktieselskabet Bloch & Andresen 1876, hvor han hurtigt avancerede til Prokuriststillingen og blev en meget skattet Medarbejder.

Han viste tidlig en glødende Interesse for Konservatismen og arbejdede ivrigt hele sit Liv for Vælgerforeningen, og som Medlem af Bestyrelsen udrettede han gennem to Menneskealdre et meget stort Arbejde. Hans Arbejde her var altid i fineste Orden; i hans efterladte Arkiver finder man udskrevne Navnelister med hans sirlige Skrift, et Eksempel til Efterfølgelse.

Samme Orden finder man i hans lokalhistoriske Samlinger og Notater fra det gamle Fredericia, som Fredericia Museum har modtaget som Gave fra afdødes Datter, Fru Direktør Ingeborg Kaiser, en Samling ordenet og registreret, der for dem, der arbejder med Fredericias Historieskrivning, vil være til uvurderlig Nytte. For dette bringer Fredericia Museum herved sin bedste Tak.

Med Ebling og hans Hustru, Fru Theodora Ebling, der døde for et Aar siden, svandt et Billede af det gamle Fredericia, det fine, stilige, altid smilende, venligt nikkende og hilsende Par paa deres daglige Tur over Landsoldatpladsen og Volden rundt.

Fredericia har mistet en god Borger og Landet en god dansk Mand.

Æret være hans Minde.

Zachariassen.

LITTERATUR OM VEJLE AMT

AF AAGE BREDSTED

- Aagaard, Frode: Jens Jørgensen, Bjerregaard (Horsens Folkeblad 6—4 og 12—4—1945).
- Albrechtsen, Steen: Der sidder saa mange sure Embedsmænd — [Interview med Jacob Bech Nygaard]. (Nationaltidende 3—12—1944).
- Andersen, Olaf: Digteren Peter Alsted. (Fyns Venstreblad 2—11—1944).
- Jens Skytte. (Fyns Venstreblad 9—2—1945).
- Baagøe, K. og E. Ebstrup (Red.): Kolding under Besættelsen. 9. April 1940—5. Maj 1945. 1946. 367 S. ill.
- Bang, H. O. C.: En Evakuering fra Fredericia til Hindsholm i 1864. (Fyns Tidende 11—3—1945).
- Barfoed, Aage: Historiske Billeder fra danske Herregaarde [Tirsbæk]. (Mit Blad. 1946, S. 48).
- Beck, Kirsten: En Horsenianer var Leder af Vejles Efterretningsvæsen i næsten et Aar [Interview med Asger Holmboe]. (Horsens Folkeblad 15—5—1945).
- Bitsch, Viggo: Anton Berntsen. (Jyllands-Posten (Tre jyske Digtere) 22—11—1944).
- Bjarnhof, Karl: Bilernes Fjende Numer 1. [Interview med fhv. Borgmester P. Hedebøl]. (Social-Demokraten 5—11—1944).
- Bredahl-Glud, Inger: Kvindelig Læge i Modstandskampen. (Danske Lægemoirer. 1946. S. 11—28).
- Brøndsted, Johannes: Jelling i Farver. (Politiken 9—2—1945).
- Bøggild-Andersen, C. O.: De to Malerier af Niels Kjeldsens Kamp. (Jyllands-Posten 2—6—1946).
- Christensen, Holger: Læge for 5 Generationer — og stadig aktiv. Interview med Læge Asmus Askov i Vejle. (Jyllands-Posten 4—2—1945).

- Ellert, Holger: Moderne Digter-Værksted i landlige Omgivelser. (J. Bech Nygaard). (Demokraten 1—4—1945).
- Enevold, Karen: Nerthus [Fra Jelling-Eggen]. 1945. 320 S.
- Engemand, Jens: Sadelmager og Tapetserernes Fagforening, Vejle. 1896 — 1. Juni — 1946. 1946. 12 S. ill.
- F. D. B.s Fabriker i Kolding. (Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger 1896—1946. 1946. S. 341—51).
- Fausing, Karl: Bisholt Mose før og nu. (Horsens Folkeblad 9—1—1945).
- Da Kornet tærskedes med Plejl [Skjold Sogn]. (Horsens Folkeblad 28—11—1944).
 - Det gamle Brandvæsen, i Særdeleshed i Skjold Sogn. (Horsens Folkeblad 17—11—1944).
 - Den gamle Træskomand. (Horsens Folkeblad 25—10—1944).
 - Herredsposten. (Horsens Folkeblad 13—2—1945).
 - Korntiende i Kærven [Skjold Sogn]. (Horsens Folkeblad 15—12—1944).
 - Rasmus Tækkemand i Skjold. (Horsens Folkeblad 27—9—1944).
- 5.—6. Juli Festen. 1946. 36 S. ill. — Heri: 5. Juli—6. Juli. Program for Festlighederne. Sange. Fredericia.
- Fink, Ernst: Peter Alsted. (Horsens Avis 30—12—1944).
- Fredens, Vagn: Danmark fik den største Flyveplads i Nord-europa [Vandel Flyveplads]. (Sorø Amtstidende 14—6—1945).
- Garboe, Axel: Historiens Vingesus [Om J. A. Worsaae]. (Sorø Amtstidende 16—5—1945).
- Geismar, Oscar: Ærens Træ fældet og genrejst. [Om Harald Kidde]. (Kristeligt Dagblad 30—12—1945).
- Give Ungdomsforenings Jubilæumsskrift 1918—1943. 1943. 32 S. ill.
- Givskud Baptistmenigheds Historie 1849—1942. 1942. 80 S. ill.
- Glud Andelsmejeri 1894—1944. 1944. 15 S. ill.
- Glud Brugsforening 1919—1944. 1944. u. P. ill.
- Hansen, Ernst Fr.: Jeg arbejder kun for min egen Udvikling [Interview med Johs. Bjerg]. (Kristeligt Dagblad 19—1—1946).
- Kræsten Iversen fylder 60 Aar. (Kristelig Dagblad 26—1—1946).

- Hove, K. M.: Hvejsel Sparekasse. 1871—1946. 1946. 29 S. ill.
 Indbydelsesskrift til Festen i Fredericia d. 6. Juli 1874. 1874. 23 S.
 1. Kortfattet Skildring af Slaget ved Fredericia den 6. Juli 1849.
 2. Programmet for sammes 25-aarige Mindefest.
- Jacobsen, Niels og Sigvard Skov: De Kysterske Samlinger paa Koldinghus. 1945. 23 S. ill.
- Jessen, Th. (Red.): Derfor maatte vi sejre... Blade af Modstandsbevægelsens Kamp mod Fremmedaaget [Midtjylland]. 1945. 414 S. ill.
- Jydske Byers Fremtidsplaner. Fredericia. [Interviews]. (Børsen 24—12—1945).
 — [Vejle]. (Børsen 13—1—1946).
- ker: Digteren Peter Alsted. (Horsens Folkeblad 30—10—1944).
 Kort Udtog af Pastor Julius Carl Rieu's Liv og Levnet. 1865. 16 S.
- Lercke, Peter: Paa natligt Besøg i en død Egn af Landet [Vandel]. (Morgenbladet 28—5—1945).
- Loehr, født Andresen, Helga. Mit Livs Erindringer. Barndommen. [1913.] 80 S.
- Et moderne Provins-Hospital. Udvidelsen af St. Joseph' Hospital. (Dansk Bygnings Haandværk. 1932, Juni. 6. Aargang Nr. 6. Side 6—8, ill.)
 1921—1946. Boldklubben Ø. B. Fredericia gennem 25 Aar. 1946. 32 S. ill.
- Orluf, Fr.: En ny Bibliotekstype. Biblioteket for Vejle By og Amt. (Bogsamlingsbladet. 1908—09. Aarg. 3. S. 49—53, ill.).
- Paludan, Marie-Louise: Kongejagten i Jelling. (Dansk Politik. 1946, Nr. 16).
- [Pedersen, Oluf og Victor Nielsen]: Samvirkende Idrætsklubber Vejle. Festskrift i Anledning af 25 Aars Jubilæet 25. Jan. 1946. 1946. 24 S. ill.
- Petersen, Carsten Meyer: Kræsten Iversen fylder 60. (Jyllandsposten 20—1—1946).
- Rolighed, Jens: Hos Digteren Anton Berntsen. (Aalborg Amtstidende 30—9—1944).
 — Hos Digteren Anton Berntsen. (Fyns Venstreblad 13—1—1945).
- Røjle, Jørgen (Red.): Fredericia Sporten. Julen 1945. 1945. 40 S. ill.

- Sieverts, Kaj: Træk af de stærke Jyders Saga. (Vestkysten 12—12—1945).
- Sigsgaard, Kirsten og Lis Lund Hansen: Firlingerne [fra Breth] gaar i Skole. 1945. 38 S. ill.
- Søgaard, Helge: En ny Teori om Harald Blaatands Runesten i Jelling. (Jyllandsposten 24—6—1945).
- Sørensen, Max Lybeck: En Digers Vej [Niels Jeppesen]. (Kristelig Dagblad 15—3—1945).
- Vejle Dampmølle. (Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger 1896—1946. 1946. S. 368—73).
- Weltzer, Johannes: En god Digter [Interview med Niels Jeppesen]. (Berlingske Aften 29—12—1944).
- Westphall, Povl: Den gamle Doktors Livsroman [Mads Jørgensen Lund, f. i V. Ørum]. (Jyllands-Posten 3—12—1944).
- Woel, Cai M.: En af de stille i Landet [Niels Th. Mortensen]. (Social-Demokraten 4—6—1945).
- Stiltfærdig Forfatter [Niels Th. Mortensen]. (Aalborg Stiftstidende 2—8—1945).
- Zachariassen, H.: Fredericia — Danmarks Trafikcentrum. (Jernbaneafholdsbladet. 1946, Septbr., Nr. 9. Side 72 og 78, ill. paa Bladets Forside.)

AARSBERETNING

Samfundets Aarsmøde blev afholdt den 11. Maj 1946 paa Forsamlingsbygningen i Fredericia. Formanden, Førstelærer Marius Hansen, aflagde Beretning om Aarets Arbejde. Han indledede med Mindeord over Lærer, Sognefoged Ravn, der var afgaaet ved Døden. Han var stiftende Medlem, havde været Bestyrelsesmedlem i 35 Aar og var Medarbejder ved vor Aar bog i samme Aaremaal.

Formanden omtalte Aarets Gavebog til Medlemmerne: Litteratur om Vejle Amt, der var udarbejdet af Overbibliotekarerne Abitz og Bredsted. Vi har udgivet denne nyttige Haandbog i Forbindelse med Biblioteket for Vejle By og Amt. Under Hensyn til denne Bogs Art formener Bestyrelsen, at rigtig mange af vore Medlemmer vil modtage denne Gavebog med Glæde; maa-ske andre af vore Medlemmer ikke har Brug for denne Bog; derfor har vi udsendt Bestillingskort til alle vore Medlemmer; der synes nu at blive et lille Restoplag tilbage, der vil blive solgt til Ikke-Medlemmer for Bog-ladeprisen 7 Kr.

Vi har udsendt 41. Aargang af vor Aar bog med gode oplysende og meget læseværdige Artikler, ligesom vi har fortsat med Nekrologerne over afdøde kendte Mænd.

Vi har — ved Tilgang og ved Afgang — bevaret vort Medlemsantal, hvor Landet fremdeles er det bærende;

det kniber med Tilslutningen i Amtets tre Købstæder, hvorfor Bestyrelsen paatænker en almindelig Henvendelse til Byernes mange Hjem med Opfordring om at støtte vort bevarende Arbejde ved at gaa ind i vort Samfund.

Paa Aarsmødet vedtoges det at genoptage vore Sommerudflugter; under Hensyn til Benzintildelingen bestemtes det at forsøge en Tur til den gamle Klosterkirke i Horsens og til Bygholm, hvortil saavel Tog som Biler kunde benyttes.

(Den vellykkede Tur foretoges Søndag den 18. Aug. Kgl. Bygningsinspektør V. Norn talte i Klosterkirken og Formanden fortalte Træk af Bygholms Historie. Deltagerne var alle glade for Turen, og Bestyrelsen fik stærke Opfordringer til at drage ud igen i det kommende Aar.)

Formanden rettede en Tak til Stat, Amt, Kommuner og til Pengeinstitutioner i Amtet, som alle saa velvilligt støttede vort Arbejde. Han rettede en særlig Tak til de mange Landkommuner — i et Antal af 46 — der i dette Aar havde støttet vor Gerning. Det er Bestyrelsen en stor Glæde at se Amtets mange Kommunalnænder yde os pengelig Hjælp og derved slaa Kreds om det lokalhistoriske Arbejde.

Formanden rettede ligeledes en Tak til Amtets Presse for venlig og forstaaende Omtale af vore Udsendelser.

Kassereren, Overbibliotekar Ebstrup, Kolding, af lagde Regnskabet; Beretning og Regnskab godkendtes enstemmigt.

Efter Tur afgik Lærerne M. Hansen og R. Mortensen samt Overbibliotekar Ebstrup af Bestyrelsen; de genvalgtes, og i Stedet for J. J. Ravn nyvalgtes Apoteker Arnold Hansen, Børkop, der var Revisor. Som ny Revisor valgtes Overbibliotekar E. Gade i Fredericia.

Nu denne Indberetning skal gaa i Trykken, er der sket dette, at Overbibliotekar Ebstrup af Helbredshensyn har nedlagt sit Hverv som Samfundets Kasserer. Bestyrelsen har derefter valgt Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia, til Samfundets Kasserer fra 1. Oktbr. 1946 at regne. Fra samme Tid indgaar Nordiske Landes Bogforlag i Fredericia i Ekspeditionen af Aarbøgerne, ligesom Oplag af gl. Aarbøger, der i det sidste Aars Tid har været opmagasineret paa Centralbiblioteket i Kolding, nu flyttes til Fredericia. Medlemmernes Ønsker og Henvendelser om Bøger m. m. bedes da fremtidig sendt til Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia, eller til Formanden.

Marius Hansen.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab for Aaret 1945.

Indtægter:

1.	Medlemsbidrag	2.898,00	Kr.
2.	Medlemmer fra andre historiske Samfund	84,00	-
3.	Bidrag fra Stat, Amt og Kommuner:		
	Staten	150,00	Kr.
	Vejle Amt	100,00	-
	Vejle Byraad	50,00	-
	Vejle Havn	50,00	-
	Fredericia Byraad	50,00	-
	Kolding Byraad	100,00	-
	Kolding Havn	50,00	-
	39 Sogneraad	460,00	-
		1.010,00	-
4.	Bidrag fra Banker og Sparekasser:		
	Vejle Bank	100,00	Kr.
	Vejle Byes og Amts Sparekasse	50,00	-
	Vejle Landbosparekasse	25,00	-
	Fredericia Landmandsbank	10,00	-
	Fredericia Byes og Omegns Sparek.	50,00	-
	Kolding Folkebank	50,00	-
	Kolding Sparekasse	50,00	-
	Bjerre og Hatting m. fl. Herreders Sparekasse	20,00	355,00
5.	Andre Indtægter:		
	Salg af Aarbøger	359,55	Kr.
	Sparekasse- og Girorenter	9,08	-
	Refusion af udlagt Porto for Opkr.	462,50	831,13
		2.258,11	-
6.	Overført fra Grundfonden	7.436,24	Kr.
		31,33	-
	Kassebeholdning fra Aaret 1944	7.467,57	Kr.
	Ialt ...	7.467,57	Kr.

Udgifter:

1. Udgivelse af Aarbogen	4.202,95	Kr.
2. Aarsmøde og Bestyrelsesmøder	310,75	-
3. Køb af »Vejle Amts Stednavne« til Medlemmer (til Udsendelse)	2.272,50	-
4. Øvrige Udgifter:		
Dansk historisk Fællesforening	58,44	Kr.
Forsikringer	37,17	-
Tryksager	35,10	-
Porto	75,73	-
Andre Udgifter	77,40	-
	<u>283,84</u>	-
	7.070,04	Kr.
Kassebeholdning at overføre til 1946	397,53	-
Ialt ...	<u>7.467,57</u>	Kr.

Grundfondens Regnskab for Aaret 1945.**Indtægter:**

Beholdning overført fra 1944	14.005,25	Kr.
Obligationsrenter	412,00	-
Sparekasserenter	146,11	-
Gaver, Jubilæumsindsamlingen	425,00	-
Ialt ...	<u>14.988,36</u>	Kr.

Udgifter:**Overført til Driftsregnskabet for 1945:**

Obligationsrenter	412,00	Kr.
Sparekasserenter	146,11	-
Hævet i Sparekassen	1.700,00	-
	<u>2.258,11</u>	Kr.
Beholdning at overføre til 1946	12.730,25	-
Ialt ...	<u>14.988,36</u>	Kr.

Specifikation af Beholdning:

Kolding Spare- og Laanekasse	2.230,25	Kr.
Jens Holms Legat, Obligationer ...	10.000,00	-
Johs. Buchs Legat, Obligationer ...	500,00	-
	<u>12.730,25</u>	Kr.

Kolding, den 12. Februar 1946.

E. Ebstrup.

Ovenstaaende Regnskab er revideret og befundet rigtigt. Beholdningen er til Stede.

Kolding, den 19. Februar 1946.

Arnold Hansen,
Apoteker i Børkop.

MEDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre Aargange af Vejle Amts Aarbog kan faas ved Henvendelse til Vejle Amts historiske Samfund, Ekspeditionen: Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

Pris pr. Aargang 1905—1940: 3,00 Kr. (Ikke-Medlemmer Bogladepris 4,00 Kr.). 1941—45: 4,00 Kr. pr. Aarg. (Ikke-Medl. Bogladepris 5,00 Kr.). 1946: 5,00 Kr. (Bogladepris 6,00 Kr.). Ved Forsendelse tillægges Forsendelsesomkostninger. Udsolgt, er: Aargang 1905, 1918 1. Halvbind og 1919.

Desuden sælges følgende Bøger:

	Medl.	Ikke-Medl.
Eliassen, P.: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn. En Hjemstavnsbog. 1923. 312 S.	5,00 Kr.	6,00 Kr.
Hansen, Marius: Tirsbæk Gods og Ejere 1421—1921. Vejle Amts Aarbog 1923, I. 277 S.	6,00	7,00 -
Mortensen, Rasmus: Jysk Jærn. Undersøgelser vedrørende den gamle Jærnudvinding af Myremalm. 1940. 137 S.	6,00	7,00 -
Vejle Amt. En Hjemstavnsbog. Vejle Amts Aarbog 1934. 559 S.	6,00	7,00 -
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle Amt.	6,00	7,00 -

Ved samlet Køb af alle Aarbøger nedsættes Prisen til 2,00 Kr. (Ikke-Medl. 3,00 Kr.) pr. Aargang for alle Aarbøgers Vedkommende.

Fredericia, September 1946.

Bestyrelsen.

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **4,00 Kr.** aarlig plus Omkostninger ved Aarbogens Forsendelse. Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

- Førstelærer Marius Hansen, Bredballe pr. Vejle.
Bestyrelsens Formand.
- Lærer Rasmus Mortensen, Lindeballe pr. Gadbjerg.
Formand for Aarbogens Redaktionsudvalg.
- Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.
Bestyrelsens Næstformand og Kasserer.
- Landinspektør Axel Johansen, Kolding.
Bestyrelsens Sekretær.
- Overbibliotekar Erik Ebstrup, Kolding.
Medlem af Redaktionsudvalget.
- Direktør Harald Hess, Vejle.
- Byraadssekretær Niels Jacobsen, Kolding.
- Gaardejer Steffen Nielsen, Barrit.
- Trafikkontrolør L. Petersen, Fredericia.
- Apoteker Arnold Hansen, Børkop.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING